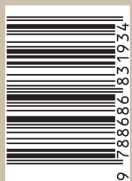

Зборник изабраних докумената и сведочанстава под насловом „Бугарски ратни злочини у окупираној Србији (1915–1918)“ садржи 32 критички приређена извора који су у оквиру различитих фондова похрањени у Државном архиву Србије и Архиву Југославије. Стручним одабиром изворне грађе од стране приређивача отргнут је од заборава драгоцен материјал који сведочи о употреби различитих облика асимилационе технологије Краљевине Бугарске на освојеним просторима, о бруталности регуларних бугарских оружаних снага и комита, као и о бројним другим страхотама окупационе политике коју је званична Софије спроводила над грађанима оданим српском идентитету.

проф. др Дејан Антић

Овај зборник се битно разликује од свих постојећих на ову тему. Овде нема политизације, нити подилажења читаоцима. Тако снажне емоције које овај зборник изазива нису усмерене ка дневној политици. Циљ је пре свега борба против заборава, али и даљи озбиљан разговор и истраживање ове важне и мучне теме. У том смислу овај зборник даје леп пример и снажан замах, како критичком приређивању извора, тако и научним сазнањима на тему бугарске окупације Србије у периоду између 1915. и 1918. године. Коначно, својом структуром и одабиром тема овај зборник отвара и много шира питања попут специфичности карактера Првог светског рата на Балкану или чак и шире, а посебно сналажења цивила у разарањима које је тај рат донео.

др Данило Шаренац

БУГАРСКИ РАТНИ ЗЛОЧИНИ У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ (1915–1918)

БУГАРСКИ РАТНИ ЗЛОЧИНИ У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ (1915–1918)

Изабрани документи и сведочења

BULGARIAN WAR CRIMES IN OCCUPIED SERBIA (1915–1918)

Selected documents
and testimonies

Приредио
др Милован Пизари

Edited by
Milovan Pisarri, PhD

Едиција
Ad archivum
Књига 2

Бугарски ратни злочини у окупираној Србији (1915–1918)

Изабрани документи и сведочења

Bulgarian War Crimes in Occupied Serbia (1915–1918)

Selected documents and testimonies

Приредио
др Милован Пизари

Edited by
Milovan Pisarri, PhD

© Музеј жртава геноцида / Genocide Victims' Museum, 2023

Објављивање ове публикације подржали су

Министарство културе Републике Србије
Телеком Србија
Фондација Музеја жртава геноцида

Београд / Belgrade
2023.

УВОД

Пред читаоцима се налазе изабрани документи (њих укупно 32) о злочинима извршеним над српским цивилним становништвом које су током окупације источних и јужних територија Краљевине Србије у периоду између 1915. и 1918. године починиле бугарске војне, полицијске и цивилне власти.

У том раздобљу извршен је покушај бугаризације српског становништва. Систематски је уништавана српска и паралелно наметана бугарска култура, организовано је масовно убијање припадника српске интелигенције, свештенства... Вршене су масовне депортације у логоре и кажњавања... Уништавана су читава српска села.

Бугарска окупација имала је потпуно другачији циљ од аустроугарске која је, такође, нарочито у одређеним периодима, била веома тешка. Како је један српски посланик приметио још 1917. године, током дискусије у вези са Законом о ништавности извршених располагања добрима у Србији за време аустроугарске и бугарске окупације на чијем је нацрту радило српско Министарство правде, разлика између аустроугарске и бугарске окупације била је у томе што:

Бугари зашћварају, замењују основне, средње и професионалне школе, читћаонице и доброшћворна удружења; сћћаљују срћске кћите, забраћују часописе, унишћћавају географске карћте, црћтеже, слике; иљачкају срћске манастире, цркве, музеје; ирћоне све училћеље, свешћенике и друће народне ирћваке – и уойшћте у духу своћа ирћограма сћћално раде да се у основи ућуши и искорени национална идеја која се шћако силно рефлекћује у свима срћским душама, и данас, иод ирћишћском свирейћјим но шћто је био онај иод Турћима.

Аустријанци својим вешћим управним методом оштерећују имућније пољопривреднике великим порезима, намећу тешке таксе, уводе нове царине, укидају мораторијум да би осигурали своје повериоце – све у намери да материјално руинирају и осиромаше наше становништво, како би та лакше поштинили и однородили.¹

Иако је већ 1917. године било познато шта се дешавало у окупираној Краљевини Србији, тек ће после окончања Првог светског рата постати јасније драматичне размере трогодишње бугарске владавине.

Након пробоја Солунског фронта, Српска војска нашла се на опустошеној територији. Српски војници, који су четири године ратовали и размишљали о повратку својим породицама и кућама, морали су да се суоче са веома тешком ситуацијом. У једном од својих првих дописа из тек ослобођене Краљевине Србије познати криминолог др Рудолф Арчибалд Рајс (Rudolf Archibald Reiss)², који је од 1914. истраживао злочине које су Аустроугари, Немци и Бугари починили у Србији, послао је телеграм швајцарским новинама Газет де Лозан (*Gazette de Lausanne*):

Пишем телеграм из Алексинца с којим више најредујемо, откривамо бугарске злочине с којим Број цивилних жртва у крајевима старе Србије које сам посетио износи око тридесет хиљада с којим Број жртва репресије је огроман с којим Кореспонденција послата од стране породица преко Немачкој црвеној крсти била је јавно сачењена од стране Буџара а примаци кањени с којим³

1 Архив Југославије (АЈ), 63-31-91, ф. 1917, без броја, белешка посланика Илије Илића 7. новембра 1917. године

2 О Рудолфу Арчибалду Рајсу видети: Левентал, Зденко, *Швајцарац на Кајмакчалану. Књига о др Рајсу*, Просвета, Београд 1984.

3 Државни архив Србије (ДАС), Министарство иностраних дела – Комисија за испитивање злочина (МИД КИЗ), к.1 р. 41.

Оно што је др Рајс забележио у Алексинцу представљало је само врх леденог брега. У својим извештајима, у којима је детаљно анализирао понашање бугарских власти, описао је све што су цивили доживели.

На самом почетку бугарске окупације октобра 1915. године први на удару нашли су се Сурдулица, Лесковац, Ниш и многи други градови.

Ситуацију најбоље илуструју дешавања у Врању, једном од првих српских градова у који су ушле бугарске снаге. Тада бугарску коњичку претходницу нису сачекали српски војници, који су већ били у повлачењу, већ групе грађана које су се спонтано наоружале решене да одбију непријатеља.

Првих дана окупације српски заробљеници су сакаћени, а потрага за српским четницима послужила је као повод за појединачна и масовна хапшења грађана. Група од тридесетак људи заточена је у хотелу Врање где је неколико дана била остављена без хране.

Хапшење је подразумевало изнуду новца уз претње смрћу (које су се у неким случајевима и обистиниле) или уз обећање ослобађања.⁴ Тај терор је трајао око две недеље, а затим је настављен почетком новембра када је мајор Илков⁵, командант 3. батаљона бугарског 48. пешадијског пука, наредио да се сви мушкарци старости од 18 до 50 година јаве штабу батаљона који се налазио у згради општине. На основу већ готовог списка, три стотине мушкараца одабрано је и послато у логор који се налазио у Пловдиву (Бугарска).

Следила су појединачна убиства у самом граду. Жртве су ноћу отимане из својих домова и одмах убијане.⁶ Крајем децембра интернирана је и друга велика група мушкараца у којој су били многи који су се у међувремену вратили кући. Овог пута није постојао списак, већ је о

4 *Rapport de la Commission interalliée sur les violations des Conventions de la Haye et le Droit International en général, commises de 1915-1918 par les Bulgares en Serbie occupée, Documents*, Paris 1919, том I, бр. 30, извештај *La ville de Vrania*, 75.

5 Мајор Илков је у списку бугарских злочинаца састављеном од стране надлежних органа Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца оптужен за „интернирања, масакре над свештеницима, стрељања 34 цивила у Врању и Сурдулици, саучешће у масакрима које је наредио Калкацијев“. *Liste des personnes accusées par l'Etat serbe-croate-slovene d'avoir commise des actes contraires aux lois et coutumes de la guerre à livrer par la Bulgarie en exécution des articles 118, 119, 120 du traité de Neuilly*, 18.

6 *Rapport...*, том I, бр. 30, извештај *La ville de Vrania*, 75.

свему одлучивала комисија у чијем су саставу били капетан Димков, поручник Бранов и лекари Сапунџијев и Василијев. Прва група је 28. децембра 1915. године кренула пешке ка Софији и стигла до Сурдулице где је стрељано 17 службеника, трговаца, интелектуалаца и свештеника.⁷

Наредне године, нарочито након марта 1917, односно после бруталног гушења Топличког устанка, у свим деловима окупиране Краљевине Србије интернирање цивилног српског становништва постало је масовна појава.

У више од 22 логора депортоване су десетине хиљада људи, укључујући ту и жене и децу. Неретко су, као у случају села Белице које се налази на подручју данашње Северне Македоније, били интернирани сви становници.⁸ Масовно интернирање је, могло би се рећи, представљало главну карактеристику процеса бугаризације.

Услови у логорима били су сурови. Многи интернирци умирали су од глади, болести, хладноће или су убијани. Међусавезничка комисија за испитивање бугарских злочина је на основу многобројних прикупљених доказа (сведочења, бугарске наредбе, саслушања, итд.) објавила тротомни извештај⁹ у којем је закључено да су „депортације биле таквих размера да су немачке трупе протестовале јер нису могле да прођу. Депортације свештеника, учитеља, чиновника и других ‘сумњивих’ лица наредила је директно бугарска влада. Постоје документи који то доказују“.¹⁰

Сама чињеница да су се логори за српске цивиле налазили у Бугарској показује да је бугарска влада не само одобрила, него и организовала масовне депортације.¹¹

Депортације су се одвијале на најстрашнији начин. Цивили су до логора одлазили пешке или теретним возовима. Током пута су добијали

7 *Rapport...*, том I, бр. 30, извештај *La ville de Vrania*, 76.

8 ДАС, МИД-КИЗ, к. 8 р. 19 и АЈ, 334 – 18 док. без броја, списак интернираних цивила из Белице.

9 О Међусавезничкој комисији видети: Милован Пизари, *Рап Међусавезничке комисије за испитивање бугарских злочина у Србији у Првом светском рату. Од Скопља до Париза*, у: Срђан Рудић, Миљан Милкић (ур.), *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе* (Зборник радова са међународне конференције), Институт за стратегијска истраживања и Историјски институт, Београд, 2016, 517-529.

10 *Rapport...*, 17.

11 *Rapport...*, 18.

само мало хлеба тако да су храну морали сами да набављају. Управо због тога су многи умирали на путу или одмах након доласка у логор.

У неким градовима извршени су бројни масакри над цивилима. У већ поменутој Сурдулици, како стоји у извештају Међусавезничке комисије, посебна бугарска комисија је на основу добијених спискова из сваке групе интернираца издвајала одређен број људи и наређивала њихово убијање. Стрељања су вршили припадници регуларних бугарских оружаних снага.¹² Након рата су пронађене масовне гробнице са великим бројем жртава, а 1924. године је у знак сећања на страдале у Сурдулици изграђена посебна спомен-костурница.¹³

*Услови у логорима су били шакви, наставља се у извештају Међусавезничке комисије, да је изгледало да је крајњи циљ био истребљење интернираца. Жене, деца и стари људи морали су да живе у нехуманим условима: у неусловним баракама предвиђеним за 20, живело је и до 100 особа; добијали су дневно 200 до 600 грама хлеба и једну чорбу без меса; често нису имали шопалете, није постојала медицинска помоћ због чега су се болести брзо шириле, морали су на принудни рад и нису могли да се дојисују са својим породицама у окупираним територијама.*¹⁴

Поред масовних депортација и убијања припадника српске интелигенције, бугарске власти су спровеле процес бугаризације српског становништва. Забрањена је употреба српског језика, промењени су топоними, српске школе и цркве су затворене и уместо њих отворене бугарске.

Према подацима из бугарских новина, Министарство народне просвете је за нове крајеве предвидело 270 редовних основних школа са 200 наставника и 200 учитељских заступника; у нижим гимназијама 76 наставника и 74 хонорарна наставника; у непуним гимназијама 95 наставника и 50 хонорарних наставника; у средњим школама 24 наставника и 10 хонорарних наставника, као и 19 окружних и 50 средњих школских надзорника.

12 *Rapport...*, 19.

13 Рајка Дојчиновић, *Спомен-костурница у Сурдулици: 1924–2010. О тенези злочина над Србима у Сурдулици у Првом светском рату. Израдања, рушење и обнова спомен-костурнице*, Православна епархија врањска, Врање, 2010.

14 *Rapport...*, 20–21.

Истовремено, бугарска министарства спољних послова и вера су за исте територије предвидела 14 митрополита, 2 викарна епископа, 14 протосинђела, 56 чланова епархијских савета, 13 муфтија и 27 муфтијских заступника.¹⁵

У овом процесу бугарске власти су полазиле од претпоставке (која се понавља у многим документима) да су у источној и јужној Србији живели Бугари које су претходно Срби асимилovali:

До пре 40 година Бугари из Нишке бугарске епархије беху на чело бугарском културно-политичком и религијском најредовању; то најредовање у нашој историји названо је као „Бугарско рађање“. По несрећи при ослобођењу Бугарске, ти најбољи Бугари из Нишко-Бугарска Морава, ошину се од бугарског шела и гад се Србима.

Бој забавља, но не заборавља. За тих 40 година Бугарска расташе и порасташе моћнија у култури и војном најрешику и дође у моћности да шај неослобођени гео, Бугарска Морава, ослободи.

Но Срби, са бившеј Српској Краљевстви, из Шумадије, позавидеше нам ту слободу и злоупотредише то наше лојално крешање зашо, што им ошависмо да сами ујрављају са својим кметовима и свим другим службама.¹⁶

Посебне „научне експедиције“ имале су задатак да у окупираним територијама пронађу што више доказа којима би та претпоставка била потврђена. У тим мисијама учествовали су научници из Бугарске, а неретко су драгоцене књиге, документе, па чак и споменике културе односили у Софију. Етнолози су се посебно истакли на том задатку. Већ

¹⁵ ДАС, МИД-КИЗ, к. 2 р. 7, „Буџет за нове крајеве“, Балканска пошта, 24. новембра 1915. године

¹⁶ ДАС, МИД-КИЗ, к. 1 р. 39, Наредба бр. 66, 10. марта 1917. године, превод (оригинални документ на бугарском језику: ДАС, МИД-КИЗ, к. 6 р. 13).

крајем октобра и почетком новембра 1915. године обишли су територију данашње Северне Македоније и истраживали српске цркве, школе, приватне архиве. О свом раду су редовно извештавали бугарске власти. У једном извештају пише:

Од дана наше победe [...] Посетио сам следеће прагове и манастире: Паланку, Осоговски манастир, Куманово, Скопље, Феризовић, Призрен, Ђаково, манастир Дечани, Велес, Кавадар, Неотино, Ваџашу, манастир Моклишки и манастир Дреновски, Прилеј, Трескавски манастир, Бишољ, Ресан, Охрид, Струју, Дојран, Струмицу и села Водоча и Велуша, Петрич. На свим овим местима, као што већ знаше, усиео сам да појуним 72 кућије различитих величина рукописима, археолошким и етнографским предметима, архивама и другим стварима.¹⁷

У процесу бугаризације српским цивилима су промењена (бугаризована) имена и издате бугарске личне карте¹⁸; Срби су приморавани да организују славља поводом бугарских државних празника или обележавања важних датума за Бугарску православну цркву, да читају новине на бугарском језику...¹⁹

О свирепости трогодишње бугарске окупације знатних делова територије Краљевине Србије сведочи се и у закључцима извештаја Међусавезничке комисије: Може се рећи да не постоји члан Женевске конвенције или норма међународног права које Бугари нису повредили.²⁰ Сличан закључак је имала посебна комисија која је у прелиминарној

¹⁷ Петров Петър Хр. (ур.), Научна експедиција в Македония и Поморавието 1916, Военноиздателски комплекс „Св. Георги Победоносец“, Универзитетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 1993, 304-307 (документ се налази у: ЦВА, ф. 40, оп. II, а. е. 935, л. 16-20).

¹⁸ Примери тих личних карата могу се наћи у ДАС, МИД КИЗ, к. 6. р. 7.

¹⁹ За време окупације излазио је лист Моравски глас. Неколико примерака тих новина могуће је наћи у МИД-КИЗ, к. 3, р. 33.

²⁰ *Rapport...*, 34.

фази Конференције мира у Паризу представила извештај о злочинима почињеним од стране Централних сила и њихових савезника против цивилног становништва окупираних територија.²¹

Међутим, упркос томе и чврстим доказима, као и списку од 500 бугарских злочинаца идентификованих од стране званичног Београда, кажњавање одговорних се никада није догодило, а страхоте окупације брзо су пале у заборав, барем од стране званичне политике.

Управо се у томе може наћи разлог због чега, и сто година касније, велики део тих злочина још увек није познат, ни домаћој, али ни иностраној јавности.

Наиме, осим битних публикација које су се појавиле одмах после рата (*Бујарска зверства у Врању и околини (1915–1918)*) аутора Јована Хаџи-Васиљевића у издању Културно-привредног друштва Врањанаца у Београду, Нови Сад, 1922, или *Побуна у Тојлици и Јабланици : Говор у Народној скупштини 12. априла 1918. године на Крфу* аутора Љубомира Јовановића у издању Геце Кона, Београд, 1918, српска критичка историографија се није много бавила том темом.

Најважније публикације представљају: Миливоје Перовић, *Тојлички усџанак*, Војно дело, Београд, 1958; Владимир Стојанчевић, *Србија и српски народ за време раша и окупиације 1914–1918*, Глобус – Српско географско друштво, бр. VII, Београд, 1975, 229-237; *Два пописа жрџава из среза Јабланичкој за време бујарске окупиације 1915–1918. године*, у: Лесковачки зборник, бр. XXVII, Лесковац, 1977, 121-138; Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рашу*, Српска књижевна задруга, Београд, 1984; Севделин Андрејевић, *Економска експлоатација Србије за време бујарске окупиације*, у: Славенко Терзић (ур.), *Србија 1917. године*, Зборник радова, бр. 6/1988, Историјски институт, Београд, 1988, 53-66, и од истог аутора *Економска пљачка Србије за време бујарске окупиације*, у: Јован Пејин (ур.), *Србија 1918. године и стварање југословенске државе*, Зборник радова, бр. 7/1989, Историјски институт, Београд, 19-33.

²¹ *Rapport présenté à la Conférence des préliminaires de paix par la Commission des responsabilités des auteurs de la guerre et sanctions.*

Слађана Бојковић и Милоје Пршић објавили су веома важне документе међу којима су најважнији Рајсови извештаји, и то у књигама: *О злочинима Аустроугара – Бујара – Немаца у Србији 1914–1918. године*, Историјски музеј Србије, Београд, 1997, као и *Стварање српског народа у Србији*, Историјски музеј Србије, Београд, 2000.

Затим следе и наслови: Божица Младеновић, *Жена у Тојличком усџанку*, Социјална мисао, Београд, 1996; Добросав Туровић, Небојша Ивановић, *Лесковац и лесковачки крај 1915–1918*, Историјски архив – Лесковац, Лесковац, 2006; Момчило Павловић (ур.), *Поменик жрџавама бујарској шерора на јују Србије 1915–1918*, Институт за савремену историју, Београд 2007.

Посебну важност имају радови проф. др Дејана Антића: *Бујарска окупиација јуја Србије у Првом светском рашу*, Народни музеј – Лесковац, Лесковац, 2015, и *Ниш под окупиацијом у Првом светском рашу – крај 1915. и почетак 1916. године*, у: Токови историје, бр. 1/2020, 47-65.

Аутор овог зборника изабраних историјских извора објавио је 2021. године монографију под насловом *На Балканском фронту : Раша и злочини проишли цивилној становништва у Србији од 1914. до 1918* у издању Архива Војводине и „Прометеја“ која представља до сада најтемељнији научни рад о бугарским злочинима почињеним у Краљевини Србији од 1915. до 1918. године.

Ограничен број научних публикација није, свакако, резултат ограниченог броја архивских извора. Наиме, иако чињеница да су се историчари веома ретко бавили бугарском окупацијом знатних делова Краљевине Србије може да звучи необично, у јавним архивима Републике Србије о овој теми постоји велики број докумената на основу којих се може веома детаљно реконструисати скоро сваки сегмент тог трагичног периода.

Дакле, избор докумената за овај зборник представљао је веома тежак подухват и то не због недостатка материјала, већ услед обимног рада на проналажењу одговарајућих докумената у мноштву сведочења жрџава, извештаја српских и иностраних комисија, дописа, телеграма, а нарочи-

то оригиналних бугарских докумената (од којих су најважнији они који су преведени на српски још 1918. и 1919. године).

У том смислу полазило се од мишљења да је за ову публикацију битније изабрати мањи број докумената који јасно говоре о страхотама бугарске окупације, него објавити велики број архивских извора у којима би читалац могао и да се „изгуби“.

Грађа о бугарским злочинима чува се претежно у два велика јавна архива. Пре свега, у Државном архиву Србије постоји недавно архивистички стручно обрађен фонд под називом Министарство иностраних дела – Комисија за испитивање злочина (МИД-КИЗ) у којем се чувају оригинални бугарски документи, сведочења цивила (повратника из бугарских логора) о злочинима, пљачки имовине, понашању бугарских власти, као и извештаји комисија или појединаца који су после рата вршили испитивања на терену, нарочито у вези са масакрима над цивилима и друго. Посебну важност овог фонда чини географска подељеност грађе. Документи су груписани по регионима, општинама и селима што значи да се ток бугарске окупације може детаљно пратити и на општем и на локалном нивоу. Спискови жртава и интернираца, рађени за сваку општину, показују застрашујуће размере те окупације.

У истом архиву постоји и архивски фонд под називом Министарство иностраних дела – Политичко одељење у којем се, такође, чувају важни документи о бугарским злочинима. Поред разних извештаја, међу којима се налазе и драгоцене извештаје др Рудолфа Арчибалда Рајса, постоје и сведочења о стању у окупираној Србији која су оставила избегла лица која су још за време рата успела да побегну у Грчку и српским властима у Солуну описивала догађаје у својој земљи. На основу тих информација, извештаја и другог материјала Политичко одељење Министарства иностраних дела постарало се да кроз мрежу српских дипломатских представништава у савезничким и неутралним земљама што већи број људи буде упознат са неделима бугарског окупатора. Помоћу брошура, телеграма, новинских чланака и другог материјала јавност у Европи могла је да сазна истину.

У истом архивском фонду чувају се и подједнако важни извештаји настали 1918. године, непосредно након ослобођења Србије, који детаљније описују бугарске злочине почињене током окупације. Ти извештаји, сачињени по наредби Министарског савета Краљевине Србије, коришћени су не само од стране Међусавезничке комисије за испитивање бугарских злочина, најважније комисије која је имала задатак да прикупи доказе о бугарским злочинима, него и на Конференцији мира одржаној у Паризу.

У Архиву Југославије, у архивском фонду под називом Министарство иностраних послова – Дирекција за уговоре, у десетак кутија, налазе се многобројни документи (сведочења, извештаји из појединачних градова, оригинални бугарски документи о бугаризацији, економској експлоатацији, наредбе о репресији и регулисању живота у бугарским окупационим зонама) прикупљени за потребе рада Међусавезничке комисије за испитивање бугарских злочина, као и за делегацију Краљевине Србије (односно Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца) на Конференцији мира одржаној у Паризу. Реч је о неколико хиљада докумената који заједно са документима Министарства иностраних дела – Комисије за испитивање злочина из Државног архива Србије, као и са (за сада) недоступним документима архивских фондова институција под бугарском окупацијом из истог архива чине целину архивских извора непроцењиве вредности која омогућава детаљну реконструкцију свих злочина почињених од стране бугарских снага у окупираној Краљевини Србији од 1915. до 1918. године.

Ту грађу употпуњују документи сачувани у другим архивским фондovima, првенствено у Архиву Југославије. На пример, у архивском фонду Министарства вера (69) чувају се извештаји и подаци о бугарским злочинима почињеним над српским православним свештенством; у архивском фонду Министарства правде (63) чувају се документи о ратној штети и о „колаборационистима“, односно о поданицима Краљевине Србије који су сарађивали са окупатором; у архивском фонду под називом Делегација Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца на Конференцији мира у Паризу чувају се елаборати о почињеним злочинима, спискови злочинаца, преписке и извештаји о злочинима.

Драгоцену грађу налази се, такође, и у бугарским архивима, првенствено у Војном архиву, као у појединачним територијално надлежним архивима у Србији и Северној Македонији.

У том смислу, циљ овог зборника није само да читаоцима представи оригиналне архивске изворе о једној трагедији која је погодила цивилно становништво Краљевине Србије у Првом светском рату, већ и да пробуди интересовање истраживача за тему која, свакако, заслужује већу пажњу од оне коју је до сада добијала.

За писање овог текста и уређивачки посао у вези са избором докумената посебну захвалност дугујем историчару Дејану Ристићу, директору Музеја жртава геноцида, који је прихватио предлог за објављивање ове публикације схвативши важност њене теме за Републику Србију и српски народ.

Захвалност, такође, изражавам и графичару др ум. Николи Радосављевићу, кустосу и руководиоцу Групе за програме у култури, образовању уметности и издаваштву Музеја жртава геноцида, за показано стрпљење, изузетну професионалну сарадњу и сугестије.

Захваљујем се, такође, др Небојши Кузмановићу, директору Архива Војводине, који је 2019. године одлучио да моју докторску дисертацију о бугарским злочинима објави у преводу на италијански, а 2021. године и на српском језику, Ирени Жнидаршић-Трбојевић као и Вероники Василић за помоћ у прекуцавању докумената.

На крају, захваљујем се др Валентини Цветковић, професорки Римског права на Правном факултету Универзитета у Београду, особи која ме несебично и свакодневно подржава у мом раду,

др Милован Пизари

У Београду, 27. децембра 2022. године

INTRODUCTION

The reader of this publication is presented with a selection of documents (total of 32 of them) on the crimes committed against the Serbian civilian population during the occupation of the eastern and southern territories of the Kingdom of Serbia in the period from 1915 to 1918 by the Bulgarian military, police, and civilian authorities.

Over this period, an attempt was made to Bulgarize the Serbian population. There was a systematic destruction of Serbian culture and the parallel imposition of Bulgarian culture as well as organization of mass killings of the Serbian intelligentsia, clergy... Mass deportations to camps and punishments were performed... The entire Serbian villages were destroyed...

The Bulgarian occupation had a completely different objective from the Austro-Hungarian one, which was also, especially in certain periods, very disturbing. As a Serbian MP noted back in 1917, during the discussion regarding the *Law on the nullity of executed disposals of property in Serbia during the Austro-Hungarian and Bulgarian occupation*, the draft of which the Serbian Royal Ministry of Justice was working on, the difference between the Austro-Hungarian and Bulgarian occupations was in the following:

The Bulgarians close, replace primary, secondary and vocational schools, reading rooms and charitable organizations; they burn Serbian books, ban magazines, destroy geographical maps, drawings, paintings; they loot Serbian monasteries, churches, museums; they persecute all teachers, priests and other national leaders, - and in general, in the spirit of their program, they are constantly engaged in suffocating and eradicating the national idea that is so powerfully reflected in all Serbian souls, even today, under pressure that is more intense than it was under the Turks.

*The Austrians, using their proficient administrative method, burden the wealthier farmers with heavy taxes, impose heavy royalties, introduce new customs duties, cancel the moratorium to secure their creditors - all with the aim of materially ruining and impoverishing our population, so that they could more easily subjugate and denationalize it.*²²

Even though it was already known what was taking place in the occupied Kingdom of Serbia back in 1917, it was only after the end of the First World War that the dramatic proportions of the three-year long Bulgarian rule would become clearer.

After the breakthrough of the Salonica Front, the Serbian Royal Army found itself facing a devastated territory. The Serbian soldiers, who had been at war for four years and were thinking about the moment when they would return to their families and their homes, had to face a very difficult situation. In one of his first letters from the recently liberated Kingdom of Serbia, the well-known criminologist Rudolf Archibald Reiss,²³ who had been investigating the crimes committed by the Austro–Hungarians, Germans and Bulgarians in Serbia since 1914, sent a telegram to the Swiss newspaper “*Gazette de Lausanne*”:

*I am writing a telegram from Aleksinac stop The more we advance, the more crimes committed by the Bulgarians we find stop The number of civilian victims in the parts of old Serbia that I visited is about thirty thousand stop The number of victims of repression is huge stop Correspondence sent by families through the German Red Cross was publicly burned by the Bulgarians and the receivers were punished stop*²⁴

22 Archives of Yugoslavia (AY), 63-31-91, f. 1917, document without number, a note of Ilija Ilic, MP, November 7th 1917.

23 On Rudolf Archibald Reiss see: Levental, Zdenko, *A Swiss on Kaymakchalan. The Book on Dr Reiss*, Prosveta, Belgrade 1984.

24 State Archive of Serbia (DAS), Ministry of Foreign Affairs – Commission for Crime Investigation (MID-KIZ), k. 1, p. 41.

What Reiss recorded in a hurry in Aleksinac represented only the tip of the iceberg. In his reports, in which he analyzed in detail the behavior of the Bulgarian authorities, he described everything what the civilians experienced.

Surdulica, Leskovac, Niš and many other Serbian towns and cities were among the first to be attacked, right after the beginning of the Bulgarian occupation in October 1915.

The situation is best illustrated by the events in the town of Vranje which was among the first Serbian cities that Bulgarian forces entered.

At that time, the Bulgarian cavalry vanguard was not awaited by Serbian soldiers, who were already retreating, but by groups of citizens who spontaneously armed themselves, determined to repel the enemy.

In the first days of the occupation Serbian prisoners were mutilated and the chase after Serbian *Chetniks* was a motive for both individual and mass arrest of the citizens. A group of about thirty people was imprisoned in the Hotel “Vranje” and left without food for several days. Arrests implied extortion of money with death threats (which in some cases were carried out) or with the promise of release.²⁵

This terror lasted for about two weeks, and then it continued in early November 1915 when Major Ilkov²⁶, the commander of the 3rd battalion of the Bulgarian 48th infantry regiment, ordered that all men between 18 and 50 years of age had to report to the City Hall where the headquarters of the battalion were located. According to the already compiled list three hundred men were then set aside and sent to the camp in the town of Plovdiv (Bulgaria).

25 *Rapport de la Commission interalliée sur les violations des Conventions de la Haye et le Droit International en général, commises de 1915-1918 par les Bulgares en Serbie occupée, Documents, Paris 1919, volume I, No. 30, report “La ville de Vrania”, 75.*

26 In the list of Bulgarian criminals compiled by the relevant authorities of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Major Ilkov was accused of “internment, massacre of priests, shooting of 34 civilians in Vranje and Surdulica, complicity in the massacres ordered by Kalkadziev”. *Liste des personnes accusées par l’Etat serbe-croate-slovene d’avoir commise des actes contraires aux lois et coutumes de la guerre à livrer par la Bulgarie en exécution des articles 118, 119, 120 du traité de Neuilly, 18.*

This was followed by individual murders in the town of Vranje. The victims were kidnapped from their homes at night and killed immediately.²⁷ In late December 1915 another large group of men were interned, including many men who had returned home in the meantime. This time there was no list, but a committee composed of Captain Dimkov, Lieutenant Branov and doctors Sapundziev and Vasiliev. The first group set off on foot to Sofia on December 28th 1915, but when they reached Surdulica 17 civil servants, merchants, members of the intelligentsia and priests were set aside and shot.²⁸

Next year, especially after March 1917, i.e. after the brutal Bulgarian repression of the Toplica Uprising, in all parts of the occupied Kingdom of Serbia the internment of the Serbian civilian population became a mass phenomenon.

Tens of thousands of people, including women and children, were deported to more than 22 camps. Oftentimes, as in the case of the village of Belica, which is situated in the region of the present-day North Macedonia, all residents were interned.²⁹ It can be argued that mass internment actually was the main feature of the process of the Bulgarizing.

The conditions in the camps were harsh. Many internees died of hunger, disease, cold or were killed. As it was concluded by the Inter-Allied Commission for the Investigation of Bulgarian Crimes, which published a large three volume report based on a huge amount of collected evidence (testimonies, Bulgarian orders, hearings, etc.)³⁰ “the deportations were to such an extent that the German troops protested because they could not get through.” Deportations of priests, teachers, civil servants and other *suspicious* persons were ordered directly by the Bulgarian Government. There are documents which prove this”.³¹

27 *Rapport...*, volume I, No. 30, report *La ville de Vrania*, 75.

28 *Rapport...*, volume I, No. 30, report *La ville de Vrania*, 76, 76.

29 DAS, MID-KIZ, k.8, p.19 and AY, 334-18 doc. no number, list of interned civilians from Belica.

30 About the Inter-Allied Commission, see: Milovan Pizari, *Work of the Inter-Allied Commission for the Investigation of Bulgarian Crimes in Serbia in the First World War. From Skopje to Paris*, in Srđan Rudić, Miljan Milkić (ed.), *The First World War, Serbia, the Balkans and the Great Powers* (Collection from the International Conference), Institute for Strategic Studies and Institute of History, Belgrade, 2016, 517-529.

31 *Rapport...*, 17.

The very fact that the camps for the Serbian civilians were located in Bulgaria indicates that the Bulgarian Government not only approved, but also organized mass deportations.³²

The deportations were carried out in the most horrible way. The civilians had to get to the camp either on foot or by freight trains. On their way there, they were given only a bit of bread so that they had to find a way to get the food themselves. This is precisely why many died on their way there or immediately after arriving in the camp.

Numerous massacres against the civilians were carried out in some Serbian towns. In the already mentioned Surdulica, as stated in the report of the Inter-Allied Commission, a special Bulgarian Commission set aside a certain number of people from each group of internees based on the lists they had received and ordered their killing. Shootings were carried out by the regular Bulgarian military forces.³³ After the war mass graves were found with a large number of victims and in 1924 a special Memorial Ossuary was built as a tribute to the remembrance of those who were killed in Surdulica.³⁴

Conditions in the camps were such, continues the report of the Inter-Allied Commission, *that the extermination of the internees appeared to be the ultimate aim. Women, children, the elderly had to live in inhumane conditions, in barracks without a roof or with holes in it, which were supposed to accommodate 20 people, but in fact up to 100 people lived there; they received 200 to 600 grams of bread and a bowl of meatless soup a day; they often didn't have toilets, there was no medical aid which is why diseases spread quickly; they were forced to work and couldn't write letters to their families in the occupied territories.*³⁵

In addition to mass deportations and killing of the members of the Serbian intelligentsia, the Bulgarian authorities carried out a process of Bulgarizing of the Serbian population. The use of the Serbian language

32 *Rapport...*, 18.

33 *Rapport...*, 19.

34 Rajka Dojčinović, *Memorial ossuary in Surdulica: 1924-2010. On the genesis of the crimes against Serbs in Surdulica in the First World War. Construction, demolition and restoration of the memorial ossuary*, Pravoslavna eparhija vranjska, Vranje, 2010.

35 *Rapport...*, 20-21.

was forbidden, toponyms were changed, Serbian schools and churches were closed and Bulgarian ones were opened instead.

According to the data from the Bulgarian press, the Bulgarian Ministry of National Education planned for new regions 270 regular primary schools with 200 teachers and 200 teachers' representatives; 76 teachers and 74 part-time teachers in junior grammar schools, 95 teachers and 50 part-time teachers in partial grammar schools, 24 teachers and 10 part-time teachers in high schools, as well as 19 district and 50 county school supervisors.

At the same time, the Bulgarian Ministries of Foreign Affairs and Religion planned to appoint 14 metropolitans, 2 vicarage bishops, 14 protosyncelli, 56 members of diocesan councils, 13 muftis and 27 mufti deputies in those territories.³⁶

In this process, the Bulgarian authorities started from the assumption (which was repeated in many documents), that in eastern and southern Serbia lived the Bulgarians who were previously assimilated by the Serbs:

Until 40 years ago, Bulgarians from the Bulgarian diocese of Niš were at the helm of Bulgarian cultural, political, and religious progress; that progress in our history was called "Bulgarian birth". Unfortunately, following the liberation of Bulgaria, those best Bulgarians from Niš-Bulgarian Morava, separated from the Bulgarian body and gave themselves to the Serbs.

God entertains, but does not forget. Over those 40 years, Bulgaria grew and became more powerful in cultural and military terms and became able to liberate this unliberated part, Bulgarian Morava.

However, the Serbs, from the former Kingdom of Serbia, from Šumadija, envied us this freedom and abused our loyal movement because we left them to manage their serfs and all other services by themselves.³⁷

36 DAS, MID-KIZ, k. 2 p. 7, "Budget for New Regions", Balkanska pošta, November 24, 1915.

37 DAS, MID-KIZ, k.1, p.19, Order No. 66, March 10, 1917, translation (original document in the Bulgarian language: DAS, MID-KIZ, k. 6, p. 13).

Special "scientific expeditions" had the task of finding as much evidence as possible in the occupied Serbian territories to confirm this assumption. Scientists from Bulgaria took part in those missions and they oftentimes took valuable books, documents, and even cultural monuments to Sofia. Ethnographers particularly excelled in fulfilling this task. As soon as in late October and early November 1915 they toured the territory of the present-day North Macedonia and investigated Serbian churches, schools, and private archives. They regularly reported on their work to the Bulgarian authorities. One of the reports reads:

Since the day of our victory [...] I have visited the following towns and monasteries: Palanka, Osogovski Monastery, Kumanovo, Skopje, Ferizović, Prizren, Đakovo, Dečani Monastery, Veles, Kavadar, Negotino, Vataša, Moklište Monastery and Drenovski Monastery, Prilep, Treskavski Monastery, Bitola, Resan, Ohrid, Struga, Dojran, Strumica and the villages of Vodoča and Veluša, Petrič. In all these places, as you already know, I managed to fill 72 boxes of various sizes with manuscripts, archaeological and ethnographic objects, archives and other things.³⁸

Within the process of Bulgarizing, Serbian civilians' names were changed (Bulgarized) and they were issued Bulgarian identity cards³⁹; The Serbs were forced to organize celebrations in relation to the Bulgarian national holidays or to the events related to the important dates of the Bulgarian Orthodox Church and to read newspapers in Bulgarian language...⁴⁰

The brutality of the three-year long Bulgarian occupation of the considerable parts of the territory of the Kingdom of Serbia was testified by

38 ПЕТРОВ ПЕТЪР ХР. (ур.), Научна експедиција в Македонија и Поморавието 1916, военноиздателски комплекс «св. георги победоносец» - университетско издателство «св. климент охридски», софия, 1993, 304-307 (the document is kept in: ЦВА, ф. 40, оп II, а.е. 935, л. 16–20).

39 Examples of those identity cards can be found in DAS, MID-KIZ, k. 6, p. 7.

40 The "Moravski glas" paper was published during the occupation. Several examples of this newspaper can be found in MID-KIZ, k. 3, p. 33.

the conclusions of the report of the Inter-Allied Commission that stated: *It can be argued that there is no article of the Geneva Convention or a norm of international law that was not violated by Bulgarians.*⁴¹ A similar conclusion was also reached by a special commission that, in the preliminary phase of the Peace Conference in Paris, presented a report on the crimes committed by the Central Powers and their allies against the civilian population of the occupied territories.⁴²

However, despite this and the solid evidence collected as well as the list of 500 Bulgarian criminals identified by the Government in Belgrade those who were responsible were never punished and the horrors of the occupation quickly fell into oblivion at least by the official politics.

This is precisely the reason why even a hundred years later great many of those crimes are still unknown to both domestic and foreign audiences.

Namely, apart from important publications that appeared immediately after the war, such as *Bulgarian Atrocities in Vranje and the Surrounding Area (1915 - 1918)* by Jovan Hadži-Vasiljević, published by the Cultural and Economic Society of the Citizens of Vranje in Belgrade, Novi Sad, 1922, or *Rebellion in Toplica and Jablanica : A Speech in the National Parliament on April 12th 1918 in Corfu* by Ljubomir Jovanović, published by Geca Kon, Belgrade, 1918, Serbian critical historiography did not deal much with that topic.

The most important publications are: Milivoje Perović, *Toplica Uprising*, Vojno delo, Belgrade, 1958, Vladimir Stojančević, *Serbia and the Serbian People During the War and Occupation 1914–1918*, Globus – Sprsko geografsko društvo, No. VII, Belgrade, 1975, pp. 229–237; *Two Lists of Victims from Jablanica District during the Bulgarian Occupation 1915–1918*, in: Leskovački zbornik, No. XXVII, Leskovac, 1977, pp. 121–138; Andrej Mitrović, *Serbia in the First World War*, Srpska književna zadruga, Belgrade, 1984; Sevdelin Andrejević, *Economic Exploitation of Serbia During the Bulgarian Occupation*, in: Slavenko Terzić (ed.), *Serbia in 1917*, Collection of works, No. 6/1988, Institute of History, Belgrade, 1988, pp. 53–66 and *Economic Plunder of Serbia*

41 *Rapport...*, 34.

42 *Rapport présenté à la Conférence des préliminaires de paix par la Commission des responsabilités des auteurs de la guerre et sanctions.*

During the Bulgarian Occupation, in: Jovan Pejin (ed.), *Serbia in 1918 and the Creation of the Yugoslav State*, Collection of works, No. 7, Belgrade, 1989, Institute of History, pp. 19–33.

Sladana Bojković and Miloje Pršić published very important documents including the most important reports of Reiss, specifically in the books: *On the Crimes Committed by the Austro-Hungarians-Bulgarians-Germans in Serbia 1914–1918*, Historical Museum of Serbia, Belgrade, 1997 as well as in *Suffering of the Serbian People in Serbia*, Historical Museum of Serbia, Belgrade, 2000;

Then the next titles followed: Božica Mladenović, *Women in Toplica Uprising*, Socijalna misao, Belgrade, 1996; Dobrosav Turović, Nebojša Ivanović, *Leskovac and the Region of Leskovac in 1915–1918*, Historical Archive – Leskovac, Leskovac, 2006; Momčilo Pavlović (ed.), *Tribute to the Victims of the Bulgarian Terror in the South of Serbia 1915–1918*, Institute for Contemporary History, Belgrade, 2007.

The works of professor PhD Dejan Antić are of particular significance: *The Bulgarian Occupation of the South of Serbia in the First World War*, National Museum – Leskovac, Leskovac, 2015, and *Niš Under Occupation in the First World War – in Late 1915 and Early 1916*, in: *Tokovi istorije*, No. 1, Belgrade, 2020, pp. 47–65.

In 2021 the author of this collection of archival documents presented the monography *On the Balkan Front : War and Crimes Committed Against the Civilian Population in Serbia from 1914 to 1918*, published by the Archives of Vojvodina and “Prometej”, which represents the most thorough work on Bulgarian crimes committed in the Kingdom of Serbia from 1915 to 1918.

The limited number of scientific publications is certainly not the result of a limited number of archival sources. Namely, although the fact that Serbian historians have rarely dealt with the Bulgarian occupation of the considerable parts of the Kingdom of Serbia may appear strange, there is a huge amount of documents on this topic in the public archives of the Republic of Serbia on the basis of which almost every segment of this tragic period can be reconstructed in great detail.

It was therefore very difficult to select documents for this collection, not because of a lack of material, but because of the amount of work required to find suitable documents among numerous victims' testimonies, reports of domestic and foreign commissions, letters, telegrams, and especially original Bulgarian documents (of which the most important ones were translated into Serbian in 1918 and 1919).

In this sense, it was assumed that it is more important for this publication to select a small number of documents which clearly speak about the horrors of the Bulgarian occupation than to publish a large number of archival sources in which the reader could get "lost".

The material on Bulgarian crimes is kept mainly in two large public archives in Serbia. First of all, in the State Archives of Serbia, there is a recently organized archival collection *Ministry of Foreign Affairs – Commission for Crime Investigation* (MID-KIZ) which stores original Bulgarian documents, testimonies of civilians (who returned from Bulgarian camps) about crimes, looting of property, the behavior of Bulgarian authorities as well as the reports of commissions or individuals that conducted field investigations after the war, especially regarding massacres over civilians, etc. Geographical grouping of the material is of special importance. The documents are grouped by regions, municipalities and villages which means that the course of the Bulgarian occupation can be traced in detail both at the general and at the local levels. The lists of victims and internees, prepared for each municipality, show the terrifying scale of that occupation.

The same archival institution possesses the *Ministry of Foreign Affairs - Political Department* archival collection which also stores important documents about Bulgarian crimes. In addition to various reports, including the precious reports of Rudolf Archibald Reiss, there are testimonies on the situation in occupied Serbia provided by the refugees who managed to escape to Greece during the war and described the events in their own country to the Serbian authorities in Thessaloniki. Based on that information, reports and other material, the Political Department of the Ministry of Foreign Affairs made sure through the network of Royal Serbian diplomatic

missions in allied and neutral countries that as many people as possible became aware of the misdeeds of the Bulgarian occupier. Through brochures, telegrams, press articles and other materials, the public in Europe could learn the truth.

Equally important reports written in 1918, ie immediately after the liberation of the Kingdom of Serbia, which describe in detail the Bulgarian crimes committed during the occupation, are also stored in the same archival collection. Those reports, prepared by order of the Ministerial Council of the Kingdom of Serbia, were used not only by the Inter-Allied Commission for the Investigation of Bulgarian Crimes, which is the most important commission tasked with collecting evidence on Bulgarian crimes, but also at the Peace Conference held in Paris.

In the Archives of Yugoslavia, in the archive collection of the *Ministry of Foreign Affairs – Directorate for Contracts*, in a dozen boxes, there are numerous documents (testimonies, reports from separate cities, original Bulgarian documents on Bulgarianizing, economic exploitation, orders on repression and regulation of life in the Bulgarian occupation zones), collected for the purposes of the Inter-Allied Commission for the Investigation of Bulgarian Crimes as well as for the delegation of the Kingdom of Serbia (ie, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes) at the Peace Conference held in Paris. There are several thousand documents which, together with the documents of the *Ministry of Foreign Affairs – the Commission for Crime Investigation*, from the State Archives of Serbia, as well as with (at the time being) unavailable documents from the archival collection of the institutions under Bulgarian occupation from the same archive form a set of priceless archival sources that enable a detailed reconstruction of all crimes committed by Bulgarian forces in the occupied Kingdom of Serbia in the period from 1915 to 1918.

This corpus is complemented by documents kept in other archive collections, primarily within the Archives of Yugoslavia. For example, the archival collection of the Ministry of Religion (69) contains reports and data on the Bulgarian crimes committed against the Serbian Orthodox clergy;

the archival collection of the Ministry of Justice (63) contains documents on war damage and “collaborationists”, ie subjects of the Kingdom of Serbia who collaborated with the occupier; the archival collection *Delegation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes at the Peace Conference in Paris* contains the elaborates on the crimes committed, lists of criminals, correspondence and reports on crimes.

The corpus of great value can also be found in Bulgarian archives, primarily in the Military Archive, as well as in individual local archives in Serbia and North Macedonia.

In this sense, the aim of this collection is not only to present the readers with original archival sources about a tragedy that affected the civilian population of the Kingdom of Serbia in the First World War, but also to awaken interest among researchers in this topic, which certainly deserves much more attention than it was paid until now.

In writing this text and the editorial work regarding the selection of documents I would like to express my special gratitude primarily to the Director of the Genocide Victims’ Museum Mr. Dejan Ristić who immediately accepted the proposal for releasing this publication, having realized the importance of this topic for the Republic of Serbia and the Serbian people.

I would also like to express my gratitude to graphic designer Mr. Nikola Radosavljević, PhD in Arts, curator and Head of the Programmes in Culture, Education, Art and Publishing Department of the Genocide Victims’ Museum, for the patience showed, exceptional professional cooperation and suggestions.

I am also grateful to Mr. Nebojša Kuzmanović, PhD, the Director of the Archives of Vojvodina, who decided to publish my doctoral dissertation on Bulgarian crimes in Italian translation in 2019, and also in the Serbian language in 2021, to Ms. Irena Žnidaršić-Trbojević, as well as to Ms. Veronika Vasilić for the help with typing the documents.

And finally, I would like to express my gratitude to Ms. Valentina Cv-
etković, PhD, the Professor of Roman Law at the Faculty of Law of the
University of Belgrade, the person who unselfishly and on a daily basis
supports me in my work,

PhD Milovan Pisarri

In Belgrade, on December 27th 2022

ДОКУМЕНТИ
DOCUMENTS

MACAKPH
MASACRES

1.

18. новембар 1918. године

Извештај о стрељању српских свештеника на месту званом „Ђурина Падина“ на путу Бела Паланка–Пирот извршеном од стране бугарских снага почетком окупације

November 18th 1918

Report on killing of Serbian Orthodox priests on Đurina Padina, on the road Bela Palanka – Pirot, done by Bulgarian troops soon after the occupation

Рађено 18. новембра 1918 год.
на лицу места у атару села Кременице

КОМИСИЈСКИ ИЗВЕШТАЈ

По делу убиства српских свештеника од стране Бугара.

По наређењу начелства округа пиротског Бр. 450 од новембра 1918 год. изашао сам данас са члановима комисије Видеоном Тричковићем, Стојаном Живковићем, Јованом Живићем, Јосифом Панајотовићем и Младеном Гацићем на лице места, где се представља да су свештеници побијени, па смо нашли следеће:

С десне стране државног пута Беле Паланка–Пирот, на један и по до два километара од варошице Беле Паланке, испред самог села Кременице, налази се једна омања равница, око једног метра дужине, која се према југу свршава са једном јаругом, која прави кратку окуку око једног стењака, који се зове „Голем Камен“, и потом се ова јаруга шири у једну омању дубодолину, која се зове „Ђурина Падина“, кроз коју пролази пешачка стаза у правцу север–југ. Ова дубодолина – „Ђурина Падина“ завршава се на источној страни са једном уском јаругом, која даље води кроз стењак са доста стрмим падинама.

Идући кроз ову равницу која се налази с десне стране пута Бела Паланка–Пирот, ка „Ђуриној Падини“, у олуку, којим кроз ову равницу тече вода, овде онде налазе се кости човечије као и остаци свештеничких мантија и осталог одела. На овим остацима мантија и одела на први поглед лако се дају запазити трагови огоретина.

У дубодолени „Ђуриној Падини“ налазе се два удубљења – локве, које је сама вода својим током ископала. Ова се удубљења налазе једно испод другога на одстојању око 30–40 корака. Оба су удубљења приближно исте величине. Дубине су 40–60 см. ширине око један и по мет. а дужине око 3 мет. Око ових удубљења – локви нашли смо кости човечије и остатке свештеничких мантија и одела. У самим овим удубљењима – локвама на први поглед виделе су се кости човечије од ребара, мишићних костију и кости ногу – голенице и бутне кости, које су једним делом биле на пољу а другим делом у самом камењу. Поред овога у овим удубљењима – локвама били су разбацани и остаци свештеничких мантија и одела. На остацима свештеничких мантија и одела, како на оним који су били разбацани око ових удубљења тако и на оним који су били у самим овим локвама, на први поглед могле су се показати трагови сагоретина.

Кад је откопано камења, које је било у овим удубљењима, а које је било 10–20 см. висине, нађено је још човечијих костију, међу којима једна темена кост – темењача и 4 доње човечије вилице а тако исто и остаци свештеничких мантија и одела, на којима су се такође на први поглед могли видети трагови огоретина.

У овој дубодолени – „Ђуриној Падини“ нашли смо у једном џбуну 3 испражњена шаржера бугарске брзометне пушке и једну празну чауру.

Ништа више на овом месту, где се ово дело догодило, нисмо нашли.

Према свему напред изложеном, мишљења смо, да је већи број свештеника доведен у ову дубодолину „Ђурину Падину“, да су ту побијени, потом њихови лешеве спаљени, а затим у ова два удубљења – локве, која је сама вода својим током ископала, овако спаљени лешеве положени и затрпани. Колики је број свештеника на овом месту убијен,

није се могло тачно утврдити зато, што су лешеве побијених свештеника, пошто су претходно спаљени, положени и затрпани у овим удубљењима, која је, као што је већ напред речено, сама вода својим током ископала, те је вода, која је овде кад јаке кише падају или кад се снег топи услед околних брда, брза и јака, својим током однела како земљу и камење, са чиме су лешеве побијених свештеника били затрпани, тако и раздробљене кости њихове, те је услед овога у овим удубљењима остао врло мали број костију а тако исто остало је и врло мало остатака од свештеничких мантија и осталог њиховог одела.

Овако смо стање нашли на месту догађаја и на напред наложено можемо се заклетити.

У прилогу под ./. прилажу се два фотографска снимка.

Чланови комисије:

Виден Трпковић

Стојан Ј. Живковић

Јованча Живић

Јосиф М. Панајотовић

Младен Гаџић

под. Л. Топаловић

Руководио извиђајем и оверава

Начелник среза,

Лав Топаловић

А), 334-16, док. без броја

2.

20. новембар 1918. године

Сведочење Милије А. Јанчића, свештеника из Пирота, о стрељању 20 српских свештеника и 1 српског официра у близини Беле Паланке, 12. новембра 1915. године; Стрељање је извршила бугарска војска.

November 20th 1918

Testimony of Milija A. Jančić, priest from Pirot, about the shooting of 20 Serbian priests and 1 Serbian officer near Bela Palanka on November 12th 1915; Shooting was carried out by the Bulgarian Army.

НАЧЕЛСТВО ОКРУГА ПИРОТСКОГ

Бр. 450

КОМАНДАНТУ МЕСТА – ПИРОТ

Милија А. Јанчић, свештеник из Пирота поднео ми је следећу представку:

Приликом уласка Бугара у Србију 1915 год. ја самса својом породицом отишао у Ниш, где су дошли из Пиротаи околине и из других крајева свештеници, и ту смо сепосле дужег саветовања решили да се предамо и останемоса нашим народом да делимо свако добро и зло. Бугари суушли у Ниш 23 октобра 1915 год. После 3-4 дана интернирали су Епископа нишког, Господина Доситеја са својим ђаконом, а остало свештенство остало је недирнуто све до7 новембра т.г. кад је путем добоша обављено, да се сви свештеници, учитељи, професори и сви чиновници осталих професија као и грађанство јаве најдаље до 10 новембраКомандантству града Ниша, ради пријема откритих листова. Махом сви који нису били из Ниша, већ добегли у Ниш, једва су дочекали овакво наређење. Нас 16 свештеника још7 новембра од 9 сати пре подне одемо у Командантство ради пријема тих откритих листова и уместо њих да примимо, будемо

задржани у Командантство, како ми свештеници тако и сви редови чиновника и грађана и са војницима,, са нож на пушку“ спроведоше нас етапном командантству, а ово у град у затвор. И тако добисмо открите листове. У затвору смо били од 7-11 новембра, за које време нарастао је број свештеника у затвору на 22.

На дан 11 новембра у јутру око 6 сати наредише да сваки узме своје ствари и изађе из затвора. Том приликом истерали су из затвора 3-400 наших војника, нас 22 свештеника и 2 наша официра, поређаше све по четворицу у ред, напред војници, а позади свештеници и официри. Пођосмо око 9 сати пут Беле Паланке, спроводио нас поред страже и један бугарски кандидат официр. У Белу Паланку стигли смо око 10 сати пре подне. Нас свештенике и официре командант Белопаланачки, рез. официр из Софије Зарије Стојанов дочека пред кафаном и врло љубазно предусрете, извињавајући се како услед ратног времена нема где да нам нађе боље преноћиште од ове кафане у којој није нико живео и рече, зато да извинимо и да се овде одморимо до ујутру до 8 сати пре подне, кад ћете вели, поћи за Пирот одакле полази воз за Софију. Нисмо се могли начудити оволикој љубазности команданта, ту остадосмо са уверењем да ћемо се од тешког пута одморити и сутра дан продужити. Вечерали смо што смо били понели из Ниша и сваки на поду, без простирке и покривача легнемо надајући се одмору. И тек што смо били заспали око 12 и по сати после поноћи настале вика, устајте, дође телеграфска наредба да се одмах кренемо на пут за Пирот, одакле воз креће за Софију у 6 сати ујутру и зато мора сад одмах да се пође. Ми смо уложили наш протест, да смо сувише преморени, но одговор је био кундак у леђа. Сакупише нас испред кафане пребројаше и у редове по четворицу потераше тачно у један сат после пола ноћи из Б. Паланке за Пирот. Кад смо измакли на два километара од Беле Паланке испред села Кренице, задржаше нас да се бајаги одморимо, ту остадосмо мало, понова нас уредише и потераше напред. Од места где смо се одмарали нисмо прошли ни 100 корачаји, одједном предводник виче на десно насипа, преко њива за клисуру. Сви стадосмо и учтиво упитасмо што не идемо насипом, но скрећемо с пута. Следова одговор: Овде је најкраћи пут. За Пирот и Софију сад ћете брзо

стићи. Сви почесмо да вичемо, не браћо тамо, тамо нема никаквог пута, тамо се иде у планине и врлети, не водите нас тамо, ево вам дајемо све што имамо, само нас тамо не водите. Војници почеше благо говорити, не бојте се ништа и ми имамо децу, нема ништа да буде рђаво, али овде се мора да иде. Морали смо напред и ишли смо преко клисура, кад у исту уђемо дубље, предводник нареди стој, тога тренутка сви војници, наши пратиоци сакупише се у једну врсту позади наших леђа. Истога војници изненада почеше из пушке да пуцају на нас са леђа, где неколико одмах падоше мртви. У тој пуцњави у полумраку пошто је било око 2 сата после пола ноћи из групе свештеника потрчаше два свештеника уз брдо и један официр. Истога момента кад видим да ови побегоше и ја јурнем у истом правцу тога брда да бежим. Бегајући уз брдо, кад будем на врх брда добијем једну рану у леђа испод леве плећке где паднем, но одмах скочим и брзо са друге стране брда легнем испод једног џбунића и тог тренутка изађу јурећи и пуцајући два војника, али како спазише у даљини она два свештеника да беже по јурише за њима, том приликом да би се боље сакрио скочим са тога места и притрчим већем џбунићу и легнем, али понова изађе још један војник и свакојако да је приметио мој покрет при прелазу са првог на друго место, јер одједном рече: наш ли си, кад не доби никаква одговора и после пуцања, испали пушку на грм, испод кога сам лежао, куршум прође поред моје главе и удари у земљу испод левог колена. Како не беше никаквог одговора и после пуцања, а спази у даљини она друга два свештеника и војника, он у тај мах одјури за њима. После његовог одласка понова скочим и сиђем низ брдо и легнем између џбуна и великог камена и ту сам лежао од два сата после пола ноћи до 6 сати ујутру, кад отпоче већ и свитање. Зато време мога лежања после извршеног зверства над мирним свештенством видео сам да је дошао из Б. Паланке официр са два вијника на коњима, неколико војника са будацима и ашовима носећи у једну канту гаса. Даље су пронели убијеног свештеника од оне двојице свештеника, што су пре мене побегли. А мртви пронети свештеник био је Јован З. Поповић, парох нишки.

Око 6 сати у јутру кад поче већ и да свиће, и беше се све умирило и немаше покрета војничких, устанем и полако уз брдо до врха и ту у једном шумарку збацам са себе свештеничко одело и ту га оставим и

тако у пола го бежећи уђем у једну густу шуму окренем се ка месту где је извршено убиство и видим велики облак дима како се диже из Клисура. Свакојако да су ужежени да не би остао траг да је ту извршено убиство свештеника. Одатле кренем преко села Понора и стигнем у Пирот, код своје куће око 1 сат после подне 12 новембра где се одмах прикријем и крио сам се од 12 новембра 1915 год. до 28 јуна 1917 год.

Налазећи се у врло очајном стању сва моја породица од 6 ситне деце и попадије и кријући се двадесет месеци то и по савету мојих пријатеља а на основу амнестије ђенерала Тасева јавим се горњег дана. После пријаве властима пуштен сам у слободу али нисам имао никакве свештеничке дужности. У слободи сам био до 6 августа 1918 год. кога дана претресу кућу притворе, у затвору будем 4 дана и потом интерниран у Ески Џумају, одакле сам се вратио са осталим свештеницима по ослобођењу Србије и дошао 21 октобра 1918 год.

Приликом повратка из ропства једна већа група свештеника је прошла кроз Б. Паланку за Ниш. Ту групу ја сам допратио до Б. Паланке и водио их на месту погибије свештеника, где смо нашли два гроба и учинили помен, том сам приликом запазио ово: свештеници су сахрањени у две гробнице удаљене једна од друге на 10 метара, који су у самој јарузи, ту услед воде која се је скупљала са брда, сву земљу са гробова однела је и саме кости посејане су по њивама, разнете и разбацане по целој околини око гробова. Налазе се и остаци од одела, и свештеничких мантија, тканица, шлофјанки и кошуља.

Потребна је једна стручна комисија, док се ови остаци налазе, да се утврди и истинитост свега овога, како виновници овога зверства не би остали некажњени. На овоме месту погинули су ови свештеници:

1. Протојереј Доброслав Марковић, парох нишки
2. Свештеник Јован З. Поповић
3. Лука Марјановић парох нишки
4. Свештеник Јанко Ђ. Јанковић, парох нишки
5. Марко Ђ. Јанковић, свештеник, парох нишки
6. Свештеник Илија Поповић, намесник Б. Паланачки
7. „ Јордан Ненчић, парох пиротски

8. „ Ђорђе Пешић, „ смрдански
9. „ Драгомир Јовановић, парох суковски
10. „ Душан Поповић, капелан клисурски
11. Стојан Стаменковић, парох барбешки
12. Свештеник Драгутин Пешић, парох јаглички
13. „ Светозар Илић, „ хумски
14. „ Милан Миљковић, „ „
15. „ Сава Петковић, „ ћићевачки
16. „ Алекса Јовановић, „ пиротски
17. „ Станко Костић, „ Јал. Изворски
18. „ Богосав Стекић, из неготин. краја
19. „ Милутин Миленковић, парох бошњански
20. „ Јеромонах Киријак, старшина метоха манастира Хилендара, Ниш
21. Један официр из Неготина чије име не знам

Са ове погибије поред потписатог спасао се и сада је жив Тихомир Поповић, парох сопотски (пирот. окр.) и један официр из зајечарског краја. Са места је отишао жив а да ли се сада налази у животу и где не знам као што не знам ни његово име.

Предње достављам с молбом да се горње зверство – убиство двадесеторице свештеника и једног официра достави Краљ. Срп. Влади и Врховној команди.“

Ову представку доставио сам у препису Г. Министру Унутрашњих Дела, а начелнику среза Б. паланачког да на лицу места утврди наводе достављача.

20 новембра 1918 год.

Пирот.

Начелник округа,
Мар. Новаковић,

ДАС, МИД-КИЗ, к. 3, р. 4

3.

1. децембар 1918. године

Извештај начелника среза велешког о злочинима које су Бугари починили над становницима села Богомила

December 1st 1918

Report of the Head of the Veles Region on the crimes committed by the Bulgarians against the inhabitants of the village of Bogomil

НАЧЕЛСТВО СРЕЗА ВЕЛЕШКОГ

П. Бр. 27

1 децембра 1918 год.

Велес.

ОДБОРУ ЗА ИЗВИЂАЊЕ БУГАРСКИХ НЕДЕЛА

СКОПЉЕ

Част ми је поднети Одбору извештај о зверствима Бугара у овоме сразу, а месту званом „Азоту“

I . ОПШТИНА БОГОМИЛСКА

Према наређењу команданта V коњичког пука бугарског који је први дошао у Азоту у Богомилу, убијена су следећа лица.

1. Донча Ристић, из села Богомила, стар 60 год. заклан је ножем од стране бугарског војводе Стевана Хоце из Бугарске, који му је прво изнудио 60 наполеона па га после заклао ножем пред самом школом „Богомилском“ у присуству Митре жене Јована Дончевића из истог села, која је морала дати још 800 дин. у српским банкама колико је имала. Убиству су присуствовали бугарски официри, који су били у истом селу.

2. Марија Димитријевићка, стара 40 год. из Богомила.

3. Драган син Марије Димитријовићке, стар 9 година и

4. Фашка кћи Марјана стара 5 год.

Марија видећи чудо од зверстава која се чине по њиховом селу побегла је заједно са синчићем и ћерком Фашикомка селу Долгојевцу у срезу прилепском, да би се тамо склонилии живот сачували, али и тамо нису нашли уточишта нити каквезаштите од бугарске власти, него су их на варварски начин побили и то прво њеног сина Драгана наболи на бајонет дигли гау вис и показивали мајци Марији, ни писак невиног детета, нимолба Маријина за своје чедо не поможе.

Ови бугарски варвари ту на самом месту и пред очињене деце силовали су Марију, а затим засукали рукаве и болиножевима секући јој парче по парче од њеног тела па затим сује заклади, као и тешко рањеног Драгана и петогодишњу Фанику.

После овога отишли су у село и опљачкали им сву стоку и непокретну имовину.

5. Бојана жена Николе Ђорђевића, стара 30 година.
6. Ленка снаха Николе Ђорђевића, стара 20 година.
7. Стојна кћи истог Николе.
8. Наталија његова унука стара 2 године.
9. Мара друга снаха истог Николе стара 22 год.
10. Божана унука Николина стара 1 и по год. побијени су на овај начин:

Бугарски војници и комите ушли су у Николину кућу који је био избегао и ту нашли његову породицу и прво силовали Бојану ћерку Стојну и снаху Ленку, затим их мучили и побили. Марија гледајући зверства ових варвара и слушајући писку невине деце пресвисла је од страха и туге а Бојана жена Николина које је била у другом стању побацила је од страха и мучења, а детенце би дочекао од ових варвара са узником „и ово је Српче“ и набодено на нож, тиме су остали побијени и бачени закопани.

11. Ката кћи Ђорђа Наумовића из Богомила, стара 20 год. видевши покољ, који се врши по селу над српским живљем пресвисла је од страха.

12. Тодор Ђиновић, из Богомила стар 60 год.

13. Доца жена Јордана Тодора Ђимовића из Богомила стара 30 година.

14. Савка сестра Јордана Ђимовића стара 28 година.

15. Димитрије Ђимовић, стар 28 година.

16. Никола Синчевић, стар 7 месеци.

17. Александар синчић стар 4 године побијени су сви ван села пошто су жене силовали.

18. Недељко Стојановић, из Богомила стар 80 год. убијен је од бугарских војника, њега су на 18 места уболи бајонетима и онда га однели и негде бацили.

19. Петра жена Стојана Недељковића из Богомила стара 31 год. силовали је и затим заклали.

20. Ђорђе Недељковић син Петрин стар 15 год.

21. Русинка Недељковић, стара 13 год. из Богомила.

22. Петар Недељковић, из Богомила стар 8 год.

Убијени су заједно пошто је Русинка силована а затим бачена ван села, из њихове куће узето 46 наполеона а стока и покретност сва опљачкана.

23. Андон Мирчевић из Богомила стар 30 год. заклан је од бугарских војника и комитета, а његовог сина Кузмана интернирали за Хасково, а осталу породицу за Једрене где су му жена и девојчица умрли од глади, а у селу опљачкана цела имовина.

24. Ђорђе Антић из Богомила стар 30 год. Нему су бугарски војници и комите дали један пијук-будак извели га ван села натерали га да сам себи ископа гроб затим су му наредили да легне и да отвори очи што је учинио и онда су га жива закопали.

25. Момир Соколовић, из Богомила стар 85 год. убијен је ножем као првак у селу и остављен закопан.

26. Божана жене Илије Момира Соколовића, стара 30 год силована је па затим убијена.

27. Тасија кћи Илије Момировића из Могомила стара 18 год. Њу су ухватили Бугари као и њену мајку Божану Момира Соколовића, Бошку ћерку Илије Момировића стару 3 год. Стојана сина Илије Момировића старог 3 месеца и све поклали и на ватри испекли, а жене још раније и силовали. Тасији су наредили да се свуче гола што је учинила, затим су јој секли сисе па онда убијена и спаљена са осталима.

28. Темељко Михаиловић, из Богомила стар 30 год. Пошто су га на девет места ножем уболи убили су га пошто су му узели десет наполеона.

29. Тодор Трајковић, из Боронила стар 60 год. умро је у Богомилу под батинама само зато што је Србин.

30. Илија Јовановић, из Богомила, стар 36 год. убијен је из пушке у самом селу Богомилу.

31. Темељко Атанасковић, из Богомила, стар 20 год. пошто су га ножем изболи на десетак места умро је у селу Богомилу.

32. Јана жена Николе Гочевића, из Богомила стара 46 год. Заклана је ножем пошто су је претходно силовали.

33. Ленка сна Николе Гочевића из Богомила стара 46 год. по извршеном силовању заклана је ножем.

34. Божана кћи Николе Гочевића, стара 4 год.

35. Илинка кћи Николина стара 8 год. и

36. Недељко син Николин стар 17 год. убијени су у самом селу пошто су прво страховито мучени.

37. Ленка жена Јована Николића, из Богомила стара 50 год.

38. Неда сна Јована Николића стара 20 год.

39. Илија син Јована Николића стар 1 год.

40. Ђела снаха Јована стара 50 год.

41. Најдана кћи Јованова и

42. Пера кћи Јованова стара 12 год. Сви су побијени на путу пошто су жене силоване и опљачкани су до голе душе.

43. Злата Теовићка из Богомила стара 90 год. Заклана је ножем на

путу за Прилеп.

44. Лица Николићка из Богомила стара 70 год. Умрла је под батинама.

45. Ленка жена Темељка Николића, из Богомила стара 32 године силована и под батинама умрла у највећим мукама.

46. Дима Ђорђевић, из Богомила стар 50 год. Заклан је ножем па онда опљачкан.

47. Зафир Андрић, из Богомила стар 40 год. Заклан је ножем у селу Богомилу.

48. Никола Наумовић, из Богомила стар 40 год. Заклан је ножем и бачен ван села.

49. Жена Косте Наумовића из Богомила умрла је под батинама стара 28 год.

50. Донка Андрејевића, из Богомила стара 28 год. силована па затим је заклана.

51. Стојна кћи Донке Андовића, стара 3 год. исечена је бајонетом на комаде.

52. Ђорђе Милошевић, из Богомила стар 70 год. Заклан је ножем.

53. Лица жена Ђорђа Милошевића, стара 60 год. Заклана је ножем.

54. Јованка жена Стојана Димовића из Богомила стара 20 год. Силована и рањена ножем на седам места још је у животу.

55. Петко Кочевић, из Богомила стар 48 год. Заклан је ножем.

56. Тасија жена Васиља Радевића из Богомила стара 35 год. Пошто је силована убијена је ножем.

57. Диме син Васиља Радевића стар 5 год. Убијен је бајонетом.

58. Игњат Ђорђевић из Богомила, свештеник, убијен је од стране бугарских војника и четника у самој кући пошто су му браду почупали и свукли голога. По убиству бачен је ван села.

59. Нева мати попа Игњата Ђорђевића из Богомила стара 80 год. заклана је ножем и опљачкана са 40 наполеона.

60. Петар Аризаковић, из Богомила стар 16 год. Убијен је кад оваца и стока отерана.

61. Русинка Адамчевић, из Богомила стара 22 год.

62. Даница кћи Русинке Адамовића, из Богомила стара 3 и по године и

63. Бранко син Русинкин стар 1 год. заклани су сви ножем и бачени ван села са речима бугарских војника и комита: „нека вам сад помогне Србија и краљ Петар.“

64. Мане Ђорђевић из Богомила стар 60 год. заклан је ножем и узето му је 72 наполеона.

65. Васа Петровић из Богомила стара 20 год. силована је па затим заклана у селу Костинцу среза Прилепског.

66. Јордан Ордановић, из Богомила стар 75 год. Заклан је ножем пред својом кућом.

67. Апа жена Пана Анђеловића из Богомила стара 70 год.

68. Богдана снаха Пана Анђелковића из Богомила стара 30 год. и

69. Рајна унука Панова стара 1 год. Сва су ова лица поклали на путу за Прилеп пошто су жене претходно силоване.

70. Данка кћи Тремка Тренковића из Богомила стара 21 силована је па затим заклана.

71. Ката жена Тода Мирчевића из Богомила стара 60 год. заклана је у школи Богомилској.

72. Јане Јанкуловић из Богомила стар 60 год. Заклан је о у самом селу.

73. Крста Мирчаћ из Богомила стар 65 год. заклан је ножем у самој богомилској школи.

74. Стојанка мати Игњата Поповића свештеника из Богомила стара-85-год. убијена је и имовина им је сва разграбљена.

75. Донка Петровића из Богомила стара 25 год. по извршеном силовању убијена је на путу за Прилеп.

76. Ленка кћи Донке Петровићке из Богомила стара 2 год. убијена је на путу за Прилеп.

77. Богдан Цветковић из Богомила стар 60 год. заклан је ножем крај села и оставили га закопаног, да га пси и гаврани поједу.

78. Маса Игњатовићка из Богомила стара 100 год. заклана је у селу затим опљачкана.

79. Јованка Камчевићка из Богомила стара 50 год.

80. Неда снаха Трајка Камчевића из Богомила, стара 25 год.

81. Пера снаха Трајка Камчевића стара 24 год.

82. Русинка кћи Трајка Камчевића стара 18 год.

83. Даринка унука Трајка Камчевића, стара 1 и но год.

84. Стоја унук Трајка Камчевића стар 1 год.

85. Тасија кћи Трајка Камчевића стара 8 год. сва су ова лица поклана пошто су претходно жене силоване.

86. Петар Мишковић из Богомила стар 80 год. Убијен је у самом селу.

87. Илинка Димковићка на Богомила стара 60 год.

88. Камче Димковић, из Богомила стар 5 год. Убијен је у самом Богомилу.

89. Винка Ђорђевић из Богомила стара 13 год. заклана је ножем.

90. Василије Ђорђевић, из Богомила стар 4 год. заклан је ножем.

91. Милица Наумовићка стара 50 год. умрла је под батинама.

92. Донка Костадиновић стара 25 год. заклана је ножем

93. Ленка Костадиновић, из Богомила стара 4 год. заклана је ножем.

94. Димитрије Николић, из Богомила стар 60 год. заклан је ножем.

4.

9. децембар 1918. године

Сведочење Вељка Мирчевића о масакру који је бугарска војска починила 1. новембра 1915. године над становницима Костинаца, села у близини Прилепа

December 9th 1918

Testimony of Veljko Mirčević regarding the massacre performed by Bulgarian Army upon the inhabitants of Kostinac, vilagge in the vicinity of the town of Prilep, on November 1st 1915

Рађено 9 децембра 1918 год.

у суду општине костиначке.

Предстаде данас ово средској власти Вељко Мирчевић из Костинца стар 57 год. упитан о потребном изјави између осталог:

1 новембра 1915 год. приликом уласка непријатељске војске дошла је у моју кућу маса бугарских војника преметачини, и тачном претресу куће претходило је кињење и мучење у кућама.

Том приликом убијена ми је жена Цвета ст. 50 год. убијена ми је кћер Велика, син Стојан, син Китан и Тане Стојановић унук а Крсту унука одведоше до Црнилишта села где га на најгњуски начин убише и саранише у рупу са још 200 лешева. Од мучених мојих укућана остаде у животу снаха Ленка, кћер Војна и син Петар, сви са по седам до девет рана од убода од бугар. бајонета.

Писмен нисам

Вељко Мирчевић,
под. Љ. Хелмер

Присутни:
Петар Николић
Јор. Петровић

Деловођа-писар,
Љ. Хелмер

AJ, 334-11, док. без броја

5.

12. децембар 1918. године

Сведочење Анте Дејановића и Васе Чемерицића из Призрена о масакру који је бугарска војска починила почетком окупације над српским избеглицама; Међу убијенима било је жена, деце и свештеника.

December 12th 1918

Testimony of Ante Dejanović and Vasa Čemerikić from Prizren about the massacre performed by the Bulgarian Army upon Serbian refugees at the beginning of the occupation; Children, women and priests were among the killed civilians.

Рађено 12 децембра 1918 год.
у канцеларији кварта градског у Призрену

ИСПИТ

г.г. Анте Дејановића, бив. општ. деловође из Призрена и Васе Чемерицића, књижара из Призрена.

Испит се врши по акту Бр. 407 о раду бугарске комисије за ископавање лешева убијених српских избеглица у Призрену.

Испит је вршен у присуству потписатих грађана.

I

Антоније Дејановић, бив. општински деловођа из Призрена, стар 59 год. писмен, ожењен, отац шесторо деце, неосуђиван, Србин, вере православне, на питано показа:

Одмах после уласка бугарске војске у Призрен, народ је почео гунђати како су овде у Призрену, поклане и поубијане многе српске избеглице из Србије, које су доведе бегале а остале овде да се предаду, као и да су лешине тих избеглица закопане у српском војничком гробљу призренском.

Четири месеца после уласка бугарске војске у Призрен а вероватно поводом ових гласова, и гунђање народа, позвале су бугарске власти – (начелство) мене и Васу Чемерекића књижара овд. И саопштиле нам, да смо одређени у комисију, која ће извршити раскопавање гробова у војничком гробљу, како би се утврдило, да ови гласови нису одговарали истини. У тој су комисији поред нас двојице били и неколико бугарских чиновника.

Изашли смо одмах на гробље сви чланови комисије, са чест цигана – раденика и приступили раскопавању једног гроба, из кога су вириле ноге, руке и једна глава мртвачка. Кад је скинут горњи слој земље, пред нама се отворио један подрум – управо лагум, од 6–7 метара ширине и дужине, који је био пун лешева оба пола.

Извадили смо први леш, који је без сумње био неког свештеника, јер је имао дугу браду. Од одела на њему биле су само гаће и кошуља. На глави – потиљку тога леша видела се је повреда (разбијена је глава) из које је још цурила крв.

Извадили смо затим и други леш, који је био неке жене, која је била у другом стању. На томе лешу била је плава блуза и сукња. Одма до тог леша, био је леш једног детета од прилике 7–8 година старости.

Видео се је велики број других лешева испод ових побацан и испрекрштан, без икаквог реда. Једнима су биле главе на једној, а другима на другој страни. Видела се је још црвена крв преко свију лешева. На појединим лешевима видели су се трагови удара по глави, из које је цурио мозак.

У једном ћебету било је такође лешева. Ти су лешеве увијени у ћебе, па ћебе привезано с пола кајшем. Из ћебета је цурила крв.

Одмах чим је извађен други леш (женски) бугарски чиновник, председник комисије наредио је да се даље лешеве не ваде, већ да се рад одложи до даље наредбе.

Престало се је са радом, гроб затрпан и рад се до данас није продужио.

Дубину тога гроба – управо подрума, не знам, јер нису сви лешеве

вађени но су извађени били само два, испод којих је се видела маса других испрекрштаних лешева.

Лешеве нису ни почели били да се распадају.

Ко је ове избеглице побио, не знам, јер сам се и ја као и др. овд. Срби при улазу бугарске војске затворио у своју кућу стрепећи за свој живот, те нисам ни излазио на улицу.

Све ово лично сам видео, а ако тре, заклетвом ћу потврдити.

Имена бугарских чиновника, чланова комисије не знам. Писмен сам.

Анта Дејановић

II

Васа Чемеркић, књижар из Призрена, стар 53 год. писмен, ожењен, деце нема, неосуђиван, Србин вере православне, на постављена му питања каза:

„Одмах после уласка бугарске војске у Призрен, почели су се овде у Призрену проносити гласови, како су овде, поклане и побијене многе избеглице из Србије, које су бегале догде и остале овде да се предаду, као и да су лешеве њихови, закопани у српском војном гробљу у Призрену.

Четири месеца по уласку бугарске војске у Призрен, вероватно због ових гласова, бугарске су власти позвале мене и Анту Дејановића и саопштиле нам, да сам одређен у комисију, која ће извршити раскопавање гробова у војничком гробљу, како би се утврдило, да ови гласови не одговарају истини. У комисију су поред нас двојице били неколико бугарских чиновника.

Изашли смо на лице места сви чланови комисије, са шест цигана раденика, и приступило се раскопавању једнога гроба, из кога су провири-вале руке и ноге појединих лешева.

Скинут је горњи слој земље и тада је се отворио пред нама један подрум – управо лагум од 6–7 метара ширине и дужине који је био пун лешева. Извађен је први леш, који је без сумње био неки свештеник, јер је имао дугу браду. На њему је било само гаће и кошуља.

Ја нисам могао даље гледати тај ужас, већ сам се одмах склонио мало даље у страну и седео.

Извађен је и други леш који ја нисам видео, јер сам био као што рекох, мало даље сео.

Одмах затим, председник комисије издаде наређење да се даље ископавање лешева обустави и рад прекине до даље наредбе.

Тако је и урађено, гроб затрпан и до сада се рад није продужио.

Ко је поубијао ове људе не знам, јер сам се за време уласка бугарске војске склонио и затворио у кућу, и нисам излазио на улицу стрепећи за свој живот.

Дубину тога гроба – управо лагума не могу рећи, јер нису извађени сви лешеве, а видело се је да их има много.

Све ово лично сам видео и могу у свако доба потврдити то заклетвом.

Имена бугарских чиновника који су били чланови комисије не знам.

Писмен сам

Присутни грађани:
Јован Арсић
Коста Чемеркић

Васа Чемеркић

Испит извршио и оверава
деловођа-писар, Драг. Мијовић

Старешина кварта
члан, Ђор. Атић

AJ, 334-11, док. без броја

6.

21. децембар 1918. године

Саслушање бившег потпоручника бугарске војске о масакру почињеном над групом српских цивила у близини Лесковца 1917. године

December 21st 1918

A former Bulgarian Army lieutenant hearing about the massacre committed against a group of Serbian civilians near Leskovac in 1917

Рађено 21 децембра 1918 год.
у канцеларији места у Скопљу

САСЛУШАЊЕ

бив. акт. ппоручника бугарске војске Васиља Ђаконовића.

Зовем се Васиљ Ђаконовић, бив акт. ппоручник бугар. војске, родом из Скопља стар 26 год. нежењен, писмен, неосуђиван али био под судом за давање положаја непријатељу.

„...У почетку 1917 год. ја сам био на служби у Скопљу и још тада сам изгубио поверење мојих старијих, јер сам се био заузео за српске фамилије: професора Марковића, кројача Трифуна Чучића и још једне госпође сапеторо деце. Ја сам интервенисао у команди због њиховог интернирања. Због тога сам био кажњен са 3 месеца затвора и да 2 године немам права на унапређење.

За време кога бављења у Лесковцу - око 10 дана - видео сам да су бугарски војници плачкали и узимали изкућа и дућана шта су и колико су хтели, и да су им товојне власти гледале кроз прсте. Није ми познато да језа ово време ма ко од грађана убијен.

Тада је у Лесковцу био као командант места командант бригаде пуковник Златанов, који је свима нама официрима саопштио поверљиво наређене Врховне Команде датолерирамо ако који бугарски војник учини какво насиље или злочин и да увек таква дела заташкамо.

По наређењу само команде узимато је из трговачкихрадњи све то би било за војску: пиринач, масло, паприкуи т.д.

По наређењу из дивизије иста чета и мој вод митраљеза имали смо и у Врању.

На путу од Лесковца до Врање пролазећи поредсела војници су плаљкали и палили куће. Не опомињем секако су се звала та села, јер нисмо остајали у њих дужевећ је то било у пролазу.

На другом или трећем нашем преноћишту када смотребали да кре-немо стигла нас је једна повећа стражавојника који су терали једну го-милу људи. Било је неколико младића од 17 и 18 год. а било је и стараца преко60 год. Са њима је била и једна стара жена. Било их је25-30 душа. Спроводник је предао једно писмо од команданта Златанова команданту чете капетану Шарапчијеву.У писму је било наређење да се сви ти људи одмах побију.Капетан Шарапчијев наредио је те су ови људи и та же-наодведени изван села и сви затворени у једну плевну-кошару. За тик је лично он наместио митраљез и из истогпуцао кроз плевњу. За време паљбе један је пробиоплевњу, извукао се и побегао низ поток. Кад је паљба свршена четири мушкарца међу којима један дечко и онастара жена изашли су из кошаре. Само је један од њихбио рањен. Сви остали у плевњи били су поубијани.

Ови несретници молили су, клечали, љубили су земљу пред капета-ном да им опрости живот. И ја сам молио нарочито за оног дечка, гово-рећи капетану, да је случај и судбина хтела да остану живи, па да их не убија. Али капетан није хтео да чује изговарајући се на наређење већ је наредио да се и они стрељају. У томе моменту ја сам ону жену одгурнуо у страну и показао јој да се склони иза неких кошара. Она четворица када су видели да им нема помоћи почели су да бегају на две стране по

двојица али су убрзо били побијени пушчаним зрнима. Њихове лешине су донели у ону кошару. Тада онај капетан примети бабу која је од страха застала иза једне кошаре па нареди те и њу убише.

Све ове лешине биле су поливене гасом па затим запаљене у оној ко-шари а порушене су и друге кошаре те је грађа и остало бачено на ватру и на тој начин ватром су спаљени сви они лешеви.

Овог дана нисмо отпутовали већ сутра дан.

Не знам како се зове то село. Оно је у планини и на једном платоу.

Услед оваквих недела ја сам долазио у сукоб са капетаном - коман-диром и он је у Врању тражио те сам смењен и упућен сам код Немаца на курс. На курсу сам био света шест дана па је дошло наређење те сам отишао у Скопље.

Никада за све време рата па ни за време побуне у Србији, ја нисам учинио ништа што би било противно ратном праву. Никакав злочин нити пљачку нисам наредио, ни извршио.

Све ово што сам казао истина је и потпуно тачно, а ја жалим што су ми моје забелешке нестале и уништене, а из њих би се видело да сам ја бележио сва зла почињена у Србији која сам видео.

Напомињем да они побијени нису имали код себе никакво оружје и да су по оделу судећи били све сами сељаци али нисам могао познати ни и знам из кога су краја били.

Васа Ђаконовић

Саслушао и оверава иследник

рез. пешад. капетан I кл.

Д. А. Барбуловић

ДАС, МИД-КИЗ, к. 35, р. 107

7.

23. децембар 1918. године

Сведочење Акифа Асана о масакру над заробљеним српским војницима у Штипу 1915. године

December 23rd 1918

Testimony of Akif Asan about the massacre of captured Serbian soldiers in Štip in 1915

Рађено 21. октобра 1918.
у начелству округа брегалничког

Добављен је данас Акиф Асан, хамџија из Штипа, па кад би упитан о потребном – каза:

Ја сам био у Штипу 1915 год. када су Срби напустили Штип и отишли даље ка Велесу. Кад је последњи Српски аутомобил отишао из Штипа на један сат доцније уђоше у варош бугарске комите на челу са војводом Јованом Брлом. Сви су крстарили по вароши али нисам видео шта су радили. Заостали Српски војници, болесни и изнемогли, придлазили су са свих страна. Комите су их скупљали и одводили у касарне које су ван вароши. Ми смо сви држали да их воде као робље.

После једно три до четири дана тако око шест сати по подне, чух више пуцања из пушака. Ја се мало уплаших и зачудих од куда сада пуцањ кад Срба нема. Ја сам тада био у кући и нисам смео излазити. Сутра дан рано сам изашао у варош и чух да народ говори како су Срби који су били у касарни поубијани. Одмах затим четници стадоше скупљати свет са наредбом да иде на некакав посао. Тада узеше и мене па ме са осталима, а било их је око тридесет, спроведоше ка касарни. Кад сам дошао до гробља које је одмах до касарне имали смо шта и видети: гомиле поубијаних Српских војника лежале су по земљи. У колико сам могао видети

сви су били побијени из пушака, а лежали су негде два, негде три, и више у гомили. Наоколо око лешева била је постављена стража. Стражари су били у грађанском оделу и са пушкама у руци са стране су придлазили варошани, па и деца, и скидали са мртвих војничко одело, ципеле и друго и носили кућама.

Стражари нам наредише да копамо рупе али ја, кад сам пришао ближе, нисам могао да гледам овај поубијани свет, смучило ми се заплакао сам и неопажено побегао у варош. Не знам шта је после урађено са лешевима.

Кад је све ово било бугарска војска није била још стигла а у вароши није било никога од бугарских официра.

Акиф Асан ср.

Оверава, начелник округа
Љуб. Т. Грковић ср.

Присутни:
С. И. Јовичић ср.
Драгомир Поповић ср.

Деловођа Секретар,
Драгосл. Стојадиновић ср.

Да је овај препис веран овоме оригиналу тврди:

По званичној дужности

Окружни начелник
Љуб. Т. Грковић

Кнр. 2843
23 децембра 1918 год.
Штип

АЈ, 334-16, док. без броја

8.

5. мај 1920. године

Начелник Врањског округа обавештава Одељење јавне безбедности Министарства унутрашњих послова да је у једном бунару пронађено пет лешева цивила убијених од Бугара 1916. године; Међу њима је и један свештеник.

May 5th 1920

Head of the Vranje Region informs Ministry of Interior's Public Security Department that five corps of the Bulgarian atrocities victims had been found in one well in 1916; There was even one priest among those victims.

Начел. окр. врањског
Бр. 5069.
5 маја 1920 год.
Врање

Министарству Унутарњих Дела
за одељење јавне безбедности
Београд

На дан 3 ов. мца на имању Миодрага Антића – Ципковића, из Врања, које се налази у близини врањске железничке станице, чистећи бунар нашли су раденици у том бунару пет костура од убијених лица.

Полицијским увиђајем и ислеђењем утврђено је да су ова лица поубијана још за време окупације 1916 год. од стране бугара.

Породице поубијаних утврдиле су идентитет двоце и то: Трајка Ј.Михаиловића зв. Талимата, касапина из Врање, и Крсте Поповића свештеника, из Врањске Бање. За друга три костура, није се могло утврдити њихов идентитет.

Костури су пренети и сахрањени у врањском гробљу 4 ов. Мца.

Истрага по овоме делу, води се код овог начелства.

О предњем начелству је част известити Министарство ради знања.

Прилог једна фотографија.

Начелник округа,

С. Ј. Николић

Начелник Округа
Врање

У вези вашег извештаја број 5069 поднесите накнадно извештај о резултату потраге по делу осталих лешева чија се идентичност није могла утврдити.

По нар.
преписано

Мин. Унутр. Дела

Шеф одсека [нечитљиво]

ДАС, МИД-КИЗ, к. 3, р. 35

ЛОГОРИ
CAMPS

9.

Без датума

Сведочење учитеља Ђорђа Божиновића о свом искуству у логорима у Бугарској, а нарочито у Сливену

Without date

Testimony of teacher Đorđe Božinović about his experience in camps in Bulgaria, especially in Sliven

Саслушање Ђорђа Божиновића,
учитеља, интернираног у Бугарској

Путујемо већ пети дан пешице за Ђустендил. Тек први пут нам дадоше хлеб.

Полегали Срби по тротоарима улица у Ђустендилу као марва. Умешасмо се и ми међу њима да нам буде топлије. Био је ту: свештеника, учитеља, адвоката, чиновника, трговаца и др. грађана из разних крајева „Нове Блгарије“. Ту ноћ у Ђустендилу ћемо преноћити тако на калдрми, дувајући један у другога. Нико се никоме не је јада већ сваки премишља и моли Бога за смрт. Одасвуда нас опколили грађани Ђустендила и чиновници, гледају нас и довикују стражи: „зашто те псе не побисте путем, већ их доведосте овде.“ Свештеници особито беху предмет подигравања.

Сутра дан у јутру, још у 6 часа. Бејасмо већ сви на станици одакле ћемо сви поћи возом за Софију. Стигоше нас и она 100 из Куманова. Ноћ према Бадњем дану и цео Бадњи дан проведосмо у авлији пред коадом места. Нисам бројао колико нас беше свега, али ни у авлији, ни у подручјима, ни у затворима није било празнога места, све је било заузето, свуда су били Срби. Ограђена авлија Команде Места високим зидовима, врата сва затворена, а испред њих, са улице стража. Ветар, хладноћа, ужас!

Никаквог заклона никакве помоћи. Пропадамо. Смеју нам се из топлих соба Бугари.

Гладни ми, појурили би на оградe чим би путем прошао неки продавац кифли или хлеба, али пружиш ли руку да купиш шта, већ си ударен од страже.

На Бадње Вече одведоше нас у 6 кварт. Лепа зграда са пуно празних соба. У авлији нађемо још других, близу 100 наших судбина. Молимо старешину кварта – полиц. писара за дозволу да ноћ проведемо по празним собама. На сваку молбу добијемо: „одлази“ и „марш“. Шта више не дозволи нам да преноћимо ни у коњушници која беше велика да је могла примити још 50 људи поред 35 коња који бејашу у њој. „Тука в двора“ на плочама камене калдрме проведосмо Бадње Вече.

Осванусмо Божић. Изађе полициски писар из собе и поздрави нас речима: „да познате и упамтите српски Божић 1915 год! А сада се нека издвоје од вас двојица: један „помлад учитељ“ и „трговац“, треба да једете. Та двојица, - пошто издвоји мене и Спиру Дурпију – отићи ће и донети вам хлеб и упутити нас са једним жандармом и потоварисмо на леђа по 50 кг. хлеба са једне пекарнице до које требаше један сат да се иде празан.

После подне сазнадосмо да нам је одређено место за живљење „Рал Агач“ село 6 сати северно од Једрена. Трећега дана Божића бејасмо у речено село до којег морадосмо и пешице ићи 38 км. У „Рал Агач“ први ми дођосмо од Срба, а после 4-5 дана дођоше нам близу 200 другова – умножисмо се. Живели смо сви у једној соби касарне. Храна о свом трошку. Рад свакојак: по насипима, кућама и имањима, приватних сељака и у касарни, као одмена бугарскоме војнику, чистили снег да би началству касарне било лакше ићи стазама; чистили од снега пространство, да би лепше изгледало, чистили нужнике, секли дрва, и све друге послове. Копали разне рупе и опет их затрпавали и т.д. и то сваки је радио без разлике на чин и звање, јер смо сада сви били једнога звања. „Србин-пленик“ који није имао никаква права ни слободе, а трпео свакојаке казне и својевољности од свакога „официјелнога“ и не, Бугарина.

На дан 14 јануара 1916 год. упутише нас пешице за Сливен, удаљен 70 км. „за дезинфекцију наших хаљина и обезвашћивање“. Могаше за Сливен и возом да се путује (од половине пута бат Јамбол-Сливен) могло је

парење и дезинфекција бити у селу где бејасмо, на реци Тунци, али Србин треба да страда: пешице на Св. Саву да путује по цичи зими 70 км. и да се враћа. За одлазак, повратак и дезинфекцију употребисмо 4 и по дана.

На 5-6 дана после повратка од дезинфекције у Сливену, преместише нас да сасвим за у будуће живимо у Сливенском логору – чувеном и познатом по злу свуда, удаљеном од вароши на 10 км. где бејашу постројене преко 15 бугарских „палатки за пљеници“, дуге 15 а широке 4 мет. и исто такве само много више-мање, дуге 3 и широке 2.50 мет. све од рђавог плета, незамазане и слабо покривене за смештај у првима преко 100, а другима мање од 12 људи.

У лагеру затекосмо много несрећника наших судбина: на 2-3000 Срба и по неколико Француза, Руса и Италијана, а доцније нам дођоше и жене. (Један француски заробљеник умре у „Р. Агачу“ јер немаше ко да га лећи и негује.) Италијане и Французе доцније изместише у друге лагере, нарочито за њих, јер они не хоћаху да живе нашим животом.

А наш живот беше сасвим несносан. Лагер огромно пространство, ограђено бодљикавом жицом, изложено увек свима ветровима, а ми голи, боси, гладни јер не добијасмо ништа осим 800 грама сухога црнога од метлиног семена и кукурузних клипова хлеба и празником смрдљиве пастрме и учрвљалог бунгура из магацина укварених војних хранљивих материјала. Тај пљенички хлеб у лагеру (а за војнике је био чист хлеб) продавасмо 4 ком. за један грош, а опет нико није хтео да их купи. Кад би дошла кола са хлебом бојем су нас истеривали да примамо тај хлеб, којег ни пси не хтедоше јести кад би га бацили. Зло би било велико да не беше отворена приватна кантина за заробљенике, закупац које беше један због старости отпуштен из службе у лагеру фелдбел Велчев уртачен са самим командантом лагера поручником Георгијевим из Сливена, где нам се продаваше доста по скуп новац хлеб, јела и млека и где нам примаху српски новац од 10 дин. У 2-3 лева.

А радили су Срби сваковрсне послове, и то сваки без разлике на чин и звање, пол и узраст, је ли само српског порекла, он је морао радити. Копао је, орао, жњео, вро и све цабе. Предвиђено је било да се од дневнице

2 лева, која се узимље од газде код кога ради заробљеник, половина задржи за касу управе лагера, а друга половина преда дотичном раденику, но и то му није дато, и то је узимао командант депоа – лагера, само за себе лично.

Радило се је по путевима у Бугарској, ван ње у Македонији и Србији, боси и голи, по киши, ветру и снегу. Тучени смо без милости за непродужавање рада а покушај да се одморимо или наложимо ватре да се огрејемо.

Нечистоћа и глад умножи се у лагеру до зла бога. Остадосмо без преобука. Глад и поган освоји нас. Разви се болест „пегави тифус“ зими и лети „колера“ и само се бачаху лешеве умрлих у предходно спремљеном одељењу за „будуће мртваце“. Сејаху се кости српскога рода по пољима слевенским и поникоше и умножише се гробови свуда. Било је дана када је дневно умирало и по 70.

У почетку, једнога од крајњих спољних великих палатки беше употребљена за болницу и судбина несрећника и болесника поверена једном фелдшеру који долазаше у болницу само да испсује, изудара и разјури оболеле којекуда. Никакве помоћи, никаква нега. А храна увек једна и иста: сух хлеб и смрдљива пастрма и увек једна и иста појава: видиш га, несрећан Србин, на ногама, иде као сен и паде и издахне. За њим други, трећи и т.д. док се сакупе више њих, но не ниже од 10, „да би уштедели радну људску и животну снагу.“ И потрпају често пута и у иста кола у којима се носи хлеб за нас и однесу у гробове. Тако је ишло дуго, док од 3000 остадосмо мање од пола.

Кад би ухватили некога заробљеника, који је од несноснога живота побегао из лагера, и вратили га натраг, ниси могао очима гледати ту грозоту, коју су чинили власти лагера. Просто млатили су га ко сноп ржанице. Врли су по њему батинама. Ударали су га и тукли сви од реда Бугари у лагеру, почев од команданта до најмлађег пофицира, од којих је сваки имао по једну мотку у руци и ударао њоме док не изнемогне од напрезања. Батине су само падале као чекићи по телу ничице оборено мученика и чуо си све слабији и слабије: „јао... јао... умирућег испод батина несрећника,“ кога потом одведу у нужник држе 24-48 сати у затвору гладног и жедног.

Ђорђе Божиновић, учитељ.

ДАС, МИД-КИЗ, к. 1, р. 33

10.

Без датума

Списак цивилних интернираца из села између Прилепа и Македонског Брода; У неким случајевима интернирана су читава села: Крапе (186 особа), Брезнаца (190 особа), Белица (304 особе).

Without date

List of civilian interns from the village between Prilep and Makedonski Brod; In some cases entire villages were interned: Krape (186 people), Breznica (190 people), Belica (304 people).

Списак интернираних А. Но 313

из Здуња

1. Серафим Ђорђевић са женом и 5 деце
2. Калина Настићева с једним дететом
3. Карафил Китановић са женом
4. Дојле " " " и двоје деце
5. Коне Веселиновић
6. Митан "
7. Ђенадија Столевић
8. Милан Мијовић
9. Риста Грујовић
10. Стојко Јанаћијевић
11. Мисајло Зафировић
12. Ђурче Блажевић
13. Наумче Миновић
14. Вељан Станковић
15. Никодим Јаневић
16. Данојло Дабевић
17. Никола Здравевић
18. Злата Симјановић

19. Насто Трпевић
20. Стојо Јосифовић

из Бишова

21. Стојанче Матевић
22. Израјче Ђурчевић
23. Доситије Вуковић
24. Јове Ђурлиновић

из Требавља

25. Ђина Николић
26. Василије Ристић
27. Софре Цветковић
28. Софре Марковић
29. Трпко Милевић

из Заграда

30. Тренчо Трпчевић
31. Миленко Петровић
32. Станко Стојчевић
33. Јованче Пејовић

из Бошушја

34. Лазар Тројановић
35. Трпе Стојановић
36. Арсо Стојановић
37. Деспот Стојковић
38. Јанко Србиновић
39. Ђорђе Николић
40. Зафир Стојановић
41. Карафил Николић
42. Лозан Деспотовић

43. Русајче Здравевић
44. Стојко Наумчевић
45. Миленко Стојевић
46. Виде Павловић
47. Новаче Стефановић
48. Андреја Стреповић

из Расшеша

49. Донајле Јанковић
50. Миле Веселиновић
52. Веле Цветановић
53. Сарцо Марковић
52. Теофило Угриновић
53. Секула Божиновић
54. Ђенадије Доневић
55. Деса Јовановић
56. Максим Бошковић
57. Анђел Дуковић

из Кориша

58. Ибраим Јусуфовић
59. Суљо Сечиновић

из Краје

60–245. Интернирано цело село, са породицама
Свега број људи 186.

из Белошина

246. Рецеп Асановић

из Жишоша

- 247. Асан Јусуфовић са 5 душа
- 248. Расим Исаиловић са 6 душа
- 259. Али Мемедовић са 6 душа
- 250. Расим Анзовић
- 251. Синан Абазовић
- 252. Хусеин Асановић
- 253. Ахмед Ахмедовић
- 254. Алија Османовић
- 255. Сулејман Селмановић
- 256. Адил Амедовић
- 257. Сали Изеровић
- 258. Осман Арслановић
- 259. Асан Арслановић
- 260. Јусуф Смајиловић
- 261. Хусејин Хафузовић
- 262. Али Сулејмановић

из Борина

- 263. Хасан Исовић

из Ројуша

- 264. Петко Радевић са 18 душа
- 265. Вељан Петровић са 13 душа
- 266. Коце Нешковић са 14 душа
- 267. Коце Вељковић са 12 душа
- 268. Васил Анђелковић са 17 душа
- 269. Илија Стефановић са 10 душа
- 270. Костадин Алексовић са 17 душа
- 271. Трајан Ивановић са 9 душа
- 272. Трипун Ђорђевић са 12 душа

из Косова

- 273. Ване Радовић
- 274. Насто Тројановић
- 275. Никола Ангеловић
- 276. Јанко Спасевић
- 277. Симун Спасовић
- 278. Серафим Велевић
- 279. Јованче Трпевић
- 280. Вукадин Митревић
- 281. Кофиле Богевић
- 282. Веселин Богевић
- 283. Здраве Трпевић
- 284. Божин Максимовић

из Бресџа

- 285. Трпе Ђуровић
- 286. Златан Маџовић
- 287. Стојан Јосифовић
- 288. Анастас Дуковић
- 289. Здравко Угриновић
- 290. Јове Ставровић
- 291. Деспот Трпковић
- 292. Станко Трпковић
- 293. Анађија Деспотовић
- 294. Стојче Златевић
- 295. Димитрија Цветановић
- 296. Дојчин Цветановић
- 297. Стојко Јовановић
- 298. Милан Ђурлевић
- 299. Марко Маршановић
- 300. Јанкојна Огњановић
- 301. Стојан Стојановић

302. Трпе Миновић
303. Србин Стојановић

из Тажева

304. Стане Сидоровић са 3 душе
305. Крагуја Стојановић са 5 душа
306. Анђелко Стојановић са 3 душе
307. Мирче Столевић са 4 душе
308. Здраве Штерјовић са 2 душе
309. Насто Јањевић са 5 душа
310. Здравко Миленковић са 8 душа
311. Стаменко Ристић са 6 душа
312. Дукадин Алексић са 11 душа
313. Ставро Алексић са 9 душа
314. Василије Србиновић са 8 душа
315. Спасен Костадиновић са 4 душе
316. Максим Веселиновић са 4 душе
317. Лозан Дојчиновић са 3 душе
318. Никодин Дојчиновић са 12 душа
319. Ангеле Костадиновић са 21 душом
320. Симун Сидоровић са 6 душа
321. Ване Ђурић
322. Герасим Пројковић
323. Наум Огњановић
324. Цветко Блажевић
325. Генадија Стефковић
326. Богдан Краљевић
327. Петар Дојчиновић

из Брезнице

328-518 Интернирано цело село, са породицама
Број људи 190

из Рамња

519. Кофиле Митровић
520. Милан Николић
521. Анађија Огњановић
522. Трајко Миновић
523. Динче Спирић
524. Милован Крајчевић

из Љујишће

525. Зарија Стојовић
526. Павле Мојсовић
527. Јованче Трпевић
528. Марко Петровић
529. Мисајле Јањевић
530. Билдил Васиљевић
531. Огњен Димитријевић
532. Динко Ђурчевић
533. Фидан Кузмановић
534. Аритун Ивановић

из Ковача

535. Божин Маџић
536. Тасе Врчевић
537. Мирче Премчевић
538. Ђура Митановић
539. Рафајло Танасковић
540. Стојко Ристић

из Бекче

541. Недељко Тројановић
542. Ђурчин Стефановић

- 543. Алексо Аврамовић
- 544. Цветан Карафиловић
- 545. Динко Столевић
- 546. Бојо Кифилевић
- 547. Крале Стојковић
- 548. Стојче Софронијевић

из Зркље

- 549. Томче Николић
- 550. Матија Момировић
- 551. Спасе Златевић
- 552. Милосин Филиповић

из Звечана

- 553. Ираклија Максимовић
- 554. Наумче „
- 555. Огњан Ристић
- 556. Димитрија Деспотовић
- 557. Герасим Дамчевић
- 558. Лозан Миковић
- 559. Димитрија Кузмановић
- 560. Милан Радомировић
- 561. Јованче Бројановић
- 562. Методија Стаменковић
- 563. Србин Стефановић
- 564. Кузман Трпчевић

из Сушице

- 565. Теофил Димковић
- 566. Ђоне Наумчевић
- 567. Симјан Ђорђевић
- 568. Војче Димовић
- 569. Здраве Јаковић

из Белице

570-873. Интернирано цело село, с породицама
Број људи 304

из Црешњева

- 874. Томче Михајловић
- 875. Апостол Танчевић
- 876. Атанасија Томчевић
- 877. Стамена Апостоловић
- 878. Јаглика Томчевића
- 879. Селвада Апостоловић
- 880. Спиро Апостоловић
- 881. Гроздан Стојковић
- 882. Бевцена Анаћковића
- 883. Астана „
- 884. Здраве Анаћковић
- 885. Раде „
- 886. Јаглика Анаћиева
- 887. Симеун Савовић са 3 душе
- 888. Крсте Ангеловић са 6 душа
- 889. Новаче Апостоловић са 5 душа
- 890. Ставре Кузмановић са 7 душа

из Вира

- 891. Јова Николић са 5 душа
- 892. Александар Цветковић са 4 душе

из Могришћа

- 893. Ђурђа Зарковића са 4 душе

из Лохвице

894. Наумче Андревић са 8 душа
895. Ванка пок. Ристића са 2 душе

из Манасџирица

896. Спира Димић
897. Крста Симјановић
898. Миладин Вељковић
899. Сава Ивановић
900. Теофил Дамевић
901. Вељан Јовановић
902. Миладин Павловић
903. Љуба „
904. Апостол Брајановић
905. Лазар Тодоровић
906. Максим Стојовић
907. Цветко Николић

из Драјодола

908. Димитрије Ђорђевић
909. Крајче „
910. Нове Павловић
911. Јордан Србиновић
912. Премче „

из Тојолнице

913. Богатин Вељковић
914. Јован Дукадиновић
915. Илија Стојковић
916. Марко Кочовић
917. Пројко Андријевић
918. Иван Петковић

919. Пројко Крстић
920. Цветко Даниловић
921. Стојан Божиновић
922. Сарафил „
923. Наста Здравковић
924. Никадин Савић
925. Илија Билбиловић са 8 душа

из Мојилица

926. Сиљан Дукадиновић
927. Лазар Дојчиновић
928. Јован Миладиновић
929. Риста Николић
930. Петар Никодиновић
931. Риста Настић
932. Милан Ђорђевић
933. Јоке Јаковчевић
934. Михаило Богатиновић
935. Израил Новаковић
936. Пројче Огњановић са 5 душа

из Калуђерца

937. Јанићије Стојковић
938. Симјан Пројковић
939. Темељко Дукадиновић

из Инче

940. Стојко Ђорђевић
941. Тома Марковић
942. Милан Змајковић
943. Анђелко Ивановић
944. Никола Вељковић

- 945. Тројан Столевић
- 946. Ђерасим Столевић
- 947. Јордан Кочовић
- 948. [нечитљив] Мисаиловић
- 949. Данило Стојковић

из Томина села

- 950. Никодим Софронијевић
- 951. Стојо Ђорђевић
- 952. Милисав Миновић
- 953. Ванча Димић
- 954. Теофиле Трандафиловић
- 955. Мицко Костић
- 956. Дима Михаиловић
- 957. Пејо Славковић
- 958. Миљана Блажевић
- 959. Максим Михаиловић

из Слашине

- 960. Сава Трајковић
- 961. Андон Николић
- 962. Дуко „
- 963. Алекса Билбиловић
- 964. Ђерасим Станојевић
- 965. Аца Видевић
- 966. Крста Стефановић
- 967. Ђуро Велевић
- 970. Јованче Златевић
- 971. Ђерасим Дукадиновић
- 972. Серафим Дамњановић

из Крушја

- 973. Огњен Софронијевић
- 974. Нове Јовановић
- 975. Пејо [нечитљив]
- 976. Илија Синадиновић

из Трешнице

- 977. Кузман Костадиновић

ДАС, МИД-КИЗ, к. 8, р. 19

11.

7. октобар 1918. године

Ратни заробљеник капетан Александар Околчани описује искуство у логору у Пловдиву и на принудном раду у Македонији

October 7th 1918

Prisoner of war Captain Alexander Okolcany describes his experience in a camp in Plovdiv and during forced labour in Macedonia

Министарство Војно
Опште Војно Одељење
Ђенералштаб Одсек
ПОВ. Ф. Ђ. О. Бр. 13. 915

Министарству Унутрашњих Дела.

Капетан Александар Околичани ратни заробљеник у Бугарској шаље из Пловдива 1. овог месеца овај извештај:

После трогодишњег робовања народа под Бугарима дошао је тренутак ослобођења – спасења још оног малог броја људи који се у животу налазе.

Зверства и злочини који су извршени од стране Бугара према српском народу невероватна су и сумњам да би било речи којима би се иста могла описати. Једина нада и утеха тог намученог народа је та што је један мали део савезничких официра био сведок те модерне и културне

бугарске инквизиције. Нико жив, само ли је показао и најмање знака да је Србин неостаде поштеђен. Старци, жене, одојчад и деца, интелигенција и сељак, официр, војник, интернирани и ратни заробљеник, инвалид и богаљ, беху подједнако третирани, мучени и зостављани, гоњени на најтеже и најсрамније радове. Српско племе до последњег тренутка није ни у људима ни у међународним правима нашло заштитника. Хиљаде, хиљаде гробова у потлаченој Србији и по целој Бугарској и Македонији неми су сведоци свих недела и злочина.

Један велики део нашега народа који је био на најтежим радовима у Македонији и по разним рудницима и фабричким предузећима враћан је ових дана у заробљеничке депо-е. Физички изнурени, гладни, голи, боси и болесни пристигли су ти људи у депо-е. Најтеже пак пострадали су они, који су били у Македонији на радовима. Исцрпљени снагом, голи и боси кренути су форсираним маршевима са фронтова пешке за Бугарску. У току тих маршева од 15-16 дана, ти намучени људи двогодишњим тешким радом на копању ровова и путева, третирани су најгрозније на путу. Већина је у току петнаесто дневног марша примила само два до три хлеба. Сви болесни или на путу посустали људи, сви они који имађаху новца мало бољег одела и обуће беху у току пута, а по изказу пристиглих, поубијани. Ни воде им уз пут нису давали. Сав овај пут морали су превалити у форсираном маршу, болесни, голи и гладни. О овом зверском поступку извештен је и начелник депо-а Пловдивског као и холандски конзул у Пловдиву – бугарин по народности г. Колчев.

Део ових људи који је пристигао у Пловдивски депо по ружном времену остао је без крова и хране 48 сати под кишом која је лила као из кабла. Прве ноћи умрло је седам од којих се један удавио у бари.

И тек другог дана после више пути поновљене интервенције код холандског консула, као и личног одласка мога ког команданта дивизијске области, одобрена је да се ти људи сместа у једну полу покривену зграду, без врата и прозора у подрумима на земљи без простирке.

О лекарској помоћи, и недовољној храни нетреба ни говорити. Одело и веш које је послато из Швајцарске за наш народ примљено је у недовољној количини.

Неопходно је потребно да се припреми веш, одело и обућа, лекарија и лекари као и потребни станови у местима у којима ће се сакупити наши ратници и интернирани грађани, жене и деца.

Предње част ми је доставити.

7. октобра 1918. г.

По заповести Министра Војног,
Начелник, штабни Пуковник,
Мих. В. Јовановић

Достављено: Врх. Ком. и Ађут. Њ.В.К.
Мин. Иностр. и Унутраш. Дела. Шефу Сек.
за везу код Савез. Ком. Дворској Канц.
Екон. Санитет. Инж. тех. одељ.

AJ, 334-22, без броја

12.

12. октобар 1918. године

Извештај о стању српских ратних заробљеника и цивилних интернираца који су били у логору у Пловдиву и који чекају да се врате својим кућама

October 12th 1918

Report on the situation of prisoners of war and civilian internees of the Serbian origin who were in Plovdiv Camp and who were waiting to return to their homes

Српскоме представнику
у Врховној Команди у Солуну

Користећи се добротом енглескога капетана, г. Самуела Спира који ће и лично све објаснити, потписани сматрају за дужност да представнику српском у Врховној Команди саопште ово што следује:

У Пловдиву, у депоу за војне заробљенике и интерниране грађане, који сада служи и као концентрациони логор за све војне заробљенике, налази се велики број лица спремних за полазак. Од Срба међу њима највећи број чине изнурени и изгладнели људи, жене и деца, који немају од чега да живе и који су више авети, него људи. Станови, у којима они живе и зими и лети, то су некадашње колеричне бараке, које су пола године пуне влаге и у којима је мало њих могло сачувати своје здравље.

Храна, коју ови људи добијају, састоји се готово једино од хлеба, који такође не добијају у довољној количини, тако да они у ствари гладују. Свакога дана се по улицама града Пловдива могу видети српски војници и грађани, који су тек последњих дана добили француско војно одело, где просе хлеб да би моли одржати свој живот и здравље док не добе

време да се, ослобођени крену у своју отаџбину. Свакога дана пак по неколицина изнурених Срба умиру без лекарске помоћи, највише од глади и изнурености.

Гледајући свакога дана ову мизерију, у којој се налазе наши војници и грађани, који су нам данас и сувише потребни, а немогући да очекујмо од Холандскога конзула у Пловдиву готово никакву помоћ и заштиту у овој ствари ми не можемо да не скренемо пажњу нашим војним властима на то и да их овим путем не замолимо да начином, који им стоји на располагању израде, да се пожури са ослобађањем ових јадних људи и да им се, при њиховом повратку у отаџбину, ставе на располагање што удобнија превозна средства и учине им се све могуће олакшице, да би они у што повољнијем стању могли отићи својим домовима. Јер у стању, у коме се данас они налазе, највећи део њихов би падао од умора и изнурености путем, ако би ма и најкраће растојање пута морали да прелазе пешке.

12. октобра 1918. год.

у Пловдиву

Драгољуб Антоновић студ.

Зубни лекар

Милош М. Јованић судија
Мих. Ј. Миладиновић професор
Никола Лазаревић учитељ
Михаило Стојановић учитељ
Тих. Рад. Перић судија
Војислава М. Ристића трг. Ђуприја
Војислава Милоша Пауновића држ. Савет.
Смиља Л. Ђурашковићка марв.лекара
са ћеркама Ђуприја.
Загорка Стој. Стојановића судије
– учитељица из Књажевца.

МИНИСТАРСТВО ВОЈНО
ОПШТЕ ВОЈНО ОДЕЉЕЊЕ

13960 Министарству Унутарњих Дела. - Предње част ми је доставити са извештајем, да су предузете потребне мере да се помогне нашим заробљеним војницима и интерниранима.

12. октобра 1918. године

У Солуну

По заповести

Министра Војног,
Начелник, пуковник,
Михаило Јовановић

АЈ, 334-22, док. бр. 13960

13.

13. октобар 1918. године

Извештај вишег интенданта Б. Маленића, делегата министра војног, о стању српских ратних заробљеника и цивилних интернираца у логору у Пернику; Извештава и о општем стању у Бугарској по питању исхране и о организацији повратка заточеника у Србију

October 13th 1918

Report of Senior General Manager B. Malenić, Delegate of the Minister of Defence, on the situation of Serb prisoners of war and civilian internees in the Pernik camp; Reports as well on the general situation in Bulgaria regarding nutrition and on the organization of the return of prisoners to Serbia

Господину Министру Војном,

Стигао сам у Софију 12. овог месеца у вече. У путу посетио сам са ђенералом г. Фортескју-ом логор наших заробљеника / војних 241 и цивилних 831/ у Руднику Пернику. Логор чини тежак утисак беде. Г.Ђенерал се грозио на сваком погледу. Већина је изнурена, без икакве преобуке и махом боса.

Званична таблица дневног оброка за све заробљенике следећа је: Хлеба 600 грама; зеља 100 грама, пшенице 100 грама и масти 5 грама, соли 14 грама и брашна 4 грама. Два пута недељно имају меса од 100-150 грама.

Хлеб је рђавог квалитета. Једно парче истог донеће и предати Г.Ђенерал. Наши војници сами себи кувају, но кувано јело готово је без вредности и по укусу и по храњивости.

Молим да се овај систем исхране примени и на њихове заробљенике.

Људи су смештени под малим ниским импровизираним баракама. Између сваке две бараке које су на 2-3 метра растојања, ископане су јаме за вршење нужде. Јаме су неограђене и без дезинфекције и ма каквог уређења. Захтевао сам од команданта тога логора да их одмах закопа и начини пристојан пољски нужник.

Болесници одвојени су у једној бараци у којој леже на дашчаним душемама већином без ћебета. Лекара нема, његову дужност врши један бугарски болничар. Никаквих медикамената нема.

Исхрану сам мало побољшао у погледу боље хигијене, иначе се оброк не може да мења. Кујна је прилично уређена бригом наших заробљених који у њој раде. У погледу одела сви су оскудни. Исто тако и са ћебадима. Истрагу о послатим ћебадима и оделу за наше заробљенике извешће и известити потпуковник г. Драг. Т. Николајевић.

Данас пре подне посетио сам пуковника г.Трусона и његову мисију, која са Енглеским представницима врши репатрирање. Свакога дана шаље се возом по хиљаду заробљеника за Пирот. До сада је послато 8.600. Сваки добија за пут за два дана хлеба и 600 грама сира. Заробљени капетан г. Димитрије Протић до доласка наше комисије, споразумно са француским и енглеским делегатима брине се о транспортовању. Питање дакле о исхрани заробљеника до доласка у отаџбину тако је решено и оно иде својим током.

Ништа се не може помоћи нашим заробљеницима у погледу искоришћења бугарских магацина са оделом, обућом, преобуком и ћебадима, јер су магацини празни свуда, тако ми је саопштио г.пуковник Трусон. До сада је издато махом женама и деци која се транспортују око 1000 ћебади, узетих из Бугарског Црвеног Крста. На остали малени број ћебади који се још тамо налази ставила је своју руку Мисија за расподелу нашим, којима је апсолутно потребно при транспорту. Ово се врши у самом возу. Поред тога, из нађеног броја ћебади, снабдеће се и грчки а нарочито руски заробљеници, за које ми г. пуковник Трусон рече да су буквално ГОЛИ.

Односно коришћења месних извора бугарских, за снабдевање преко Пирота и Ниша оперативне војске није ни мислити. Бугарску су Немци буквално исцрпели. У Софији нема становништво хлеба никако. Скупоћа је невероватна. Американски министар коме сам се за најхитнију помоћ у неким артиклима за наше обратио као: чај, шећер, сапун и др. рекао ми је, да чаја и кафе нема нигде. Један килограм шећера стаје 30 лева, а један обичан сапун за умивање 30 лева такође.

Са г. пуковником Трусоном изменио сам мисли о могућности снабдевања нашег ефектива одавде. Рекао ми је да је то апсолутно немогуће, јер по његовим подацима, може се прикључити људске хране за две дивизије за 25 дана. Како пак долази овде око 6 дивизија, то ће се и оне морати хранити једино дотурањем из Солуна. Оскудица је иста и у сточној храни.

Умолио сам г. пуковника, да са сваким транспортом шаље мало чаја, те да се за први моменат људи заложе по приспећу, јер од Цариброда до Пирота иду пешице, пошто је мост код Супова, као и пруга све до Ниша покварена од Немаца.

Молим да се аеропланом пошаље у Пирот чај, кафа и шећер. Поред тога неопходно је послати за логоре рапатрираних а не отпуштених одела, обуће, преобуке, чарапе, ћебади и сапуна. Како је пак питање о исхрани заробљеника при транспортовању уређено на једино могући начин, с погледом на општу ситуацију исхране у Бугарској, и како по идеји о снабдевању одавде нашег ефектива из бугарских војних и земаљских извора не може бити ни речи, а при том транспортовање наших људи за Србију већ тече без прекида, то немајући више шта по томе даље да радим, идем данас у Пирот, да учиним све што се може за прихват и исхрану долазећих.

Г. Пуковник Трусон саопштио ми је, да ће на Рупел транспортовати по 200 па можда и до 400 дневно, пошто ће се туда евакуисати Грци а од Рупела за Солун имаће за наше мали број транспортних средстава. Исто тако с погледом на то, што наше људе треба што пре спасти одавде, да не

умиру, а при том и зима је на прагу, г. пуковник живо жели да се за брзу евакуацију наших употреби и трећа комуникација преко Ђустендила, где би стизало по хиљаду дневно, само треба организовати прихват и спровод са снабдевањем и преноћиштима од стране наших органа. Било би врло потребно да се и ово изведе и г. пуковник извести ради упућивања транспората.

13. октобра 1918. године
Софија

Делегат Г. Министра Војног,
Виши интендант Бор. Маленић с.р.

МИНИСТАРСТВО ВОЈНО
Опште Војно Одељење
Пов. ФБО. Бр. 14293

Министарству Унутарњих Дела
Предњи извештај част ми је доставити.

18. октобра 1918. године
У Солуну

По заповести Министра Војног,
Начелник,
пуковник
Мих. В. Јовановић

Достављено:
Министарству Иностранних Дела
Министарству Унутрашњих Дела
Министарству Финансија
Врховној Команди
Првом Ађутанту Њег. Вел. Краља
Дворској канцеларији
Заробљеничкој Команди
Економском Одељењу
Санитетском Одељењу

ДАС, МИД-КИЗ, к. 2, р. 13

14.

28. октобар 1918. године

Сведочење италијанског поручника Томаза Колумбана (Tommaso Columbano) о понашању бугарских власти према српским интернирцима и ратним заробљеницима у логорима у Хаскову и Пловдиву

October 28th 1918

Testimony of an Italian Lieutenant Tommaso Columbano on the behavior of the Bulgarian authorities towards Serbian internees and prisoners of war in the camps in Haskovo and Plovdiv

МИНИСТАРСТВО ВОЈНО
ОПШТЕ ВОЈНО ОДЕЉЕЊЕ

Министарству Иностранних дела

Шеф Канцеларија Њ. В. Краља са Пов. 157 од 10. октобра, доставио је ову изјаву талијанског потпоручника г. Коломбана о поступку бугарских власти према нашим заробљеницима и интерниранима;

„Потписати талијански официр, који се вратио из Бугарске, где је провео 25 месеци у ропству изјављује, даје био очевидац свирепстава и нечовечног поступања од стране бугарских војника према заробљеним и интернираним Србима, износећи следеће податке:

У логору код Хаскова српски пуковник г. Илија Димитријевић, ставио је у једној собици заједно са још једним српским, три талијанска и једним руским официром, без постеље у сред гадних инсеката, добијајући недовољну храну. У истом логору, по нездравим баракама препуним инсеката, у највећој тескоби, без покривача и средстава за одржање чистоће били су смештени и српски војници. Они су били гоњени

Лојори

на тешке радове по друмовима у околини или у вароши, и за на мању погрешку кажњавани су са 25 батина поголом телу. Храна им се састојала из једног хлеба од кукурузног брашна од 300 грама и мало куваног жита или куваног дивљевођа.

У Пловдивском логору имао сам прилике да видим и стотине жена из окупираних крајева Србије, међу којима их је било из најодличнијих породица, приморане да живе у највећој тескоби, безсредстава за одржавање чистоће и задовољења хигијенских потреба и изложене кушањима најжалосније покварености услед непосредне близине заробљеничких барака. Оне од њих, које би учиниле какву погрешку против доброг владања, кажњаване су батинањем.

У Пловдивском логору постоји гробље начичкано стотинама крстова српских заробљеника, умрлих од изнурености и сахрањених без ковчега. Болесници су слани у болницу тек кад су били при концу живота.

У истом сам логору чуо више пута да је у бараке српских заробљеника долазио бугарски командир-поручник Мишаиков - да бисве тукао и вређао без икаквог повода.

При поласку из Пловдива 12. октобра оставио сам логор српских заробљеника и интернираних грађана у стању, које сам горе описао.

Податке које сам изложио могу потврдити следећи талијански официри:

1. Капетан г. Карло Бајоки
2. Поручник Гандолфи Бруно
3. Граси Ђузепе
4. Инфантио Коврадо
5. Ликори Себастиано
6. Пелициони Лодовико

Поручник талијански Томазо Колумбано
61. пешад. пук.

Предњу изјаву, част ми је доставити са извештајем, да је поручник г. Колумбано исту сам написао и потписао.

28. октобра 1918. године
У Солуну

По заповести Министра Војног,
Начелник, пуковник,
[нечитљив]

достављено:

Врховној Команди
Првом Ађутанту Њ.В. Краља
Министарству Иностраних Дела
Министарству Унутрашњих Дела
Министарству финансија
Заробљеничкој Команди

1-XI-1918

Мин. Војно – бугарска Зверства
над заробљеницима
П Но 4842

ДАС, МИД-КИЗ, к. 2, р. 1

15.

31. октобар 1918. године

Сведочење поручника Ђуре Ђуровића о бугарским злочинима у окупираној Србији и о свом искуству у логору у (Горњем) Паничареву у којем је провео 24 месеца

October 31st 1918

Testimony of Lieutenant Đuro Đurović about Bulgarian crimes in occupied Serbia and about his experience in the camp in (Gornji) Paničarevo where he spent 24 months

Министарство Војно
Опште Војно Одељење, Генералштабни Одсек
Пов. ФЂО. Бр. 14654

МИНИСТАРСТВУ УНУТРАШЊИХ ДЕЛА

Од поручника Ђуре Ђуровића, који се вратио из бугарског ропства добијен је овај извештај:

„Од 23 новембра 1915 год. до 11 октобра ове год. налазио сам се у бугарском ропству, пратио сам бугарска зверства и варварства, које су вршили над незаштићеним српским народом, о чему имам част доставити следеће:

Када је бугарска војска ушла у Ниш, бугарске су војне власти на раскрсницама улица наместили вешала, на којима су вешали незаштићено српско грађанство оба пола. Жртве су падале ноћу од 11-2 часа, тако да

нико не би могао видети. Но ипак се сазнавало у грађанству, јер су то одавали најјасније крвави конопци, на којима су се невинне жртве налазиле своју страшну смрт. Број тих жртава, који свакојако није мали, дао би се утврдити једном специјалном комисијом, код које би сами грађани представљали изјаве о губитку својих чланова. Они наши грађани, који су имали смелост да протестују против тих ужаса, били су одведени од својих домова, под изговором да су интернирани, међутим они су убивани бајонетима на путу Нишка Бања – Јанкова Клисура, где се и сада налазе велики трагови, напуњени костурима истих. Специјална комисија би могла лако утврдити број тих жртава, па самим костурима, који се ту налазе.

Вешали су и на бајонетима убијали Србе, који нису хтели да се потпишу да су Бугари и да ће прећи у бугарско поданство; а није то редак случај да су убијали и за новац. На пр. четири српска официра инвалида, међу којима и пешад.капетан I класе Павле–Пека Павловић, убијени су од стране Бугара код Нишке Бање. Од истих су одузели 360 наполеона у злату. Ови наши официри примили су крајем октобра месеца од Српске Владе по 90 наполеона, да би могли наставити своје лечење у Француској, али као инвалиди, неспособни за пут нису могли прећи и Бугари их ухвате на путу Приштина–Митровица, доведу их бугарској команди у Нишу, где им одузме сав новац, а њих са 12 целата испрате у Нишку Бању, где их бајонетима избоду, и скоро живе затрпају.

Како су исти официри боловали самном у истој болници, знам да су поред добивене помоћи по 90 наполеона имали сваки по неколико хиљада и свога личног новца, који им је такође одузет од злочинаца.

Бугарске су војне и полицијске власти имали наређење од своје владе да врше тај терор над виђенијим личностима, официрима, чиновницима, свештеницима, учитељима, да би на тај начин, убивши дух и наду у ширим слојевима становништва, могли лакше присилити исто на потписе да је бугарско и да жели присаједињење Бугарској. Апетит тих зликоваца, оштра наређењем бугарске владе која је и иначе неуморно дозвољавала сва могућа средства својим потчињеним органима за уништавање српског племена, изразио се у најширој мери, убијајући по разним окрузима

највиђеније Србе. Тако на пр. из крајинског и зајечарског округа покупили су свештенике, учитеље, професоре, и други просвећенији елемент, и исте на путу Неготин–Зајечар–Пирот бајонетима наболи и по траповима затрпали. Међу овим жртвама налази се много нашег богатијег живља, које је лагано да ће бити пуштено, ако за то да неколико хиљада динара - давало све што је имало, да би избегло ужасну смрт, ипак најзад постало жртва ових варвара.

Од таквог ужаса нису били поштеђени ни остали окрузи и остатак становништва дао би специјалној комисији много података, где се налаз трапови, пуни костима тих невино палих жртава. Велики број трапова испуњени убивеним свештеницима, учитељима, виђенијим и богатијим нашим живљем, налази се у Јанковој клисури и у самој близини исте. Међу тим жртвама покупљеним из Старе Србије и Маћедоније, налази се и скопски Владика.

Бугари се нису ни свим тим злочинима задовољили, већ су послали у топлички округ генерала Протогера са једним пуком наоружаних комита, који су целе фамилије затварали у куће и заједно са кућама горели. Несрећници, који су се бекством и хтели спасти ужасне смрти, били су ухваћени од комита, и одводивни их путем Куршумлија–Прокупље, 3–4000 митраљезом покошено.

Са овом сарадњом генерала Протогера постигла су најзад свој подли циљ и приморали измучени народ да потписује изјаве, како је Бугарин и како жели присаједињење Бугарској. Овакве изјаве Бугари су једва дочекали и шиљали својим агентима по неутралним државама, залуђујући свет, да су они ослободили чисто бугарску земљу и чисто бугарски живаљ.

Бугарски официри и чиновници, који су сачињавали власт у окупираној српској територији вршили су и друга нечувена бесрамља. Одводили су силом од својих кућа девојке и младе жене својим реквирираним становима и за извесно време задржавали и силовали. Богатије породице су уцењивали, тражећи велике суме новца, да би им децу поштедили од насиља. Бугарско чиновништво упућивало је војнике по селима говорећи,

да њима као интелегентнијима припаде варошко становништво. Бугарски војници силоваху по селима и децу од 11 година па на више.

Ја бејех у нишкој окр. болници на лечењу, када је једна жена из села Доњег Матејевца дошла у окр. болницу и довела своје двоје деце: женско од 12 год. а мушко од 10 год. Пред амбулантом питала је милосрдна сестра г–ца Каја Новаковић зашта је дошла; одговорила је, да је на њиву, где је радила дошла једна бугарска чета од 80 војника и да су се на њој изређали, силујући је 60–70 војника, - остатак војника силовали су њено женско дете и мушко. Чувши ово, г–ца Новаковић побеже, а ја питах исту жену зашта је дошла у болницу. Одговорила ми је, да је њу и њену децу та чета силовала пре месец дана и да су се у доцније време појавиле ране по целој телу. У исто време наилази управник болнице бугарски доктор, кога скренух пажњу на ову нечувену појаву. Лекар прегледа жртве и констатова и код жена и код деце заразу сифилиса.

Пошто се доктор удаљио, упитах ту жену, има ли још таквих случајева, одговори ми, да готово цијела породица и селу није поштеђене од таквог ужаса.

Ускоро ме Бугари отераше у Софију, где успех де преко једног Србина, који стално живи у Софији, да у смислу горњих навода, продам једно писмо Холандскоме опуномоћеном Министру у Софији, заштитнику српских интереса у Бугарској молећи га, да о бугарским зверствима извести нашу Владу, да би ова неким начином стала на пут томе уништавању српске нације.

Да ли је холандски министар то моје писмо доставио нашој влади не знам. У холандској легацији било је на служби Бугара и женскога пола. На кореспонденцији за заробљенике била је одрађена једна Бугарка г–ђа Хитева, преко које су сигурно бугарске власти дознале да сам ја предао писмо холандскоме министру; ставише ме под ислеђење и отераше ме за Стару Загору, у Паничаревски заробљенички логор.

У овоме сам логору провео 24 месеца. У њему је било 6–8.000 српских војника, интернираних грађана и официра. У логору је било 8 барака,

у којима су били стрпани по неколико стотина војника, грађана и официра. Од тескобе и страшног ваздуха сваког јутра смо извлачили по 10–15 мртвих који су по неколико дана лежали међу нама несахрањени. Услед таквих нехигијенских прилика наступе епидемије, дизентерије и тифус, због чега сваког јутра извлачисмо по 30–40 мртвих, који су и даље остајали међу наше несахрањени.

Када су официри од команданта логора, поручника Христа Самарцијева тражили, да размести нагомилане заробљенике у веће просторе, а болеснике да упућује у болницу, он је одговорио да Срби немају права на болницу, немају права на живот и да има наређење да нас све побије.

Дакле, у логору, у коме је било 6–8000 дума, за месец два дана–умрло је од тога броја 2–3000 душа. Болницу нико није могао добити, нити су икакве друге лекарске помоћи указиване.

За здраве, као и за болесне, давали су 400 грама хлеба црног као земља и куване паприке у посној, незасољеној води. Нису се задовољили ни овом ужасном епидемијом, која ја косила српске заробљенике, већ је била наређено команданту логора, да убија у самом логору српске заробљенике. Пред очима свију у логору, командант, поручник Самарцијев, убио је са својим војницима велики део Срба куршумом и бајонетом. На питање српских официра зашто убија заробљенике у логору, одговорио да Србија не постоји и да неће никоме давати рачуна.

Они српски интернирани грађани и ратни заробљеници, који су имали новаца, а који су побијени или помрли, командант логора Самарцијев им је одузео новаца и на тај начин имао је код себе 900.000 српског новца у банкнотама.

Кроз овај логор у коме сам био 24 месеца прошло је 15–20.000 наших заробљеника, интернираних грађана, жена и деце. Свима овим бугарске су власти одузимале новац, ствари од вредности, одело и обућу и тако голи и боси, без икаквих средстава, дотеривани су у логор.

Они који су успели да на ма какав начин сакрију новац, бугарске су им власти у логору на поновном претресу све одузимале.

И на тај начин они, који су избегли епидемију, умиралису голи, боси и без средстава на зими и најтежим радовима.

Како сам био 24 месеца у томе логору са једном ногом, лежећи као пањ на црној земљи, нисам могао добити излазак из логора да направим вештачку ногу, док нисам платио 500 динара начелнику логор Самарцијеву. Овај сам новац узајмио од својих другова, који су добивали на име издржавања по 29 динара месечно.

Пошто сам поплатио ову суму начелнику, упутио ме стражарно у Софију да направим вештачку ногу, за новац, који позајмих од мојих пријатеља. Чим сам стигао у Софију, успео сам да једним писмом известим холандског министра о зверствима која Бугари врше над заробљеницима и о пљачки новца и одела, које је Српска Влада, Црвени Крст као и Савезничке Државе слали нашим заробљеницима у Бугарској.»

Част ми је оставити предње на знање и надлежност.

31 октобра 1918 год.

у Солуну.

По заповести Министра Војног
начелник, пуковник,
Мих. М. Јовановић

Достављено:

Министарству Иностраних Дела,

„ Унутрашњих Дела

Врховној Команди

1 ађ. Њ.В. Краља

Дворској Канцеларији

ДАС, МИД-КИЗ, к. 1 р. 42

16.

6. новембар 1918. године

Сведочење Петра Наневића из Крушева о поступању бугарских власти са интернираним српским цивилима у Софији

November 6th 1918

Testimony of Petar Nanević from Kruševo on the treatment of Interned Serb civilians in Sofia by the Bulgarian authorities

Рађено 6 новембра 1918 год.

у Крушеву

Добивен је Петар Наневић, па упитан о потребном изјави:

1 јула 1917 год. у јутру пре зоре пошли су мојој кући два општинска пандура и наредили су да ми да са њима идем у квартал. Пандуре предводило је Маћа Жарков, који је био старшина жандарма и пандура.

Чим сам дошао у квартал одмах су ме ставили у притвор где сам остао два дана. За ово време нису ми дали ништа да једем. Кад је дошла моја жена да ми донесе за јело, стражари су је одјурили и истукли а мене су тада почели да туку немилостиво зато што сам тражио да једем.

Из Крушева спровели су ме у Прилеп и одатле у Софију где сам био 7 месеци. У Софији су ме сваког дана тукли и мучили разним мукама. Држали су нас као стоку стално затворене. Из Софије упутили су ме у Сомовић, на острво где сам био четири месеци. У Сомовићу сви који смо тамо били секли смо дрва, и исечена дрва нагомилавали у Шлепове па су нас терали у воду да вучемо шлепове, и тако газећи воду до испод гуше вукли смо помоћу конопаца шлепове по Дунаву.

Од хране су нам давали врућу воду са купусом и 250 грама црног хлеба.

Од стране власти био сам јако мучен и терорисан. Старешина који је био постављен да нас чува, једном великом батином стално је нас туко да би што пре вукли по води шлепове натоварене дрвљем, говорећи нам да смо тамо доведени да нас муче и униште семе српско.

Пред мојим очима тукли су многе наше грађане, а нарочито оне из старе границе Србије из околине Лесковца и из вароши Београда. Ове јаднике толико су истукли да су под ударцима умирали. Неки Милан Стевановић, из околине Лесковца од силног бијења био је онесвешћен и онако полумртвог закопали су га на ђубрету у Софији код железничке станице. Таквих случајева било је по неколико и то на очиглед власти и свих грађана Софије.

На казато заклећу се. Писмен сам.

Петар Наневић

Саслушао и оверава
Деловођа–писар,
Рад. М. Ђидић

Начелник српски,
Рад. Јанићијевић.

АЈ, 334-19, без броја

17.

6. новембар 1918. године

Извештај о броју ратних заробљеника и цивилних интернираца у логорима у Хаскову и Сливену, о условима живота, храни, здравственим приликама и о општем поступању бугарских власти према заточеницима

November 6th 1918

Report on the number of Serbian prisoners of war and civilian internees in the camps in Haskov and Sliven, on living conditions, food, health conditions and on the general treatment of detainees by the Bulgarian authorities

КОМАНДА САВЕЗНИЧКИХ

Софија у Бугарској
Новембра 1918 године

КОМИСИЈСКО ИЗВЕШЋЕ

Чланови комисије: Капетан Салоа, срп. потпоручник Драгољуб Ерић и Владимир Бецић кореспон. илустрасиона.

Посећени заробљенички и интернирани логори у Хаскову и Сливену.

ИЗВЕШТАЈ

А7 ЛОГОР: ХАСКОВО

Логор хасковски бејаше посећен на дан 1 Новембра. Власти бугарске не предвиђаху посету савезничке комисије и под тим околностима је затечен у правој својој боји.

Ефектив.

Ратни заробљеници српски

Официра 9

Војника 102

Руских ратних заробљеника 94

Интернираних Срба:

Људи 1147

Жена 5

Деце 2

Интернираних Грка:

Људи 112

Жена 9

Деце 6

Интернираних из Албаније и Македоније

Људи 69

у Хаскову укупно 2475

Треба додати одприлике 350 интернираних Грка или Срба који беху из Хаскова, и који на дан 1 Новембра још не беху напустили зону Раковит где се налажаху.

Прво одашиљање од 1000 војника бејаше 2 Новембра.

СТАНОВИ

Највећи део заробљеника и интернираних беху смештени у баракама од дрвета двоспратним и покривеним, но на којима многи прозори бејашу без стаклета.

Осам стотина Срба беху под шаторима од раније месец дана-сана њиховог доласка у логору. Ти шатори беху врло рђави. Мора се нагласити да су људи који беху смештени у баракама били јако убијени. Људство

Лојори

које је било под шаторима лежало лежало је на слами а оно у баракама на даскама.

Официри беху смештени по двоје у малим барачицама од земље и лежаху на сламљачама.

ХРАНА

Заробљеници добијали су свакодневно један оброк хлеба у тежини 600 или 400 грама према томе да ли су били на раду или не. Без разлика сви су добијали чорбу (паприка, патлићана увек зелени и купуса) за сваки оброк. Само им је два пута недељно дељено по 250 грама меса. Оваква исхрана боља од исхране коју су добијали пре заеључења примирја. Раније им никако није давано месо.

Што се тиче официра оброк је био исти онај као код осталих људи. Беше им дозвољено да побољшају њихову храну и да себи набављају из вароши намирнице којима би побољшали себи исхрану.

По испитивању неких од заробљеника константовало се да је исти оброк који је наведен само теоријски а да у стварности никада не беше задовољавајуће. Изнуреност готово целокупног броја заробљеника ово довољно посведочава.

ОДЕЛО

Више од хиљаду бејаше недовољно одевено имађаху на себи само старо сељачко одело, које су имали на себи већ три године. Исто одело само (дроњци) рите. Само 190 комплет. пари одела примљено је из Солуна пре одласка заробљеника.

Што се тиче рубља тога није ни било. У погледу обуће треба нагласити да је исту само једна половина заробљеника имала. Остатак морао је ићи босоног.

У опште речено официри бејаху задовољавајуће одевени, јер су оде-ло добили од својих кућа и од бугарске државе.

САНИТЕТСКА СЛУЖБА

Санитетска служба у Хасковском логору у опште и непостојаваше. Ниједан бугарски лекар никада не беше се заузимао да ради у логору. Болесници не биваху посећивани од стране бугарских лекара, једину помоћ коју су заробљеници могли да добију бејаше важена од стране два српска болничара. Лекови који су им бугарске варошке болнице давати, беху далеко од онога што је било потребно.

Право рећи у логору не бејаше болнице. Болесници бејаху у земљаним јазбинама (земуницама) без покривача, одеће и обуће, без сламе и под још много тежим околностима но што бејаху здрави људи.

У начелу официри су требали бити смештени у варошку болницу, у стварности морали су ићи у варошке хотеле где су били принуђени плаћати уз невероватно велике цене себи храну и потребна лекаства.

Храна болесника била је иста као и храна заробљеника. Но благода-рећи једино прилозима заробљеника могла је се у неколико побољшати храна болеснима.

У току једног месеца или недеље (време није могло да се прецизира) у логору је умрло 28 Срба. Свакако извесно је да је на сам дан 31 умрло 3 заробљеника које је комисија видела, заробљеници тврде да се то сваког дана дешава.

Умрли су сарањивани у једну општу гробницу без сандука и крстова, са изузетком ако је се код умрлог нашло новаца онда је се куповао сандук.

ТРЕТИРАЊЕ ЗАРОБЉЕНИКА

По казивању самих заробљеника третирање коме субили изложени

од стране официра и бугарских стражара бејаше боље од дана закључења примирја.

Краткоћа времена није дозволила комисији да утврде све жалбе оправдане о поступцима бугара од дана доласка заробљеника у логор хасковски само извесна дела која бејаху позната и посведочена великим бројем заробљеника-очевидца и која бејаху призната од стране злочинаца који су дела учинили.

а) Наредник бугарски НИКОЛА АХРЕНОВ из истог логора 31. октобра шамарао је једног српског војника који је хтео да сакупи нешто мало дрва по логору. Наредник је захтевао да му војник да новац који је имао при себи.

б) Потпоручник Трајко Чокаревић заробљеник овог логора добио је 31.октобра неколико удараца од једног жандарма из вароши Хаскова Маре Чаракчијева, из јединог разлога што је хтео да се склони у једну кафану од кише.

ЗАКЉУЧАК

Логор Хасковски беше признат од стране заробљеника као једно од најбољих прибежишта у Бугарској, и срби других заробљеничких логора жељаху да у њему проживе и заврше своје дане робовања.

По речима бугарског поручника бугарског поручника КАЗИМА КОЧЕВА началника товог логора, излази да он неможе бити кривац за хрђаво стање у логору а нарочито у амбуланти. Много бројни рапорти писати са његове стране заробљеничкој команди у Софији у којима је преставио хрђаво стање заробљеника у логору и предузете нужне мере за побољшање остали су без одговора.

ЛОГОР СЛИВЕНСКИ

Обилазак Сливенског логора извршен је на 3.новембра Бугарским

властима било је познато на два до три дана раније да ће пристићи једна савезничка комисија; они су искористили то време да преобразе потпуно изглед логора, и учинили су у њему све што је потребно да би стање побољшали.

Лако је било увидети да су све те припреме извршене не у очи доласка; и сви заробљеници (официри и војници) потврдили су нам тај наш први утисак. Извештај који се даље подноси, износи стање у логору онако како га је комисија затекла, јер стање затечено не одговара ономе у коме се овај логор заиста налазио.

ЕФЕКТИВА ЛОГОРА:

РАТНИХ ЗАРОБЉЕНИКА, Срба официра -----	36
„ војника -----	595
„ Руса официра -----	1
„ војника -----	135
ИНТЕРНИРАНИХ СРБА -----	1700
РАДНИЦИ ИЗ МОРАВСКЕ ОБЛАСТИ -----	1562
АЛБАНАЦА -----	7
ИНТЕРНИРАНИХ ГРКА -----	14
СРБСКИХ ДЕЗЕРТЕРА -----	70

Укупно -----	4120

Треба нарочито уочити да су у овоме укупном броју воде 1562 радника из моравске области. Ови људи бејашу регрутовани од стране Бугара у области Мораве српске и бачени на радове у позадини Бугарске (радови на путевима, фабрике и жељезничким путевима) а по том од како се дигао устанак у Србији окупираној бејашу интернирани.

Одлазак из логора Сливенског требаше да започне од 31 у групама од по 1000 људи. АЛИ је се морало одоцнити због не достатка угља на прузи Зимница Сливен Ови транспорти треба се почну одмах.

СТАНОВИ

Сви људи смештени под покривене заклоне. У логору се налазе две различите групе смештишта; прва је састављена од барака добро сазиданих где људи нису наомилани, а друга сазидана од заклона од земље (земунице) покривена трском и пропуштаху воду. У овим посљедним заклонима људи спаваху на земљи и тек у очи доласка комисије постављено је неколико дасака на под ових заклона. Прозора није било и беху намештени тек два дана раније.

Официри су имали кревете са сламљачама и беху смештени у доброј саграђеној згради коју је сазидало „интернационално дришчанско друштво за помоћ ратних заробљеника.“

ХРАНА

Оброк је исти онај као у ХАСКОВУ. Исте жалбе од стране заробљеника као и у ХАСКОВУ. Један велики део заробљеника и интернираних беше упућен на радове у варош Сливен и околна села.

Стање ових људи бејаше у неколико боље од стања оних који су живели у логору јер бејашу на храни и стану код сопственика код којих су и радили.

ОДЕЛО

Сви људи без разлике бејашу задовољавајуће оденути. Рубља је недостајало за $\frac{3}{4}$ заробљеника и интернираних. Целокупно људство беше више-мање одевено. Сво ово одело и обућа бејаше примљена из Солуна 15 дана пре нашег доласка ала је врло доцкан издато.

По сведоџбама заробљеника које се потпуно слажу одело пре тога датума било је у најбеднијем стању и већина људи није имало обуће.

Бугарски војници који су били стража над заробљеницима били су изузетно хрђаво обучени (одело избедело и исцепано). Бугарски официри који су пратили комисију постарали су се да изјаве да су и њихови људи хрђаво обучени али је то потпуно вероватно да су сви бугарски војници специјално за ту прилику хрђаво обучени јер војници у вароши Сливену били су до некле боље обучени. Официри су објашњавали да и сама бугарска војска је врло хрђаво обучена те према томе не треба се ни мало чудити што заробљеници нису боље обучени и храњени.

ЗДРАВСТВЕНЕ ПРИЛИКЕ

Здравствене прилике у логору сливенском и ако нису савршене ипак су далеко боље од хасковског логора. Некада се је о болесницима старао бугарски лекар који је од демобилизације напустио Сливен, тај лекар није могао бити замењен и један цивилан лекар грк који 1915 године беше у српској војсци старао се о заробљеницима.

Апотека постоји у логору у доста добром стању и лекови се добијају у једној довољној количини.

Болесни официри по правилу требали су бити упућени у дивизијску болницу у Сливену, а у ствари сви су остајали у логор. Војници тешко болесни били су некад шиљани у грађанску болницу у вароши, али по потврди самих заробљеника велика већина остајала је у логору.

Баракe додељене војницима биле су у добром стању и покривене.

Болесници су лежали у постељама са сламом врло прљавом. Болесници су имали покриваче у доста добром стању. Треба приметити да између болесника бејаше једна десетина Срба из бугарског логора са одсеченим ногама које су биле промрзле прошле зиме због немања обуће.

По изјави поручника Манева команданта логора за три године у логору је умрло преко 5000 заробљеника од којих 1800 за последњих 18 месеци. Логор је велики да се у њему смести од прилике 4000 људи. Број 4000 изгледа нам и сувише велики. Бугарски официри говораху да је велика попорција смртних случајева због изнурености људи и тифуса који је беснео у зиму 1916 и 1917 год. Ако је горње могуће за 1917 и 1918 год. онда остаје ипак необјашњиво 3200 од год. 1915-1917.год.

ПОСТУПАЊЕ СА ЗАРОБЉЕНИЦИМА

Због непрестаног присуства потпуковника Хумбацијева шефа Штаба 8 Дивизије било је немогуће озбиљно испитивање заробљеника у том логору. Али цела историја сливенског логора од дана свог установљења описана је од стране Г-на Михаила Јовановића, интерн. Грађанина, учитеља у округу пожаревачком. Потребне наредбе издате су команданту логора да исти интернирани грађанин буде упућен у Софију са првим транспортом. Он ће моћи унети светлост са свима документима која има и именима сведока у дела учињена од стране Бугарских војних власти према савезничким заробљеницима.

ЗАКЉУЧАК

Сливенски логор био је признат од свију савезничких заробљеника као најгори у целој Бугарској. Сви кажњени официри упућивани су у Сливен. Тако су послали из Пловдива у Сливен тројица француских официра и један енглески марински пилот, од којих је један поручник кошер из 22 Дивизије. Поручник Кошер који је упућен од Радомира за Солун 13 Октобра моћи ће дати много обавештења за ситуацију у логору 1917

год. а нарочито о хрђавом поступању којим су српски заробљеници били изложени, за време њиховог дугог робовања.

Софија 6 Новембра 1918

Капетан
Салор с. р.
Потпоруч. Драг. Љ. Ерић с. р.

ДАС, МИД-КИЗ, к. 1, р. 53

Лојори

18.

24. новембар 1918. године

Извештај српског делегата у Софији о стању у логорима за цивилне интернирце и ратне заробљенике у Трнову, Ласкову, Сливену, Рушчуку, Ксантију, Ђумурцини, Плевни, Добричу

November 24th 1918

Report of the Serbian Delegate in Sofia on the situation in the camps for Serbian civilian internees and prisoners of war in Trnovo, Laskov, Sliven, Ruschuk, Xanthi, Gjmurdžina, Plevni, Dobrich

Господину Министру Војном

Част ми је у прилогу под 17 послати Вам преписе извештаја анкетних комисија по бугарским заробљеничким логорима у

1. Трнову
2. Ласкову и Сливену
3. Рушчуку
4. Ксантиу и Ђумурцини
5. Плевни
6. Добричу
7. Рушчуку (извештај п.пуков. г. Николајевић)

с молбом на употребу.

24. новембра 1918 г.
у Софији.
ф ђ 14/ХII

Делегат,
Пуковник
[нечитљив]

ОПШТЕ ВОЈНО ОДЕЉЕЊЕ
ЂЕНЕРАЛШТАБНИ ОДСЕК
Пов. Ф. Ђ. О. Бр 16.401

Председнику Комисије за извиђај бугарских зверстава. – Част ми је доставити овај предмет са 7 прилога на употребу.

18. децембра 1918. год. По запов. Мин. Војног и Морнарице
Београд Начелник,
Пуковник Мих. В. Јовановић

Делегат
Српског Министра Војног
Част ми је поднети следећи извештај:

6. 11. 1918. год. сишао сам у Рушчук:

Српски заробљеници смештени у два логора:

а) резервни магацини:

у логору је било око 305 које интернираних које заробљених. Било је људи у дубокој старости а из разних крајева наше отаџбине – но већином из Македоније и Старе Србије.

Спискови су сасвим нетачни. Не зна се ни колико их има на храни ни колико на лицу.

Половина спава под кровом а половина на пољу на ваздуху – на земљи, без икакве простирке.

И оно што је под кровом то је у највећој беди и несрећи. Зграде су за држање животиња а не људи. У једном где иначе не може да се смести више од 20 људи метнуто је по 100 њих, тако да је унутра неописан смрад.

Сви су такорећи голи, - без веша и без одела. Вашију имају толико да миле по земљи и дуварима. Нису никад купани ни дезинфиковани.

Храна је нечувена. Куване паприке у води. Меса им се никад не даје јер месо изваде и дају бугарским војницима. Хлеба дају толико, колико да одрже душу.

Тукли су их свакодневно и после примирја, а терали су их све без разлике доба старости на најтеже радове на пристаништу. Пуцања и убијања била су обичне ствари.

Одело и обућу купују сами заробљеници.

Изасланик Холандског посланика долазио је неколико пута, да им издаје помоћ, но ови су их одбијали и говорили да то нису заробљеници већ да су добровољно дошли на рад.

б) у логору: русенско-пленички депо:

Има око 470 наших, Много Руса, Грка и Румуна и т. д. Боље је но у првом логору, јер су сви под зградама; но иначе живе под истим условима као и у првом логору и ту је туча свакодневно. Малтретирања нечувена, храна испод сваке критике. Без веша и одела, пуни вашију.

Француски органи примили су под своју заштиту Румунске заробљенике. Они се старају о њима у сваком погледу. Французи их и хране. Упитан Француски пуковник г. Кобле, да ли води рачуна и о Србима, одговорио је да не води никакве, јер нема у том смислу никаква наређења.

У болници је стање испод сваке критике: нерањени, не лечени, прља-во свуда. --- Она пре личи на гробље него на болницу. По постељама леже у истом оделу у каквом су били по логорима.

По вароши и околним селима има пуно интернираних као и целе фамилије из свију крајева наше отаџбине.

Напуштени од свију и свакога, малтретирани до крајности, затвори и по војним и по цивилним затворима под нечувеним инквизиционим условима.

Послао сам депешу из Рушчука г. Генералу Кретјену следеће: „Стање српских заробљеника и интернираних је врло критично. Молим да се испошљу за отаџбину најхитније.

Нови Командант бугарске дивизије у Рушчуку није обишао никако логоре. Као што каже и он сам јер је нов и скоро је дошао.

Заробљеника Дича Цолића су тукли прво и онда су му узели и онда су му узели сав новац у суми 2300 динара, што је при себи имао.

в) у доњем шуменском логору већином интернирани и помешани са Грцима.

Има их највише из Македоније из Старе Србије у најбеднијем стању. Нити се хране, нити им дају воду да пију и држе их силом. Засебно су одвојени двадесет наших војника-заробљених под видом карантина. До пре десет дана били су на раду. Они су ми рекли следеће: 24 октобра дошао је у депо директор фабрике шећера, немац, чија је фабрика на два часа далеко од Шумена, да тражизаробљенике за рад и то по списку а од оних који су већ радили раније. Они нису хтели да иду јер их он ужасно малтретирао и онда је капетан Марин Петров наредио да се туку.

У истој фабрици убијен у месецу октобру ове година поднаредник Штејић из села Марковице срез Косанички, окр. Топлички, на неколико дана после закљученог примирја.

Са горњом 20-торицом били су у истом логору још 15 њих Одведени су некуда и нигде трага нема о њима. Сви држе да су поубијани.

г) У војном затвору нашао сам око сто војника затворених у неописаном стању.

Три дана им нису дали на хлеба на воде, тако да се једва држе на ногама. Нужду свршавају у самој апсани где су их затворили. Смештени су у две пасане а свака од њих може да прими највише двадесет људи, а међутим су их сместили свих 100.

Тражио сам од бугарској команданта дивизије да су ти људи одмах пусте и испрате у логор но и ако је то обећано да ће се то урадити. Бугари су те људе послали одмах возом у Добрич, из ината јер када сам стигао у Добрич, све сам те буде тамо нашао.

д) у грађанском затвору то такође пуно наших војника.

У месној болници у Тумену држе двадесет наших војника. Како као болничаре и не пуштају их. Силом су их натерали да потпишу молбу да желе да остану у Бугарској. Док, војници долазе сами да ми се жале да једва чекају да путују жа отаџбину:

в) у варошима има интернираног света и мушког и женског интернирали су госпођу Милицу Григоријевић учитељицу из Ђуниса за то што француски пуковник Бобле, причао ми је следеће: да му је фабрикант шећера-белгијанац казао, како је морао да даје заробљеницима који су радили у његовој фабрици старе џакове те су од њих правили одело, обућу, увијаче и тако носили на голо тело. Видео сам лично са енглеским Мајором г. Пенсом Канимгам-ом, како улицом терају заробљенике-болеснике из Једне болница у другу (око 20 њих боси и голи огрнути са неким исцепаним ћебетима, изнурени као скелети.

9.11 у Шумену

Обишао и видео следеће:

а) У шуменском делу нашао сам 79 војника. Они су терани на рад све до 6. изјутра по наређењу Бугара. Зграда где станују добра је. Официра у логору нема, већ им један бугарски подофицир командује. Туче, убијања и пљачке стално со врше. Ови заробљеници кажу: да су пре недељу дана убили двојицу кад су ноћу отишли да врше нужду, убијени су у самом нужнику и опљачкани. На станици жељезничкој убили су у Јануару месецу једног српског официра, одсекли му главу, изболи га бајонетом па га онда бацили на улицу поред станице, како би наши војници видели кад пролазе. Тело је ту стајало два дана. Видели су га сви војници из логора од којих сам двојицу узео имена: Сина Лепојевић из Брода (Власотиначки и Врањски) и Драгутин Стевчић из Сикирице (Параћински и Моравски).

Леш једног војника убијеног такође на станици стојао је двадесет дана не дирнут да су све црви по шему милели. Ово је видео Господин Георгопулос и његова Госпођа, интернирани шеф станице из Кавале као и наши војници.

Убијања по логору било је врло много нарочито 1917 и то ко год хоће може их убити и да никоме не одговара.

Храна горњих заробљеника је као у осталим логорима: т.ј. меса не добијају никако само кад липше неко говече, овца и т.д. онда им га даду. Улеба дату колико да одрже душу.

10. и 11.11. 1918 у Варни.

Логора заробљеничког нема. има много интернираних до вароши и околним селима. Има их по затворима војним и грађанским и врло мали број у болници.

12. и 13.11-1918 год. у ДОБРИЧУ

Обишао сам логор наших заробљених и интернираних. Стање је одве као и свуда. Голи, боси, вашљиви и гладни. Храна им јеужасна-меса никако не добијају.

Хлеб је по 200 грама дневно. Маса пристиже из разних крајева Добруце. Где су били на раду по селима. Причају о нечувеним зверствима и малтретирањима како од стране војних власти тако и од цивилних, и од самих добруцанских сељака којима су горњи давани на рад. Колики број има у Добруци нико незна, али по приватном сазнању имаће их око 8000-100 том четвороуглу Рушчук-Шуман-Варна-Констанца. Они су ипак у том погледу исхране живели много боље но они по варошима. Само рад је био бесплатан како за заробљенике тако и за интерниране.

Пошто је Добрич главно место за сада сам послао резр. капетана 1 класе Д-р Петровића из Шумена у Добрич а Шумену је је остао Д-р Г.Челић.

ОПШТИ ПОДАЦИ

1) Стање наших заробљених, интернираних жена, деца и старих људи очајно.

2) Убивства, туча, тортура, морење глађу усвакодневне и обичне појаве. Иду систематски на што веће уништење нашега света

3) Војне и цивилне власти не извршавају наређење дато им из Софије.

4) Нашег света има растуреног свкда по целој Бугарској како по селима тако и по варошима. Они су под надзором војних и грађанских власти, но стварно, нико о њима не води рачуна остављени су на милост свакога.

5) Затвори војни и грађански су пуни затворених српских војника и грађана који су изложени нечувених малтретирањима. Море их глађу и туку их као животе. Тон и данас их употребљују на рад.

6) У војсци имају наше грађане и непуштају их из исте Они наши

поданици који су из њихове војске побегли па ухваћени осуђивани су ратним судом на робију и на тешке затворе.

7) Транспортирање наших буди се отежава. Док возови ка Софији враћају се који путују с картама.

8) А по станицама жељезничким чекају по десет до 20 дана жене, деца, старци на укрцавање у возу, пошто су их сами Бугари ту дотерали ради утоваривања у возове.

РЕЗИМЕ

Да би се сви наши поданици могли што пре прикупити и транспортирати за отаџбину;

1) Треба поставити по свима местима у Бугарској контролу од наших савезничких официра.

2) Да француске то не власти што више и што боље потпомажу нашу ствар и нашу званичну мисију.

ДАС, МИД-КИЗ, к. 2 р. 1

19.

17. децембар 1918. године

Сведочење свештеника Петра Лазића о условима у логорима (Горње) Паничерево и Ески-Џумаја (данас Трговиште); Поред ратних заробљеника и цивила у тим логорима интерниран је и велики број свештеника Српске православне цркве.

December 17th 1918

Testimony of priest Petar Lazić about the conditions in the camps (Gornje) Panicherevo and Eski-Jumaja (today Trgovishte); In addition to the Serbian prisoners of war and civilians in these camps, a large number of priests of the Serbian Orthodox Church were interned.

УПРАВА ГРАДА ПРИЗРЕНА

кварту градском

ОВДЕ

Живот у Паничеревском заробљеничком логору толико је био тежак и ужасан да нисам у стању ни стоти део описати. Начелник тог логора поручник Самарџијев, његови фетфебели, старши, младши и сво војници на VIII пијонирске роте били су људи са зверским особинама. Они су све нас подједнако малтретирали, тукли како војнике тако и свештенике те је од туче умрло више војника. Радивоје Стефановић, свештеник из Лознице окр. Пожаревачки стар преко 70 год. који једне вечери кад је изашао из бараке да врши малу нужду толико изударан од стражара са кундацима да је одмах пао у постељу и после неколико дана умро. Туча заробљеника била је обична ствар те су Бугари почели њих и да убијају и

то од половине месеца августа 1916 год. тако је у дворишту логорском 18 августа 1916 убијен у први мрак један наш војник, па су убијени још 5, 6 у првој половини 1917 год. Бугарски стражари толико су били осииони да су све то вршили на очиглед свију нас а по дозволи и самог Самарџијева.

Храна у том логору била је врло рђава али нарочито од новембра 1916 год. Доручак ионако нисмо добијали, а јело је било испод сваке критике. Са таквом чорбом ни свиње ми нисмо хранили. Од фебруара 1917 год. па до краја марта исте године добијали смо уместо хране само коприву.

Санитетске прилике биле су врло рђаве. Сапуна нисмо никада добили, воде у логору није било никако нити за пиће нити за прање веша. Вода за пиће узимана је са чесме близу касарне VIII чете пијонирске и то је дозвољавано само групама које стражар води, зато једно лице није могло да добије више од 1 кг. воде и са њом је имао да се служи 24 сата. У једној бараци где је могло да се смести највише 200 војника живели су преко 500. Никад нису давали дрва за грејање барака где су живели заробљеници, који су спавали на патосу без икаквих постељних ствари.

Због тих врло рђавих санитетских прилика а и због рђаве хране владала је од почетка 1917 год. па док смо били у том логору врло велика зараза од пегавог тифуса, так да је за пола године умрло око 1000 заробљеника и интернираних Срба.

О свему овоме казато је комисији која је била послана од Међународног Црвеног Крста у Женеви, када је посетила овај логор крајем марта 1917 год. и то је све испричао један француски официр овој комисији, јер је у том логору било око 20 француских и енглеских официра заробљених, који су свата злочинства бугарских војних власти видели својим очима.

Као што сам раније напоменуо 21. јуна 1917 год. нас свештенике преместише из паничелевског логора у Ески-Џумају, где су били сакупљени сви интернирани српски свештеници који су остали у животу и нису били побијени у путу приликом интернирања. Свега нас је било у почетку 168 свештеника.

Живот свештеника био је врло тежак. Станови где смо живели били су веома неподесни, јер је једном свештенику за спавање било места свега 45 цм. Пећи за грејање локала где смо живели стављене су тек у јануару месецу, а дрва су давали с времена на време и то врло мало. Услед тога је била велика хладноћа тако да су Јакову Вукотићу, свештенику из Мајданпека ноге промрзле од велике хладноће, те је после једне операције умро у нуженској болници. Као што рекох када су дрва давали морали смо да их носимо на леђа од касарне до нашег логора а истом тако смо морали само да носимо јела у бакрачима и то са стражом која нас свакад малтретирала тукла са кундацима и од старих свештеника тражила да иду као војним кораком.

Кореспонденцију са домаћима су нам дозвољавали само два пута месечно и то смо морали писати на бугарском а не на свом матерњем језику. Кореспонденцију са светом нашим који је био у иностранству нису нам дозвољавали. Пакете које нам је слао наш Црвени Крст из Женеви добијали смо у неисправном стању. Из сваког пакета је по нешто фалило као сардине, конзерве, дувана, чоколаде и др. И ако нам је Црвени Крст слао сваког месеца пакете, ми смо добили свега сва и то један у октобру а други у децембру 1917 год.

Осим тога сви начелници депоа, писари и др. војници нису водили рачуна о нашим осећајима, већ су свакад у присуству нашем псовали и употребљавали погрдне изразе за нашу интелигенцију, политичаре па чак и за нашег владооца. Сваком приликом су нам претили и говорила да нас треба све побити. На пр. поручник Семерџијев у Г. Пањичереву, јуна 1916 год. Сакупио је све официре и свештенике и почео да прети како ће све нас побити као „кучета“. Каже он тада: „Знате ли да је у овом логору 1913 год. три хиљаде Турака који су били заробљеници побијено са митраљезем, и показа нам њихове гробове у шумици више логора. И вас ћу тако исто све побити, јер каже, треба да знате да ће прво Срби бити побијени, ако Бугарска почне да пропада.“ Ту је поруку поручник Семерџијев казао нама један сат после одласка генерала Чилингијева,

команданта Старо-Загорске Дивизиске Области и чак нагласио да он то говори у име и по поруци његовој.

17. децембра 1918 год.
Призрен.

Свештеник,
Петар Лазић

Присутни грађани:
Јован Арсић,
Коста Чемерикић,

Саслушао га, писар,
Д. Кидћ.

Рађено 20 децембра 1918 год. у канцеларији кварта
градског у Призрену

Одобрава:
Старшина кварта
члан,
Ђ. Атић

АЈ, 334-11, док. без броја

ПОСТУПАЊЕ
БУГАРСКИХ ВЛАСТИ
У ОКУПИРАНОЈ
СРБИЈИ

ACTIONS OF
THE BULGARIAN
AUTHORITIES IN
OCCUPIED SERBIA

20.

10. март 1917. године

Превод прогласа бугарског пуковника Протогеров, начелника Моравске војно–инспекцијске области, од 10. марта 1917. године; Том приликом Протогеров најављује оштре репресивне мере међу којима и интернирање и уништавање кућа као одговор на устанак у Топлици; На почетку и на крају документа налазе се кратки коментари који нису део оригиналног бугарског документа.

March 10th 1917

Translation of the proclamation of the Bulgarian Colonel Protogerov, Head of the Moravian Military Inspection Area, dated March 10th 1917; On that occasion Protogerov announces harsh repressive measures including the internment and destruction of houses in response to the Uprising in Toplica; At the beginning and end of the document there are short comments that are not part of the original Bulgarian document.

Разбојничка дела Протогерова

После покрета на Јастребцу, марта месеца 1917 године крвожедни пуковник Протогеров, који смени Кутинчева, издаде прокламацију која гласи:

становништву из Моравске
Војно-инспекцијске области

До пре 40 година бугари из Нишке бугарске епархије беху на чело бугарском културно-политичком и религијском напредовању; то напредовање у нашој историји названо је као „Бугарско рађање“. По несрећи при ослобођењу Бугарске, ти најбољи Бугари из Нишко-Бугарска Морави, откину се од бугарског тела и даде се Србима.

Бог забавља, но не заборавља. За тих 40 година Бугарска расташе и порасташе моћнија у култури и војном напретку и дође у могућности да тај неослобођени део, Бугарска Морави, ослободи.

Но Срби, са бившег Српског Краљевства, из Шумадије, позавидеше нам ту слободу и злоупотребише то наше лојално кретање зато, што им остависмо да сами управљају са својим кметовима и свим другим службама. Ту слободу они искористише не у мирном раду, а подигоше руку противу власти, пошто се организоваше у чете. У похвалном бугарском становништву из Бугарске Мораве, (источне Србије), то становништво-уопште се присајединили ни једним оружаним разбојницима. Та непослушност Шумадинаца се појави сада, када се позва слободно мушко становништво од 19 до 40 година, не да оде на фронт да се бори, но својим трудом да помаже у позадини борцима.

Ради тог нежелећег случаја од неверљивих властима, објасниће се, становништву, које предупредујем:

Да се неби нико повео тим разбојницима. До 15ог Марта ове године, 6 сати по-подне, сви из области морају предати оружје полицијским квартовима. У кога се нађе оружје после тог датума, судиће се по закону за разбојнике и биће кажњен смрћу, кућа биће изгорена, а породица ће се интернирати.

Ко се не буде јавио регрутној комисији, или ко је прегелдан на истој, но није се јавио јединици и буде се сакрио, а такође заробљеници побегли из депо-а, сматраће се за разбојнике и судиће се по. Закону за разбојништво, ако се до 15ог Марта не буду јавили.

Село, које прикрива разбојнике, или побегле војнике и заробљенике, или им даје хране, сматраће се за разбојничко и с њиме ће се поступати по тач.1-

Мирно становништво, које испуњује све наредбе законске и буде послушно властима, користиће се пуном слободом и биће поткрепљавано од стране власти

У Нишу

10ог Марта 1917 год.

В. начелник Морав. вој. инспекц. области
Пуковник: Протогеров с.р.

И шта видесмо?

После 15ог Марта 1917 године, Протогеров

ДАС, МИД-КИЗ, к. 1 р. 39

(оригинални на бугарском језику: ДАС, МИД-КИЗ, к. 6 р. 13)

21.

11. јун 1917. године

Превод наредбе Команде Моравске војно-инспекцијске области о ослобађању одређених категорија цивилних интернираца и о њиховом повратку из бугарских логора; Оригинални документ на бугарском језику налази се у истој фасцикли.

June 11th 1917

Translation of the order of the Bulgarian Moravian Military Inspection Area Command on the liberation of certain categories of civilian internees and on their return from the Bulgarian camps; The original Bulgarian-language document is in the same folder.

Наредба

Наредба Војно-Инспекцијске Области

Бр. 49

11. Јуна 1917 год. Ниш.

1.

У намери да поправим неке погрешке, које су се могле допустити у досадашњим интернирању и у исто време да бих побољшао стање многих сиромашних и многобројних породица, које су лишене помоћи својих очева или браће, обећах ослобођеном моравском становништву да му вратим један део интернираних у Бугарску, и тиме му дао још једном могућност да се ода своме занимању под заштитом власти. С обзиром на то наређујем да се ради управљања и извршења узме следећи.

Штаб Области наредиће да се врате интернирана лица, ако се, по извршеним формалностима које су предвиђене у овој наредби, а на основу прикупљених података и направљених проверавања убеди, да та лица заслужавају да буде враћена на старо место пребивања.

2.

Молбе за повратак интернираних разгледаће у сваком срезу по једна комисија која ће се састати у центру тога среза, а коју ће састављати: командант или његов заступник, као председник: срески начелник, председник општине, један учитељ и један свештеник, и то оних, који су одавна на служби и најбоље познају становништво тога среза.

3.

Та ће комисија да решава да ли да се интернирани врате или не, пошто саслуша њихово виђене суграђане или сељаке.

Иста комисија требаће да тражи и мишљење виђенијих и старијих на служби војних лица или чиновника Бугара у том срезу.

Подаци о интерниранима који су са села прикупљаће се преко председника општине или од сељака, по могућству непосредно.

Сви подаци ће се протоколисати именујући лица која су их дала.

4.

За сва лица, чији се повратак тражи, даваће се [нечитљиво] гаранције, према приложеном образцу бр. 1.

5.

Своја решења комисије ће излагати у одговарајућој рубрици списка образац бр.2 и представљаће их Штабу Области.Приликом припремања спискова [нечитљиво] војна лица имају право да кажу своје мишљење.

Срески начелници предаваће спискове у препису Окружним начелницима да би ови последњи исказали своје мишљење Штабу Области, ако нађу за потребно.

Примедба. Спискови се не могу задржавати у тамошњи надлештвима више од 48 сати.

Решења треба да буду јасна и добро мотивисана и подаци у списковима написани у одговарајућим рубрикама. Особита мишљења да би имала вредност, треба исто тако да су мотивисана.

6.

Комисије ће тражити податке и од органа војно-полицијских подсекција, ако истих има у [нечитљиво].

7.

Приликом решавања питања, која интернирана лица да се врате, препоручује се комисијама, да узимају у обзир и мишљења, која дају учитељи и свештеници у евиденцију.

8.

Приликом доношења одлуке за повратак интернираних лица препоручује се да се обрати особита пажња на следеће:

1. године старости интернираних лица
2. у колико породица/породично стање изискује његов повратак
3. потребу да предузме руковођење своје трговине
4. време проведено као интерниран
5. понашање његових укућана.
6. да ли је мештанин или пресељеник
7. друге околности које говоре у корист интернираног,

9.

Комисија треба да обрати особиту пажњу на то, да не буде узрок повратку интернираних лица, која би могла самим својим присуством рђаво да утичу на остало становништво.

10.

Пошто ће у прво време комисије бити претрпане изјавама за повратак интернираних, то не треба да чекају састављање коначних спискова за све, већ да шаљу (представљају) засебне спискове за све оне, чији се повратак из једног или другог разлога сматра да је неодложив, и за које су већ прикупљени подаци.

Привр. Начелник Области,
пуковник Тасев

Начелник штаба Области,
Дрвингов
[нечитљив]

AJ, 334-20, без броја

22.

20. новембар 1918. године

Сведочење неколико становника села Маховиште у данашњој Северној Македонији о поступању бугарских власти, принудном раду и интернирању становништва

November 20th 1918

Testimony of several residents of the village of Mahovište in today's North Macedonia about the conduct of the Bulgarian authorities, forced labor and internment of the population

Рађено 20 новембра 1918 год.
у Маховишту

Предстадоше: Ђорђе Трифуновић, Тома Ђорђевић, Коста Роме, Коста Мат, Ташко Мат, Ванђел Томе из Маховишта па изјавише:

Одмах по своме доласку 1915 год. бугарске власти отпочеле су са интернирањем грађана нашега села из места у Бугарској.

Интернирања су вршили по групама од 5-10 месеци.

Лица коју су интернирана прво су била батинана па затим одвођена. И ми сви били смо бијени моткама па затим интернирани за Пловдив.

Док су овако у почетку с времена на време интернирали грађане, дотле су наше породице без разлике пола почев од 10 год. старости натеривали да раде најтеже послове преноса материјала за војску. И онда када су се положаји приближили 5-6 часова близу нашег села наређиван је пренос материјала – дасака, греда, гвожђа до у саме ровове и у исте. На овоме преносу радило је све становништво и мушко и женско старо преко 10 година, и то само ноћу и у највећој тишини да се рад не би открио на положају. Познато нам је да је приликом оваквог рада силована

од бугарских стражара који су спроводили нас кулучаре Параскева Сте-ријевићева девојка стара само 19 година.

Могуће да има и још који случај али ни једна женска неће да га од срамоте прокаже.

Доцније – јуна месеца 1917 год. бугарске војне власти наредише свом становништву нашег села да се исели. Наредбу о овоме саопштили су нам ноћу с тим да до јутра сви напустимо село. Само су оставили око 80 старијих људи и жена које нису интернирали а ми сви остали под притиском војничких бајонета извршили смо ову наредбу.

Одатле су нас спровели за Бугарску и по разним местима интернирали. Људе пак који су мало здравији интернирали су по заробљеничким логорима.

У Бугарској док смо били забрањен нам је сваки рад а издржавали су нас дајући нам дневно 400 грама најрђавијег хлеба – скоро увек буђавог – и мало чорбе без ичега – врућа вода.

И док су нас тако ужасно мучили прво овде па затим у Бугарској – да би нас сасвим уништили а према оној системи којом су се од увек служили у Маћедонији према онима који се нису хтели назвати Бугарима. Овде у Маховишту купили су нам сву покретну имовину и однели је у Бугарску својим кућама.

Од 500 домова колико има Маховиште само око 10 домова спасло је своју имовину и то они у којима је по неко остао и у којима је становао по неки бугарски официр. Свима осталима однета је сва имовина.

После свих ових зверстава пришли су последњем. Отпочели су рушење кућа ради дасака и греда које су преносили на положаје. И поред тога што су у нашој шуми посекли један милион најлепших дрвета требало је порушити нам куће да се више не би имали где вратити. И ово је су и извршили. Од 490 кућа зидане од камена све са по једним и два спрата данас има читавих 89 и све остале срушене су до темеља или им само зидови стоје које ће време растурити.

Разлог оваквом варварском понашању Бугара према нам у томе је што је наше село још док смо били под Турцима одлазили у Србију на печалбу и што смо у разговору са Бугарима стално изјављивали да смо Срби и српски поданици јер су нас они 1912 год. ослободили.

Из нашег села стално је у Србији било на печалбу око 250 лица најмање и сада одтуда добивеним новцем ми смо и подигли село.

Штета коју су нам нанели Бугари само пљачком покретне имовине и рушењем кућа износи најмање 2,000.000 динара.

На ово што смо изјавили као представници првих породица које су дошле из Бугарске заклећемо се и ово ће и остали кад из Бугарске стигну потврдити.

Прочитано нам је.

Коста Роме,
Ђорђе Трифуновић,
Тома Ђорђевић,
Коста Мат.
Ташко Мат,
Ванђел Томе.

Саслушао и оверава
в. д. начелника среза
писар,
С. М. Ристић

АЈ, 334-19. без броја

23.

21. новембар 1918. године

Извештај српског делегата у Софији пуковника Туцаковића о првим сазнањима о поступању бугарских власти према цивилном становништву у окупираној Србији, о почињеним злочинима у Сурдулицы, о пљачкама, силовањима, депортацијама и о условима живота у логорима

November 21st 1918

Report of the Serbian Delegate in Sofia Colonel Tucaković on the first knowledge of the treatment of the civilian population in occupied Serbia by the Bulgarian authorities, the crimes committed in Surdulica, robberies, rapes, deportations and living conditions in the camps

ШТАБ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ

Оперативно Одељење

О. Бр. 32635

ГОСПОДИНЕ МИНИСТРЕ,

Од делегата Владиног и Врховне Команде у Софији, пуковника г. Туцаковића, под Бр.131 од 31. октобра тек. године, добивен је следећи извештај:

Част ми је извести Начелника Штаба, да сам одмах приступио прикупљању података о поступању бугарских званичних органа према нашем робљу и народу -интернираних- за време трогодишњег робована, па сам за сада утврдио стање:

За време одступања наше војске из Србије 1915.г. бугарска је војска имала званичну наредбу, да од српских војника – заробљеника одузима одмах не само сву ратну спрему него и обућу, шаторска крила, чутурице.

Према тој наредби бугарски су се војници, подофицири па и официри бацили на такву хијенску пљачку српских заробљеника и српског народа, да је то тешко пером описати. Скидали су српским војницима ципеле, остављајући их на снегу босе; одузимали им ствари потребне за живот и за даљи марш као чутурице, порције, шаторска крила, одузимали им новац, сатове, прстење и адиђаре. Пљачкали су и народ, који је са војском био одступао.

Поред тога премлаћивали су како војне заробљенике тако и народ, а велики број истих и поубијали су по казивању робља српског. Нарочито је све оов вршила пешадија бугарска. О силним, пак, увредама и унижењима која су вршили према робљу од последњег бугарског редова до генерала, не треба ни говорити: то је ишло и вршено до команди и систематски. Колико је било зверске крви од бугарске војске као и колико је у тим првим моментима ропства пало српских глава, најбољи је доказ страшна погибија нашега Владике Скопског ВИЋЕНТИЈА. По казивању самих Срба, а нарочито свештеника, пок. владика Вићентије је био дошао до Призрена, па је ту ухваћен и у Феризовићу у присуству бугарске Врховне Команде убијен на најсвирепији начин ножевима, опљачкан и бачен незнано куда.

Пок. Владика је имао доста пара код себе, а нарочито злата. Све му је то однето.

У опште сва ова зверства су вршена са знањем и у присуству бугарског старешинског кадра. Нарочито су бугарски војници тражили међу заробљенима српским официрима оне из Тимочке дивизије и убијали.

Под таквим околностима спровођено је робље и народ, чим је мрак пао, улучили би прилику и бежали куда који атигне. Они шти би остали, плаћали би за своје избегле другове: плаћање је било опет у батинању и крви.

Храну заробљеници на маршу нису добивали т. ј. никако, а о стано-вима није се могло ни говорити. Спровођење је било форсирано: није се питало, дали може или не може заробљеник да иде, теран је као марва на буљук.

./.

ГОСПОДИНУ МИРСТРУ ИНОСТРАНИХ ДЕЛА,
БЕОГРАД

Робље је спровођено одмах за заробљеничке догоре и махом је све прошло кроз софијске заробљеничке лагере, где је тада био командант злогласни и покварени тип неки потпоручник Паља АЛТАБААНОВ. Он је са својим потчињеним органима образовао био јавну компанију за пљачку српског робља. Сам лично је поред осталих ствари долазио и по логору мењао српски новац у левове дајући за сваких српски 10 динара 4 - 5 лева. Пристизањем у логоре, одмах би почела и уцена, да се робље не тера на тешке радове, већ да се задржи ту у софији: за то се плаћало суме од 100 - 2000 динара. Све је то вршено више мане јавно, чак и са знањем заробљеничке команде и командатна I дивизијске области.

Похватано цивилно робље спровођено је махом и већим делом од Феризовића преки Гиљана за Вране, где је већ био и образован извршни комитетски одбор. Из Вране би упућивани били највиђенији грађани српски, нарочито интелегенција за Сурдулицу преко Владичиног Хана. Ту је маса српске интелегенције и мушког и женског пола кости оставила. Рачуна се, да је само у Сурдулици и то у прво време: Новембра и Децембра 1915.г.и Јануара и фебруара 1916.г. поубијено више од 11000 душа. По податцима, које сам добио од српских живих свештеника интернираних у бугарској, поубијано је њихових другова свештеника и калуђера 148, које прилажем. Ови податци предати су г. ђенералу КРЕТЈЕНУ.

Што је преостало у животу тако спровођеног цивилног робља и мушког и женског пола као и деце, спровођено је такође у Заробљеничке логоре заједно са ратним заробљеницима.

Поред тога бугарске власти задавале страх и трепет код народа по варошима и селима, које би окупирали: пљачкали су, силовали, палили

и убијали. Одмах је отпочело и интернирање у масама српског живља из Србије за бугарску и то поглавито по заробљеничким логорима, а ређе по варошима бугарским.

Почетком 1916. године издат је и званичан распис свима командантима места у окупираној Србији, да се одмах интернирају у Бугарску сви: чиновници, народни посланици. адвокати. свештеници, учитељи, ђаци свих школа и у опште интелегенција.

Такође су у ту категорију рачунали и председнике општина. кметове и деловође.

Обично је интернирање било ноћу. Маса је српске интелегенције по томе распису прошла кроз нишку тврђаву, где такође постоје велика костурница српска.

Поред истребљења интелегенције у нишкој тврђави, било је опрет истребљење и у Сурдулици, јер су ешалони сумњивих и опасних интелегентних Срба скидани с воза у Владичином Хану и упућивани пешке за Сурдулицу извршном македонском комитету. Преко целе 1916.године трајало је интернирање српских грађана, грађанки и деце са задатком истребљења српског народа.

У марту 1917. године настало је страховито убијање, пљачкање и интернирање нарочито сеоског српског живља због појаве неких комита у Топличком округу. По казивању савременика, ова је побуна била изазвана како страховитим терором бугарских војних и полицијских органа, тако и узимањем младића у бугарску војску.

Цео је народ био револтиран и одупирао се одузимању српских младића у војску; цео народ није могао ни хтео дозволити, да младићи иду да се боре против својих родитеља. Исто тако бугарске војне, полицијске и просветне власти страховито су вређали српски осећај и љубав према отаџбини наших грађана, грађанки и деце.

Ударали су на част, достојанство, па и на највеће светиње. Убијали су без пресуде, пљачкали по команди, интернирали без икакве кривице - по

ћефу, палили куће и имана самовољно не одговарајући никоме, вршили масу силовања нашег невиног женскиња, реквизирали где су шта стигли и никоме признанице не давали и т.д., терали женски свет да мора или на њихове вечеринке да мора певати и ако му се кука, изнуђавали изјаве најгоре врсте и у опште тако радили, да је народ морао рескирати и да гине, само да не трпи више тај срам и то насиље.

Само за то, што се народ одупирао и почео протестовати, они су послали своје дивизије, а неке и Аустријске, те су ове, по наредби примљеној у Нишу од команданта Моравске области, где су стигли палили, убијали, пљачкали, силовали и у маси наш живаљ и мушког и женског пола интернирали у најгоре и најзараженије заробљеничке логоре: највише у Сливенски и Горњо-Панчаревски логор. Само у два логора у току 1917. и почетком 1918. год. помрло је од тифуса и других болести преко 8000 Срба, поглавито интернираних због побуне. У опште наш народ памтиће ову побуну вековима, јер су Бугари, смели рећи, радили и угушивали побуну десет пута горе него што су Турци некада радили. Режим је такав био заведен, да су многи Срби пре желели да иду у ропство - по заробљеничким логорима, но ли да код куће остају. Нису имали спокојства ни дану ни ноћу од обесних и подмуклих бугарских војника и жандарма.

Бугари су исто тако интернирали и Македонце, и то поглавито оне, који су били у српској државној служби, чија су деца ишла у српске школе, који су се дружили и били са Србима и у опште све оне, који би чланови македонски комитета означили као сумњиве. Тај народ и женско и мушко већином су интернирани, без икакве кривице, у заробљеничке логоре у Бугарској као и у поједине вароши и варошице и села у Бугарској, називајући их у званичним списковима македонски Бугари. И сада приликом евакуације целог српског робља, Бугари покушавају да им праве сметње и врло нерадо и тешко их упућују српској комисији.

Интернирање Срба трајало је све до самога примирја и то све по ћефу а не због какве кривице. За бугарске власти била је кривица, ако би ко казао да је Србин или Српкиња.

И за време владе председника Малинова било је интернирања и то баш у месецу Септембру т.г. око 20. септембра т.г. Кроз Хасково прошло је за Крцали више од сто жена, деце, девојака и стараца из Пожаревачког, Тимочког и Крајинског округа. Разлог за интернирање ових породица Бугари су наводили опет неку побуну, а у ствари синови, унуци и мужеви ових фамилија били су избегли у планине не хтевши предстати рекрутној бугарској комисији, која је тада радила. Да би још страшнија казна била за овај јадни народ, бугарске власти су попалиле многе куће и поубојали најбоље људе, нарочито у селу Рановцу, срез млавски, округ пожаревачки и у околним селима.

У опште узев тако је текло и било вршено интернирање Срба, што ће у детаљима најбоље сами савременици, а нарочито стари људи, испричати и посведичити.

Третман, пак, по заробљеничким логорима у Бугарској и према робљу, које је радило на појединим путевима, железницама и рудницама и фабрикама био је такође страхан. За команданте заробљеничких логора махом су били постављени скроз и скроз покварени људи, којима је давато од заробљеничке бугарске команде неограничено право. Од почетка ропства Шеф заробљеничке команде био је ђенерал Митов са све својим помоћницима: Карајеновом, Шоповом, Ивановом и секретаром др. Ивановом. По поверљивим упуствима, па чак и писменим, команданти логора су вршили све што су хтели, и како су хтели са робљем више пута само, да би робље изазвали на бунт или бегство, те да би тиме оправда употребу оружја и убиства, која су у многим логорима извршили. Када би ма на који начин предало своје жалбе заробљеничкој команди у Софији противу злоупотреба појединих команда, заробљеничка би се команда правила невешта, а поверљивим путем би известила дотичног команданта о жалби, и онда би овај уводио још веће и страшније репресалије у логору.

У већини логора од почетка ропства владала је организована пљачка и уцењивање српског робља. Команданти логора имали су своје агенте у свакој бараци, који би достављали поглавито, ко и колико има права, шта

ради, шта говори, шта пише и т.д. По добивеним извештајима одмах би вршили претресе, новац одузимали као и друге адиђаре. Заробљеницима је било забрањено да имају више при себи од 100 лева и што би му се више нашло, одузимали би им и реквирирали. Нарочито и систематски тражено је злато и српске новчанице /банкноте/. Исплаћивање путница вршено је на такав начин, да је огромна сума новца остала код бугарских пошта и појединих команданата. У логорима обично није имало поште, већ је командант сам примао по путницама новац са поште или од појединих банака, па би после уводио у књиге и издавао. Сазнавши за кога да је умро а новац му дошао, призвао би неког свог поузданог човека, који би му потписао пријем суме – потписујући под ранијим датумом покојника и на тај начин новац присвајао. Исто тако је радио и за оне, који би из логора отишли не радове, а новац им дошао од кућа. Истакнутим и интелегентнијим Србима, и ако је новац долазио, враћао би путнице са назначењем, да се то лице не налази у логору. Заоставштине умрлих, а нарочито новац и адиђаре, команданти нису уводили у књиге, нити потписивали, већ их са својим млађима присвајали. Ако би и када би коме од заробљеника долазио пакет се храном и оделом, обично би исте предавали тек онда, када више нису за употребу или би их у пола крали. Пакете из Швајцарске Срби упште нису примали, ретко коме да је ко од пријатеља слао за три године ропства, а ако би неки такав пакет дошао, неби се у њему ништа нашло, сем празне кутије.

Почетком марта месеца ове године почеле су бугарске власти пуштати интерниране Србе на одсуство кућама на захтев и интервенцију Хришћанске заједнице младих људи, који су много српском робљу и у опште помагали. Поступке за пуштање на одсуство и за ослобођење ропства био је овакав: фамилија интернираног предала би месном окружном команданту плативши за исту 50 лева и потпис три грађана, који ће гарантовати, да је именовани доброг владања и да неће побећи. По таквим молбама би решавао нарочити одбор од Бугара, али је командант имао пресудну реч, као и шеф тајне полиције у дотичном месту. Обично би молбе биле нарочито задржаване и пошто би се мито примило, онда би се исте шиљале дотичном команданту депоа, где се интернирани налазе.

Овај пак, командант имао је права да стави своје вето такође ако има по чему нађе да интернирани не заслужује, да буде ослобођен или пуштен на одсуство. Наравно да је он то обично стављао свима интерниранима до знања и ови би почели погађати се, колико да плате, па да буду пуштени кућама. Обично су плаћали по 50, 100, 200, 300, па и по 1000-2000 лева за ослобођење или осуство.

Ко би од робља ма шта казао о уцењивану или о овим крађама био би одмах најуриван из логора на тешке радове, обично у Македонију на грађењу железничких пруга и друмова, а некога би или премлатили или убили.

У свима логорима била је већ обична ствар, да се у неке мрачне и удаљене од логора зграде затварају поједини људи, који су тобож учинили неку кривицу или на бегства дотерани, ту пред хапсаном сваког јутра извођени би били сви осуђеници и бугарски би их обарали као стоку и тукли нарочито спремљеним батинама. Тукли су их немилосрдно и нарочито не само по дебелом месу него по кичми и код бубрега. Тукли су по голом телу и ударали по 25-50 батина. Ретко који да је од таквих људи могао дуго живети. Обично би се разбољевао брзо, па за тим и умирао. У овим затворима су држани Срби читавим месецима и морали су побољевати од смрада, мале кубатуре у хапсани, без светлости, без хране, и без постеље. Какве су све казне команданти логора употребљавали према робљу то је тешко потанко /испричати/ описати, али у главном колективна казна била је правило за све кривице и иступе, који би се у логору десили.

На пример, ако би из логора побегао ко од робова, одмах би цело робље тога логора морало добро осетити то бегство. Били би обично затварани у једну бараку до 300-500 душа, и ако барака највише може примити 150 душа. Ту би око бараке свуда постављени стражари. Храна се неби давала сем мало хлеба и воде, а нужда би се вршила у чаброве намештене до саме бараке. Ноћу када би ко излазио ради нужде, имао би да буде прописно искундачен од стражара. Стенице, бубе и ваши у самој бараци као и силан смрад просто би угушивали људе. За три или четири дана трајања те казне, обично би слабили људи и са манама срца или плућа умирали у бараци. Нарочито је била ова казна за време летних

великих врућина. Ради вршења нужде морао је само по један излазити ноћу и то да се претходно јави стражару, те зато многи немогући доћи на ред, вршили су нужду у самој бараци.

Да би што више робље заплашили и душевно утукли команданти су по наредби заробљеничке команде, добивали митраљезе, поставили би их на неколико места око логора, па из њих вршили као пробно гађање, у самом пак логору који је жицом био ограђен, ноћу би стражари пуцали у вис, а некада и преко барака, како би што више заплашили народ. Када су водели да се робље из тих лагера не плаши и да поред свега тога опет бега нити клоне духом, онда су команданти издавали наредбу, да се по неки Србин на мучки и преврзан начин убије ноћу с тим, да ако би ко питао, зашто је убијен, стражари кажу, да је убијен зато, што је покушао да бега. Оваквих случајева убистава заробљеника у самом логору било је само у Горњем Панчареву више случајева, а у већини логора је таквих случајева убистава било, које бугарске власти признају да су извршиле, али их правдају покушајем бегства дотичних лица. У појединим логорима има болесничких писта, у којима је констатовано лекара, да је смрт наступила од премлаћивања или убода ножа. Разни видови казне над заробљеницима су примењивани, и то на бруталнији и најнечовечнији [начин].

У погледу лекарске помоћи по логорима је донекле и било лекарске помоћи и лекова, али по радовима и железничким пругама и путевима није се могло ни помишљати на то. Заробљеници су били далеко од болнице, лекаре нису имали, а лекова још мање: остављани су болесници без игде ичега, да се сами излече или помру.

У логорима обично би ординирао неки лекарски помоћник или болничар бугарски и за време епидемије, које су се увек јављале у јесен, умирали би заробљеници у маси од 10 до 20 дневно тако, да се једва стизало да се лешеви укопају, сахрањивање је вршено бацањем лешева у гроб по 8-10, без сандука и без опела. Укопавање је вршено веома плитко тако да су пси из околине долазили, гробове раскопавали и лешеви јели. Кости тако изедених лешева налажене су по околини.

Пример за ово служи Горњо Панчаревско и Сливенско гробље, Гробље тек заробљеника, који су радили у Македонији на прузи Вичево – Струга налази се крај саме пруге и по казивању очевидаца робова, ту је на тим радовима умрло и сахрањено око 20000 заробљеника свих народности.

Сваки умрли заробљеник пре укопавања био би прописно претресан и опљачкан. Сав плен у плачку узимали би и себи присвајали гробари и болничари.

Кад би се имали слати заробљеници из кога логора на радове, обично би командант то поверљиво саопштавао робљу преко подчињених органа, те би ови за новац ослобођавали обично и само оне, који би платили уцену. Према томе на радове би одлазили најсиромашнији заробљеници и пропадали. На радове су одређивани и чиновници, изузев официра и свештеника. Велики број судија, адвоката судских писара, полициј. чиновника, учитеља, професора, и т.д. терани су на радове као и обично робље, и тек по доласку у заробљеничке логоре секретара хришћанске заједнице Младих људи, ослобођавани су чиновници радова изван логора, али су ипак радили у логору на разним радовима као на доношењу воде, доношењу цигле, грађе, дрва и т.д.

Заробљеници су слати и на приватне радове по селима нарочито ове године, јер су наднице биле веома скупе, те су сељаци и трговци у узимали робље и то махом Србе за радове пољске. Плаћали би за њих таксу команданту по 25 лева за заробљеничку касу а 25 лева заробљенику месечно, дужни су били давати храну одело и обућу заробљеницима. На овим пољским радовима многи су заробљеници сачували живот и здравље добром храном, јер су месеци Март, Април, Мај и Јуни т.г. били месеци глади, и храна се само још по селима налазила, а по варошима и логорима ко је остао, морао је формално гладовати са 100 – 150 грама хлеба од пројиног брашна помешаног са и измлевеним тулузинама.

Храна по заробљеничким логорима, и ако су бугарске интендантур у почетку ропства 1915, 1916. до половине 1917. издавале командантима логора по таблицама, крадена је од команданта и његових потчињених

органа и кришом продавати опет робљу или појединим трговцима. Од половине 1917. године па на даље храна је била све лошија, без икакве запршке: само зелени мало и воде. Због тога су секретари Хришћанских друштава морали побољшавати заробљеничке кујне по појединим логорима купујући маст, пасуљ, месо и т.д. да неби народ помро од глади. Поред тога давали су и новчану помоћ сваком заробљенику и интернираном од 5-20 лева за куповину хлеба и других намирница. Намирнице за побољшање заробљеничких кујни набављане су из околних бугарских села кришом од бугарских власти, и то плаћајући петодупло веће цене од нормалних.

У опште узев заробљеници су у Бугарској били неодевени а нарочити једна велика партија која је радила у Македонији на железничким пругама и путевима. Бугарске власти су издавале по неком заробљенику старо одело, опанке и веш за три године можда по један пар, и то опет по неком а не свима. Команданти логора су сами одело веш и обућу делили заробљеницима по своме нахођењу. И са вешом је вршена трговина, јер су команданти веш нарочито затварали у магацин, па би га после продавали имућнијим заробљеницима, преко својих повереника – млађих.

Од одела из Швајцарске, послато за наше заробљенике, примљено је само 8000 пари и то подељено заробљеницима по свома логорима, и то пред само примирје.

Прегледом појединих заробљеничких партија приметио сам, да су много без прстију на нози, на рукама, а некима и целе стопале отпале. Да су већина т.ј. голи, боси и нарочито без веша. Осакаћени су ми изјавили, да су терани по највећој зими да раде тешке радове и да су им већином од мрза и студи прсти и стопале поотпадале. Има неких и унакажених по лицу и слепих, који су настадали на радовима по рудницима.

По болницама се налази и велики број заробљеника, али је храна и нега по болницама од половине 1917. г. врло слаба тако да је био велики проценат умирања заробљеника по болницама. У болнице се примали само они заробљеници који су пали од болести и не могу ићи.

Тако исто болничко следовање крадено је и продавано од појединих комесара болничких и то већином са знањем самих управника болница.

Заробљеничка писма и у опште пошта може се рећи, да није ни постојала од почетка 1916. г. до половине 1917. нарочито пошта са фамилијама, које се налазиле на територији Србије, коју је окупирала Аустрија. Пошта је цепана, паљена, бацана, и остајала а долазећа пошта такође није предавана адресантима. Сва писма и карте дотле су морали писати заробљеници на бугарском језику за окупацијону бугарску територију а латиницом за друге земље. После тога од половине 1917. дозвољено је писање и на српском језику, али такве карте обично неби биле експедоване. И ако је била страховита цензура заробљеничких писама и карата у Софији, ипак поред те цензуре постојала је и цензура у логору лично од команданта, те према томе од његовога је ћефа зависило хоће ли се експедовати или примити заробљеничка карта или писмо, карте и писма су имали права писати само 1. – ог и 15. – ог сваког месеца и то смо до једну карту.

Упутнице и аманетна новчана писма морале су пролазити кроз бугарски Црвени Крст, и само коме би овај дозволио тај би заробљеник примио новац. Извештен сам да су велике суме новаца испослатог пред само примирје биле врећене.

Све овде до сада назначено бледа је слика свих ових зала које су Бугари нашим учинили, и већ пребачени нарочито интелегентни људи у Отаџбину, да ће потпуније и детаљније податке о зверским поступцима Бугара. Има извештан број људи који су водили дневнике, из којих ће се водети какве су страхоте наши проживели у ропству.

Као што сам учинио преставку мојим рапортима Бр. 10, 57 и 70, потребно је, да се саслушањима у Отаџбини припреми оптужни материјал како против наредбодаваца, тако и противу исвршилаца.

Потребно је, да се сви податци прикупе час пре, јер Бугаричине све могуће да преваре овдашње представнике наших савезника, који су и сами мислили, да су зверски поступци усамљени случајеви немогући да

схватите, да је ико могао да врши оваква нечовечна дела, као што су то Бугари чинили.

Са своје стране сам учинио све, да наши савезници буду оријентисани о овоме, али им нисам могао да дам још никакве званичне податке, сем списка наших убијених свештеника.

Мишљења свију наших заробљеника и интернираних је, да се тражи задовољење од Бугара, и да са казне ратним судом сви бугарски наредбодавци и извршиоци злочиних дела.

И моје је мишљење, слушајући ове страхоте, да су Бугари оваквим радом својих органа доказали, да заиста нису за самосталан живот.

Обзири правде, морала, као и част и углед наше државе захтевају, да се Бугари за ове злочине казне, када се чују од очевидаца страшне приче о ужасима по затворима и мрачним ноћима, човеку се јежи кожа гнушања. Ништа нису муке које су Турци чинили у односу на оне које су нам Бугари припремили. Никад ни један српски представник не треба да седне за столом са овим нељудима нити икакве преговоре да води док-легод нам не даду часну сатисфакцију.

Најтипичније је и најжалосније што су све те гнусобе познате јавном мњењу Бугара, нарочито интелегенцији.

Овом приликом са задовољством напомињем да су бугарски сељаци чинили чак услуге нашим заробљеницима. Али интелигенција о тим чудима и не говори сем „што је било било“ посредно напомињући о могућности будућег заједничког рада.

Ни нова влада, која је дошла да отпочне рад на другој оријентацији апсолутно ништа не предузима да изађе на сусрет давању сатисфакције што је њена морална обавеза. По неко посредно напомене рђаве ствари које су Бугари чинили чисти сажалевајући нас а рачунајући да је све прошло, нарочито кад су успели да наше трупе не прођу њиховом територијом од чега су се чини ми се једино и плашили.

Сада Бугари теже да се представе добро код наших савезника који нам понекад напомену како их Бугари врло усрдно предусрећу. Врло умешно прикривају своје политичке грешке и зла дела која су нами учинили непрестанце распирајући питање о Македонији да би тиме забашурили сва своја недаћа.

Примите Господине Министре и овом приликом уверене о мом одличном поштовању.

21. новембра 1918. године
Београд

По Запов. Врховног Команданта,
Начелник Штаба,
Војвода [нечитљив]

ДАС, МИД-КИЗ, к. 2, р. 1

24.

27. новембар 1918. године

Сведочење Омера Салија из села Кенале, у близини града Прилепа, о принудном раду у Македонији

November 27th 1918

Testimony by Omer Sali from the village of Kenale, near the town of Prilep, about forced labor in Macedonia

Рађено 27 Новембра 1918 г.
у судници општине Кеналске

Престаде данас Омер Сали из Кенала па о упитаном изјави следеће:

Мене су Бугари ухватили у Битољу на дан одласка из њега. Из Битоља отерали су ме са осталим још у Канатлара. Ту сам остао 10 дана и без хлеба и без јела. Из Канатларе одвоје нас 200 и упуте у село Мургашево, ту смо копали шанчеве. У Мургашеву смо копали шанчеве један месец дана, овде је умрло око 30 људи од глади и напора јер се радило од зоре до ноћи са одмором од пола сата по подне. Из Мургашева нас одведу на прилепски пут и на њему сам остао једну годину дана. Било нас је у одељењу у ком сам ја радио око 300 људи, сви смо туцали камен у направљену меру а сваки је морао исту за дан да напуни, ко није стигао био је бијен и остављали су га у вече без хлеба, јер свако вече смо примали по једно парче проје (кукурузна хлеба) сваког дана било их је бар КеналеКулук на копању шанчева и изради пута више од 1 годинепо 30 који и ако меру напуне, поднаредник утврди да нису напунили, и онда у вече њихова парчад продаје другима.

Било је доста људи који су имали још по нешто од новца.

После свршене ове године наишла је једва комисија и одвојила нас једно 50 као слабих и пустила да се слободно крећемо. Ја сам одатле отишао у Плетвор и тамо сам за хлеб или новац замењивао богатије Прилепчане које гоне на кулук. Ту сам остао до ослобођења.

Док сам био код куће узели су ми једно магаре да однесу из Кенала неке ствари у Битољ и више ми га нису вратили. Молио сам наредника који је био у Кеналама да ми га врате он ме је одбио и запретио да ће ме убити ако то и даље будем тражио.

Испит ми је овај прочитан, признајем га за свој и на све ово заклећу се, нисам писмен.

Тумачио:
Омер Осман

Присутни Грађани:
Алекса Стојановић с.р.
Мих. Стојановић с.р.

Деловођа:
Павле Гајић с.р.
Омер Сали из Кенала

под. П.Гајић

Саслушао и оверава
Начел. Среза Мориховског
Ст. Ђ. Николић с.р.

ДАС, МИД-КИЗ, к. 8, р. 18

KPAJ PATA
THE END
OF THE WAR

25.

Новембар 1918. године

**Молба да се преко француских савезника издејствује да Бугарска из-
ради списак однетог српског државног материјала и да се исти врати
Србији**

November 1918

**A request to obtain, through the French allies, that Bulgaria prepare
a list of Serbian state material taken away and that it be returned to
Serbia**

Копија

Без датума

Новембар 1918

Министру Унутрашњих Дела

за

Министра Иностранних Дела.

Софијске библиотеке, музеји и архиве, према извештајима које смо добили, још нису затворене и постоји опасност да Бугари наше уплачане ствари не склоне, да нам их не би враћали. Остале државне ствари: намештај, железнички материјал и остале не пребирају, јер генерал Кретјен, изгледа, није добио никаква упутства у том смислу, а Бугари сами нису расположени да се одвајају од онога што су однели. Потребно је због тога одмах захтевати од француске владе да изда потребна наређења генералу Кретјену, да енергично захтева затварање свих установа у којима се налазе наше уплачане ствари и да сами Бугари поднесу спискове српског државног материјала који су однели. Така исто вала захтевати и спискове по којима су предаване ствари приватних лица, које су Бугари огласили за „безвласничке“. Односно самог пријема ствари

треба захтевати да се поради да генерал Кретјен одреди једну комисију, састављену од свију савезника па и од Бугара, јер наши делегати, сами, неће имати потребног ауторитета према бугарским властима. У опште треба захтевати од Француза да се у овој прилици заузму као за своју ствар, онако исто као кад су казнили бугарску владу са 20.000 франака зато што су два француска војника злостављана.

Да би, пак, француске војне власти могле, по потреби да изнуде што хоће, нужно је да се појача окупациона војска у Бугарској, јер се Бугари не признају побеђени и извршују само оно што морају. Неопходно је потребно захтевати од француске владе да се допусти да једна већа српска јединица оде у Софију, а такав корак могло би се наћи колико се хоће / несигурност у земљи, не извршавање наредаба које издају Французи и. т. д./ Генерал Детре, у осталом, и сам је био готов да упути српску дивизију у Софију, кад су земљорадници били пошли на Софију, да стварају републику, а опасност од њихових авантура ни сала није прошла. За сваки случај, док француска влада не одговори, треба послати на бугарску границу јаке савезничке гарнизоне, да би смо показали решеност да наше оправдане захтеве по потреби и изнудимо.

Љ. Сиг.
8. XII 918

ДАС, МИД-ПО, 1918, III/757П No 5457

26.

18. децембар 1918. године

Слободан Јовановић јавља прве вести о повратку интернираца из бугарских логора; Међу њима се налази велики део жена и деце.

December 18th 1918

Slobodan Jovanović reports about the first news of the return of Serbian internees from Bulgarian camps; Among them was a large number of women and children.

МИНИСТАРСТВО УНУТРАШЊИХ ДЕЛА

П. No 13348

18. децембра 1918 год.

Београд.

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ДЕЛА

Министарству је част доставити следећу депешу професора Г. Слободана Јовановића, с молбом да се испошље посланствима: Париз, Лондон, Вашингтон, за страну штампу:

Из Скопља јављају да су у Маћедонију почели најзад стизати први спроводи грађанског становништва, које су Бугари, приликом заузимања српских области 1915 год. одвели из разних села, вароши и интернирали у Бугарској. Међу интерниранима пада у очи знатан број жена и деце. Само у једном спроводу од 140 лица забележено је 30 деце, и то испод 10 година. Бугари се нису ограничили на интернирање одраслих људи, које су сматрали за опасне, него су терали у прогонство читаве породице, јер им је била намера да поједина српска села сасвим раселе. У

бугарским заробљеничким логорима породице нису остајале увек груписане већ су их приморавали да се растављају људи од жена и родитељи од деце, браћа од сестара. У варошима одвођење је вршено неки пут с извесним рафинирањем у свирепости. У Скопљу на пример из угледне српске породице Младеновића била је интернирана само одрасла кћи. За три године докле је трајало њено ропство, њена је породица била на највећим мукама моралним. Већина интернираних враћа се у бедном положају и физичкој исцрпљености. Свакодневно стижу вести да су појединци од интернираних лица, уз пут, пре него што су стигли кући помрли. Сви интернирани тврде, да је смртност у бугарским заробљеничким логорима, а због злостављања их рђаве хране била огромна.

У самом Сливену од 8000 интернираних умрло је 4000.

./.

Ратови ни епидемије нису у толикој мери сатрли српски живаљ као ропство у Бугарској. Српске патње достигле су свој врхунац и већ сада постају разумљиве претње бугарског Министра Радославова, да српске државе мора бити опет, али не и српског народа.

По наредби
Министра Унутрашњих Дела
Инспектор,
[нечитљив]

ДАС, МИД-ПО, 1918, III/786 и III/787

27.

10. јануар 1919. године

Извештај суда села Слатине код Зајечара о стању у селу; Као што је био случај и са многим другим селима, број становника се знатно смањило (са 2.500 пре рата на 1.350 јануара 1919. године).

January 10th 1919

A report by the village court of Slatina near Zaječar on the situation in the village; As was the case with many other villages, the population decreased significantly (from 2,500 before the war to 1,350 January 1919).

Бр. 427.

10. Јануара 1919. г.

СЛАТИНА

Начелнику Ср. Зајечарског

По Вашој наредби бр. 2090. од 3. тек. мца учтиво Вам овај суд подноси следећи извештај:

Испуњени су услови из тачке 1. поменути наредбе, означени су докази као заклетва.

Оцене су означене по тадашњој вредности.

Означени свакад по могућству извршиоци.

Број становништва пре рата износио је око 2.500. душа, а сада 1.350. душа.

Испуњени су услови из тачке 5.

Извршена је огромно велика реквизиција, како стоке тако и хране, од које није наплаћена ни ¼ четвртина од целокупне вредности.

Од власти није нико снабдевен храном нити је предано при одузимању да што остане за сетву већ је остављено само по 9 кгр. хране на једну одраслу главу за месец.

Црквених и манастирских имања нема.

Библиотека нема.

Не може се послати списак учињених/уцењених јер су саслушања пре постојања наредбе послата.

Никаквих пошиљака са стране није примљено.

Никаквих добровољних прилога није дато и ако је од власти тражено.

Не може се послати списак кулучара за овако кратак рок, јер је кулука и сувише било, због чега се сваки поново треба питати.

Шаље се под списак интернираних.

Порезе и таксе наплаћиване су по четири пута више, а за издавање билета сточних наплаћивано је исто 0.5 до 50 – 100 и више динара за сваки билет.

Нико није узет у Бугарску војску из овога села, јер су сви радили у Борском Руднику.

За Председник општине
Симон Белић

(печат благајна општине слатинске)

Делов. [нечитљив]

28.

1. фебруар 1919. године

Министарство иностраних дела Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца извештава Комисију за извиђање бугарских злочина да је бугарски Црвени крст током рата добијао новац који је српска Влада слала цивилима у окупираним територијама, али да тај новац није никад доделио

February 1st 1919

The Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes reports to the Bulgarian Crimes Reconnaissance Commission that the Bulgarian Red Cross received money sent by the Serbian Government to civilians in the occupied territories during the war, but never allocated that money

МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ДЕЛА

Административно Одељење

Но. 203

Београд, 1. Фебруара 1919 г.

КРАЉЕВСКОМ ПОСЛАНСТВУ

За комисију за извиђање

Бугарских недела (Пред. г. Љуб. Јовановић)

ПАРИЗ

Министарству Иностранних Дела част је известити Посланство да је наше Посланство у Холандији примило посмо од Холандског Посланства у Софији, којим се службено утврђује, да је Бугарски Крст чисто и просто примао новац који је слала Српска Влада својим држављанима, који

су се налазили, на територији Србије, окупираној од стране Бугарске војске, али да исти није издавала лицима којима је новац био намењен, него задржавала у својој каси.

У прилогу под ./.. доставља се пријепис писма Холандског Посланства у Софији ради знања и надлежности.

По наредби Министра
Начелник Административног Одељења
[нечитљив]

ДАС, МИД-КИЗ, к.2, р. 1

29.

5. октобар 1919. године

Резолуција грађана Ниша којом траже од власти да хитно поступе по питању накнаде ратне штете коју је непријатељ нанео Нишу и околини

October 5th 1919

Resolution of the citizens of Niš demanding that the authorities act urgently on the issue of compensation for war damage caused by the enemy to Niš and its surroundings

РЕЗОЛУЦИЈА

Донета на збору Нишких грађана 5 октобра т. год. поводом питања о накнади штете коју је непријатељ нанео Нишу и околини.

Нишки грађани са околином на данашњем свом великом збору констатују:

I.

град Ниш са околином, будући за све време непријатељске окупације центар војних и грађанских окупаторских власти, у исто време био и центар свих војних немачко–бугарских операција у позадини непријатељског фронта Солунскога.

II.

На тај начин изложен посети и дужем задржавању у њему ради концентрације и распореда многобројних непријатељских трупа у позадини, морали су и град и околина трпети сразмерно највеће материјалне штете, повећане још познатим и у овом рату довољно манифестованим тежњама и способношћу непријатељских војска за пљачком туђе имовине.

III.

И Немци и Бугари су из Ниша и његове непосредне околине извучили за исхрану и своје војске и народа за све време окупације огромне количине животних намирница; осим тога и Немци а нарочито Бугари су од народа овога краја реквизирали, а при навлачењу просто опљачкали сву крупну и ситну стоку Нишке околине, чији број прелази на стотину хиљада грла.

IV.

Из Ниша и околине су Бугари однели и у Софији у корист државне касе испродавали огромне количине животних намирница, покућанства, колонијалне и мануфактурне робе, било као „безтопањске“ чији су сопственици отишли с војском за својом дужношћу, било као нагомилани материјал, спремљен од разних корпорација и конзорцијума за снабдевање становништва и толиког броја избеглица Српских почетком рата настањених у највећој мери у Нишу.

Сем пљачке покретне имовине Ниша и околине бугарске окупаторске власти су из овога града и ове околине похватили и побили највећи број представника и интелигенције и националне свести народа, свештеника и других јавних раденика.

Тиме су без ратних потреба, једино у циљу истребљења Српске нације оставили велики број ратне сирочади без њихових хранитеља.

На основу свега овога,
Збор грађана Ниша и околине
једногласно решава:

I.

Захтевати најенергичније од Народ. Представништва и Краљев. Владе, да преко савезника постигну да нам непријатељи накнаде из својих средстава ову штету, коју су нам нанели пљачком и рушењем наше покретне и непокретне имовине, било да та накнада буде у новцу било у

повраћају опљачкане стоке и заменом упропашћених пољопривредних и других справа.

II.

Енергично порадити код савезника и пријатеља да нам они својим средствима притекну у помоћ ради што брже обнове нашег економског живота.

III.

Умолити Народно Представништво и Краљевску Владу, да у колико непријатељ не буде накнадио ратну штету поданицима наше Краљевине да нађу начина и што пре накнадили све оштете или авансанима пружу оштећенима помоћ за што бржу обнову њихових: домова, покретности, радњи, заната, индустрије и пољске привреде.

IV.

Захтева: да се закон о накнади ратне штете изнесе што пре на решавање и њиме обезбеди решење овога питања. Јер Збор сматра да је законодавно решење питања о накнади штете материјално упропашћеној Србији важније од сваког другог питања којим ће се Парламент ових дана бавити; те очекује да ће и Краљевска Влада као и Народно Представништво у достојној мери према жртвама Србије схватити сву предност актуелност и неизбежност што бржег и неодложног решења овога питања.

V.

Сматра да су наши савезници дужни и у интересу вишег човечанског морала и хуманости нагнати побеђеног непријатеља да деци мајки и без ратне потребе побивених родитеља и хранитеља даду еквивалентну накнаду за изгубљеним родитељима.

Најзад Збор једногласно изјављује:

VI.

Да су Ниш и његова околина толико ратом оштећени и упропашћени да се у њима економски живот остатка његовога становништва не може подићи, без што прешнијег задовољењења горњих неопходних и неизбежних потреба овога краја наше земље, и да је свако одоцнење и отезање извршења овога захтева несрећа – за овај крај – равна његовом трогодишњем ропству непријатељу – крволоку.

ПРЕДСЕДНИК
под Одбора ратом оштећених за Ниш и околину
Ж. Стојиљковић

5 октобра 1919. год.
НИШ

оверачи записника
[нечитљиво]

AJ, 63-32, док. без броја

30.

16. март 1919. године

Резолуција Удружења интернираних грађана којом се тражи да се доделе накнаде породицама жртава и самим бившим интернирцима, нарочито женама и деци

March 16th 1919

Resolution of the Association of Interned Citizens requesting that compensation be granted to the families of victims and former internees themselves, especially women and children

РЕЗОЛУЦИЈА.
Збора Интернираних Грађана Краљевства Срба,
Хрвата и Словенаца, држаног 16. марта 1919. године
у Београду.

Противно одредбама Хашке Конференције поред других недела, које су непријатељске власти, Немачке, Аустро-Угарске, Турске и Бугарске починиле за време својих окупација у Србији, као највеће насиље је извршено интернирање мирног грађанства: деце, жена и цивилних грађана.

Ови интернирани грађани кињени су и мучени а по многим лагерима и на разне начине злостављани. Нечовечно поступање Бугара заслужује да се нарочито помене, како би се њихова тиранска владавина могла подичити својим намерно извршеним убиствима, над многим њеним људима, данас свежи гробови остају као вечити споменици њихове културе.

Овим поступком непријатеља поједине породице остале су без хранитеља, многим су радње, домови и лична имовина упропашћени.

Стога збор интернираних грађана тражи да се додели накнада:

1) Породицама намерно убијених интернираних грађана, да се накнади 100.000 динара.

2) Породицама умрлих грађана који су у ропству помрли да се накнади 50.000 динара.

3) Породицама оних интернираних грађана, који су се вратили у Отаџбину и у току 1919. године умрли, да се накнади 40.000 динара.

4) За људе интерниране преко 18 година 30 динара дневно.

5) За жене интерниране преко 18 година 20 динара дневно.

6) За децу оба пола, која су интернирана од 15-18 година за сваки дан ропства 10 динара.

7) Да се депозити задржани врате интернираним, или њиховим породицама.

Збор подноси ову резолуцију Влади Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, моли је, да исту што пре достави Конференцији Мира у Паризу, да она донесе своју одлуку.

Централна Управа Удружења Интернираних у Београду предаће Влади ову резолуцију још ове недеље.

Председник
Главног Одбора
Љуб. [нечитљив]

Благајник
Богољуб Бемић

Директор школе
Новинар
Подпредседник
Љуба Јаковљевић
Банкарски чиновник

31.

24. март 1922. године

Писмо које је 26 удовица, чији су мужеви – свештеници убијени од Бугара за време рата, упутило Краљевском посланству у Паризу тражећи да се они који су починили та убиства казне и да се сирочади обезбеди помоћ

March 24th 1922

Letter sent by 26 widows, whose husbands – priests were killed by the Bulgarians during the war, to the Royal Legation in Paris asking that those who committed these murders be punished and that the orphans be provided with help

Београд, 24. марта 1922 год.

МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ДЕЛА
Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца
MINISTÈRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES
du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes

Пов. Бр. 3087.

КРАЉЕВСКОМ ПОСЛАНСТВУ ПАРИЗ.

У име удовица и сирочади поубијаних свештеника од стране Бугара, 26 свештеничких удовица упутиле су следећи апел Конференцији Амбасадора. Изволите јој исти доставити ради знања:

Већ су прошле неколике страшне године од оног страшног времена, када је бугарски бес починио пустом у оном делу нашега народа, који

је био хуле среће, да потпадне под њихову власт. Страшне костурнице у Сурдулици, Араповој Долини, Врло Реци, Радичевој Бари и т. д. пронађене су. Оне се и даље проналазе и брда ископаних костију су из дана у дан све већи. По неколико десетина костура налазе се у једној раци, а у некима и преко стотину, Пирот, Креница и Јелашница.

Свесна девиза бугарске политике: „истребити прво српску интелигенцију, па онда и српско име“ – спроведена је на један најсвирепији начин. Жртвом те девизе била су наша деца, наша браћа и мужеви. Њих су Бугари побили, побили на један ужасан начин.

Безбројни су примери мученичког умирања наших људи. Отац је убијен пред очима сина, син ред очима пред очима оца, кћи пред очима мајке и обратно и све на најсвирепији начин.

Крвожедни бугарски бајонет је обично завршавао задатак а свакодневни јауци невиних људи, који су дуго и дуго одјекивали Сурдулицом требали су до значе опело народу нашем. Ови мученици су најстрашније жртве у данима искушења Отаџбине.

А да ли су те жртве морале пасти? Не! Оне су пале само из бугарског беса, из крвожедности, из недостатка и искре човечанских осећаја, из бесомучне мржње на све што је српско. Умирући невино, наши су се људи још могли једино надати да ће их њихова Отаџбина осветити, кад поново у свемсјају своје васкрсне.

Кад је хтео убити Цацу, ћерку попа Трајка из Турековца, неки Стеван из Трново /још је и данас тамо/, оштрећи нож пред њом и њеном мајком, рекао је: „Момиче, немој да се плашиш, биће оштро, неће да боли.“ - „Оштрите ви сад за мене, али доћи ће наши и платиће они за вама“ одговорила је она и одмах затим била убијена на дивљачки начин.

И наши су дошли. Сви зликовци бугарски, побегли су у Бугарску, уверени да ће их потражити и да ће за све злочине одговорати. Они су сваки дан очекивали да их позову, да покају своје грехе. Јер страхан је то злочин побити на десетине хиљаде невиних људи, оставити безброј удовица а још више сирочади, која се, данас, без својих злопате.

Али њих нико није тражио!.. Уговор о миру предвидео је да им се суди – али њих, ипак, нико није тражио...

Разни Калеви, Калканцијеви, Ципушеви и други џелати српски дахнули су душом и данас се по Бугарској сербес шећу, уверени: да и неће одговорати. А и шта ће се бојати, кад наше власти пуштају и оне зликовце, које су имали у својим рукама, какав је случај био и са Командантом Јамборског Заробљеничког Логора, који је нечувене злочине починио и недавно пуштен из нишке твђаве. А Сурдулицу, мисле они, почиње покривати плашт заборава...

Сурдулицу је, можда, по неко почео да заборавља. Али ми удовице, сестре, мајке и кћери наших мученика, нисмо. И далеко смо од тога.

Ми смо саме чекале три године, неће ли се наћи неко да од зликоваца потражи рачун за толике наше невинне жртве. И кад до сада нисмо дочекале, ево нас да тај рачун саме потражимо.

Ми долазимо са молбом: да се бугарски зликовци што пре изведу пред суд. И пошто налазимо де није право да тако велики број сирочади падне на терет наше, и онако преоптерећене државе, те захтевамо: да се о њиховом извођену на пут стара Бугарска, т.ј. да им она осигура екзистенцију.

Да би смо у овој својој акцији успели, ми се обраћамо и вама драге сестре, за потпору. Апелујемо не ваше осећаје и молимо вас, да енергично подупрете ове наше захтеве и да вашим угледом делате заједно са нама, где год то буде требало.

У име свих удовица и сирочди невиних жртава:

Славка Јов. Богдановић.
Наталија Траид. Коцића
Јулка Мих. Игњатовића.
Вукосава Д. Миленковића.
Драга Т. Зарировска
Милица Ј. Ненчића.

Наталија Траид. Коцића
Даринка Димитријевића.
Мила Л. Марјановића.
Наталија П. Стојановића.
Јулка Ст. Игњатовића.
Драга Т. Цекића.

Никодија Ђ. Пешићка.
Јованка Хачи Базовића.
Станица Бисићка.
Јула Свет. Антонијевића.
Даринка Булајевићка.
Христина Ј. Нанићка.
Зорка Љ. Јовановића

Добрулка Ј. Поповића.
Анка Јордана Милетића.
Цана Тодоровићка.
Марица М. Петковићка.
Миласа В. Јовичића.
Ружица Д. Бранковића.
Василија А. Мишић.

По наредби Министра
Директор Политичког Одељења
[нечитљив]

AJ, 338-8-369

32.

15. јун 1923. године

Министарство социјалне политике Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца моли Министарство правде да изради закон о ратној штети који би обухватио и лица која си била интернирана, конфинирана, депортована, затворена, узимана за таоце, кулучила, батинана, силована и уопште злостављена, а остала су ипак способна за привредни рад

June 15th 1923

Ministry of Social Policy of the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes asks the Ministry of Justice to draft a law on war damage that would include persons who have been interned, confined, deported, imprisoned, taken hostage, tortured, beaten, raped and generally abused, but are still capable of economic work

КРАЉЕВ. СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА
МИНИСТАРСТВО ЗА СОЦИЈАЛНУ ПОЛИТИКУ
62659.
15. – VI – 1923. год.
– БЕОГРАД –

МИНИСТАРСТВУ ПРАВДЕ

Чланом 4. и 5. Уредбе о накнади штете од 30. јула 1920. године наређено је те су поднете пријаве по обрасцу IV. и. в., које се и данас чувају у овом Министарству. Досуду неких штета по овим пријавама није обухватио ни Закон о исплати ратне штете од 1922. године ни Закон о привременој помоћи инвалида, породица погинулих, помрлих и несталих војника као и неких грађанских ратних жртава од 28. XII. 1921.г.

За лица, којима је нанета материјална штета, предвиђена је накнада штете у Закону о исплати ратне штете; а за лица, која су онеспособљена у интернацији, конфинацији и услед тога постали инвалиди, као и за породице лица која су на тај начин помрла, погинула или нестала предвиђено је право на инвалидске потпоре по Закону о привременој помоћи инвалида; док за лица, која су била интернирана, конфинирана, депортирана, затворена, узимана за таоце, кулучила, батинана, силована, и у опште злостављена, а остала су ипак способна за привредни рад, није још Законом предвиђена накнада обештећења.

Њихове пријавне листе покупљене су, сређене, регистроване и на чувању су у овом Министарству. Неопходна потреба изискује, да се Законом регулише и обезбеди и овим лицима накнада штете нанете ратом.

С тога ми је част умолити Министарство за извештај, кад ће то Министарство приступити изради пројекта Закона и за ову врсту ратне штете нанесене нашим грађанима.

Помоћник
Министра Социјалне Политике,
[потпис нечитљив]

Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца
Министарство правде
Одсек за накнаду штете
О. Бр. 2640
26-VI-1923 г.
У Београду

Министарству социјалне политике

У вези акта Бр 262590 одсеку је част умолити Министарство, да изволи одредити једног свог Делегата, који би са Саветодавним одбором овог Одсека радио на изради пројекта за накнаду Ратне штете по пријавама [нечитљиво].

Крај раџа

У исто време [нечитљиво] се Министарство, да изволи одсеку [нечитљиво] 5 – 6 примерака [нечитљиво].

По наредби
Министра правде
Секретар
[нечитљиво]

14 VII 923

Ескпедовано 14 VII 923

A), 63-32, док. бр. 62659

САДРЖАЈ / CONTENT

Увод / Introduction	5
ДОКУМЕНТИ / МАСАКРИ	31 / 33
1.....	35
18. новембар 1918. године	
Извештај о стрељању српских свештеника на месту званом „Ђурина Падина“ на путу Бела Паланка–Пирот, извршеном од стране бугарских снага почетком окупације	
November 18 th 1918	
Report on killing of Serbian Orthodox priests in Đurina Padina, on the road Bela Palanka–Piro, done by Bulgarian troops soon after the occupation	
2.....	38
20. новембар 1918. године	
Сведочење Милије А. Јанчића, свештеника из Пирота, о стрељању 20 српских свештеника и 1 српског официра у близини Беле Паланке 12. новембра 1915. године; Стрељање је извршила бугарска војска.	
November 20 th 1918	
Testimony of Milija A. Jančić, priest from Piro, about the shooting of 20 Serbian priests and 1 Serbian officer near Bela Palanka on November 12th 1915; The shooting was carried out by the Bulgarian Army.	

3.....43

1. децембар 1918. године

Извештај начелника среза велешког о злочинима које су Бугари починили над становницима села Богомила

December 1st 1918

Report of the Head of the Veles Region on the crimes committed by the Bulgarians against the inhabitants of the village of Bogomil

4.....50

9. децембар 1918. године

Сведочење Вељка Мирчевића о масакру који је бугарска војска починила 1. новембра 1915. године над становницима Костинаца, села у близини Прилепа

December 9th 1918

Testimony of Veljko Mirčević regarding the masacre performed by Bulgarian Army upon the inhabitants of Kostinac, vilagge in the vicinity of the town of Prilep, on November 1st 1915

5.....51

12. децембар 1918. године

Сведочење Анте Дејановића и Васе Чемерицића из Призрена о масакру који је бугарска војска починила почетком окупације над српским избеглицама; Међу убијенима било је жена, деце и свештеника.

December 12th 1918

Testimony of Ante Dejanović and Vasa Čemerikić from Prizren about the masacre performed by the Bulgarian Army upon Serbian refugees at the

beginning of the occupation; Children, women and priests were among the killed civilians.

6.....55

21. децембар 1918. године

Саслушање бившег потпоручника бугарске војске о масакру почињеном над групом српских цивила у близини Лесковца 1917. године

December 21st 1918

A former Bulgarian Army lieutenant hearing about the massacre committed against a group of Serbian civilians near Leskovac in 1917

7.....58

23. децембар 1918. године

Сведочење Акифа Асана о масакру над заробљеним српским војницима у Штипу 1915. године

December 23rd 1918

Testimony of Akif Asan about the masacre of captured Serbian soldiers in Štip in 1915

8.....60

5. мај 1920. године

Начелник Врањског округа обавештава Одељење јавне безбедности Министарства унутрашњих послова да је у једном бунару пронађено пет лешева цивила убијених од Бугара 1916. године; Међу њима је и један свештеник.

May 5th 1920

Head of the Vranje Region informs Ministry of Interior's Public Security Department that five corps of the Bulgarian atrocities victims had been found in one well in 1916; There was even one priest among those victims.

ЛОГОРИ / CAMPS 63

9..... 65

Без датума

Сведочење учитеља Ђорђа Божиновића о свом искуству у логорима у Бугарској, а нарочито у Сливену

Without date

Testimony of teacher Đorđe Božinović about his experience in camps in Bulgaria, especially in Sliven

10..... 69

Без датума

Списак цивилних интернираца из села између Прилепа и Македонског Брода; У неким случајима интернирана су читава села: Крапе (186 особа), Брезница (190 особа), Белица (304 особе).

Without date

List of civilian interns from the village between Prilep and Makedonski Brod; In some cases entire villages were interned: Krape (186 people), Breznica (190 people), Belica (304 people).

11.....82

7. октобар 1918. године

Ратни заробљеник капетан Александар Околчани описује искуство у логору у Пловдиву и на принудном раду у Македонији

October 7th 1918

Prisoner of War Captain Alexander Okolcany describes his experience in a camp in Plovdiv and forced labour in Macedonia

12.....85

12. октобар 1918. године

Извештај о стању српских ратних заробљеника и цивилних интернираца који су били у логору у Пловдиву и који чекају да се врате својим кућама

October 12th 1918

Report on the situation of prisoners of war and civilian internees of the Serbian origin who were in Plovdiv Camp and who were waiting to return to their homes

13.....88

13. октобар 1918. године

Извештај вишег интенданта Б. Маленића, делегата министра војног, о стању српских ратних заробљеника и цивилних интернираца у логору у Пернику; о општем стању у Бугарској по питању исхране и о организацији повратка заточеника у Србију.

October 13th 1918

Report of Senior General Manager B. Malenić, Delegate of the Minister

of Defence, on the situation of Serb prisoners of war and civilian internees in the Pernik camp; Reports as well on the general situation in Bulgaria regarding nutrition and on the organization of the return of prisoners to Serbia.

14..... 92

28. октобар 1918. године

Сведочење италијанског поручника Томаза Колумбана (Tommaso Columbano) о понашању бугарских власти према српским интернирцима и ратним заробљеницима у логорима у Хаскову и Пловдиву

October 28th 1918

Testimony of an Italian Lieutenant Tommaso Columbano on the behavior of the Bulgarian authorities towards Serbian internees and prisoners of war in the camps in Haskovo and Plovdiv

15..... 95

31. октобар 1918. године

Сведочење поручника Ђуре Ђуровића о бугарским злочинима у окупираној Србији и о свом искуству у логору у (Горњем) Паничареву у којем је провео 24 месеца

October 31st 1918

Testimony of Lieutenant Đuro Đurović about Bulgarian crimes in occupied Serbia and about his experience in the camp in (Gornji) Paničarevo where he spent 24 months

16.....101

6. новембар 1918. године

Сведочење Петра Наневића из Крушева о поступању бугарских власти са интернираним српским цивилима у Софији

November 6th 1918

Testimony of Petar Nanević from Kruševo on the treatment of Interned Serbian civilians in Sofia by the Bulgarian authorities

17.....103

6. новембар 1918. године

Извештај о броју ратних заробљеника и цивилних интернираца у логорима у Хаскову и Сливену, о условима живота, храни, здравственим приликама и о општем поступању бугарских власти према заточеницима

November 6th 1918

Report on the number of Serbian prisoners of war and civilian internees in the camps in Haskov and Sliven, on living conditions, food, health conditions and on the general treatment of detainees by the Bulgarian authorities

18.....113

24. новембар 1918. године

Извештај српског делегата у Софији о стању у логорима за цивилне интернирце и ратне заробљенике у Трнову, Ласкову, Сливену, Рушчуку, Ксантију, Ђумурцини, Плевни, Добричу

November 24th 1918

Report of the Serbian Delegate in Sofia on the situation in the camps for Serbian civilian internees and prisoners of war in Trnovo, Laskov, Sliven, Ruschuk, Xanthi, Gjmurdžina, Plevni, Dobrich

19.....121

17. децембар 1918. године

Сведочење свештеника Петра Лазића о условима у логорима (Горње) Паничерево и Ески-Џумаја (данас Трговиште); Поред ратних заробљеника и цивила у тим логорима интерниран је и велики број свештеника Српске православне цркве.

December 17th 1918

Testimony of priest Petar Lazić about the conditions in the camps (Gornje) Panicherevo and Eski-Jumaja (today Trgovište); In addition to the prisoners of war and civilians in these camps, a large number of priests of the Serbian Orthodox Church were interned.

ПОСТУПАЊЕ БУГАРСКИХ ВЛАСТИ У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ.....127

/ ACTIONS OF THE BULGARIAN AUTHORITIES IN OCCUPIED SERBIA

20.....129

10. март 1917. године

Превод прогласа бугарског пуковника Протогеров, начелника Моравске војно–инспекцијске области, од 10. марта 1917. године; Том приликом Протогеров најављује оштре репресивне мере међу којима интернирање и уништавање кућа, као одговор на устанак у Топлици; На

почетку и на крају документа налазе се кратки коментари који нису део оригиналног бугарског документа.

March 10th 1917

Translation of the proclamation of the Bulgarian Colonel Protogerov, Head of the Moravian Military Inspection Area, dated March 10th 1917; On that occasion Protogerov announces harsh repressive measures including the internment and destruction of houses in response to the Uprising in Toplica; At the beginning and end of the document there are short comments that are not part of the original Bulgarian document

21.....131

11. јун 1917. године

Превод наредбе Команде Моравске војно-инспекцијске области о ослобађању одређених категорија цивилних интернираца и о њиховом повратку из бугарских логора; Оригинални документ на бугарском језику налази се у истој фасцикли.

June 11th 1917

Translation of the order of the Bulgarian Moravian Military Inspection Area Command on the liberation of certain categories of civilian internees and on their return from the Bulgarian camps; The original Bulgarian-language document is in the same folder.

22.....135

20. новембар 1918. године

Сведочење неколико становника села Маховиште у данашњој Северној Македонији о поступању бугарских власти, принудном раду и интернирању становништва

November 20 th 1918	
Testimony of several residents of the village of Mahovište in todays North Macedonia about the conduct of the Bulgarian authorities, forced labor and internment of the population	
23.....	138
21. новембар 1918. године	
Извештај српског делегата у Софији пуковника Туцаковића о првим сазнањима о поступању бугарских власти према цивилном становништву у окупираној Србији, о почињеним злочинима у Сурдулици, о пљачкама, силовањима, депортацијама и о условима живота у логорима	
November 21 st 1918	
Report of the Serbian Delegate in Sofia Colonel Tucaković on the first knowledge of the treatment of the civilian population in occupied Serbia by the Bulgarian authorities, the crimes committed in Surdulica, robberies, rapes, deportations and living conditions in the camps	
24.....	152
27. новембар 1918. године	
Сведочење Омера Салија из села Кенале, у близини града Прилепа, о принудном раду у Македонији	
November 27 th 1918	
Testimony by Omer Sali from the village of Kenale, near the town of Prilep, about forced labor in Macedonia	

KPAJ PATA / THE END OF THE WAR.....	155
25.....	157
Новембар 1918. године	
Молба да се преко француских савезника издајствује да Бугарска изради списак однетог српског државног материјала и да се исти врати Србији	
November 1918	
A request to obtain, through the French allies, that Bulgaria prepare a list of Serbian state material taken away and that it be returned to Serbia	
26.....	159
18. децембар 1918. године	
Слободан Јовановић јавља прве вести о повратку интернираца из бугарских логора; Међу њима се налази велики део жена и деце.	
December 18 th 1918	
Slobodan Jovanović reports about the first news of the return of Serbian internees from Bulgarian camps; Among them there was a large number of women and children.	
27.....	161
10. јануар 1919. године	
Извештај суда села Слатине код Зајечара о стању у селу; Као што је био случај и са многим другим селима, број становника се знатно смањио (са 2.500 пре рата на 1.350 јануара 1919. године).	

January 10th 1919

A report by the village court of Slatina near Zaječar on the situation in the village; As was the case with many other villages, the population decreased significantly (from 2,500 before the war to 1,350 January 1919).

28.....163

1. фебруар 1919. године

Министарство иностраних дела Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца извештава Комисију за извиђање бугарских злочина да је бугарски Црвени крст током рата добијао новац који је српска Влада слала цивилима у окупираним територијама, али да тај новац није никад доделио.

February 1st 1919

The Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes reports to the Bulgarian Crimes Reconnaissance Commission that the Bulgarian Red Cross received money sent by the Serbian Government to civilians in the occupied territories during the war, but never allocated that money.

29.....165

16. март 1919. године

Резолуција Удружења интернираних грађана којом се тражи да се доделе накнаде породицама жртава и самим бившим интернирцима, нарочито женама и деци

March 16th 1919

Resolution of the Association of Interned Citizens requesting that

compensation be granted to the families of victims and former internees themselves, especially women and children

30.....169

5. октобар 1919. године

Резолуција грађана Ниша којом траже од власти да хитно поступе по питању накнаде ратне штете коју је непријатељ нанео Нишу и околини

October 5th 1919

Resolution of the citizens of Niš demanding that the authorities act urgently on the issue of compensation for war damage caused by the enemy to Niš and its surroundings

31.....171

24. март 1922. године

Писмо које је 26 удовица, чији су мужеви – свештеници убијени од Бугара за време рата, упутило Краљевском посланству у Паризу тражећи да се они који су починили та убиства казне и да се сирочади обезбеди помоћ

March 24th 1922

Letter sent by 26 widows, whose husbands – priests were killed by the Bulgarians during the war, to the Royal Legation in Paris asking that those who committed these murders be punished and that the orphans be provided with help

32.....175

15. јун 1923. године

Министарство социјалне политике Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца моли Министарство правде да изради закон о ратној штети који би обухватио и лица која си била интернирана, конфинирана, депортована, затворена, узимана за таоце, кулучила, батинана, силована и уопште злостављена, а остала су ипак способна за привредни рад

June 15th 1923

Ministry of Social Policy of the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes asks the Ministry of Justice to draft a law on war damage that would include persons who have been interned, confined, deported, imprisoned, taken hostage, tortured, beaten, raped and generally abused, and the rest are still capable of economic work

БУГАРСКИ РАТНИ ЗЛОЧИНИ У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ (1915–1918)

Приредио др Милован Пизари

BULGARIAN WAR CRIMES IN OCCUPIED SERBIA (1915–1918)

Selected by Milovan Pisarri, PhD

Издавачи

Музеј жртава геноцида

Центар за примењену историју – Београд

Publishers

Genocide Victims' Museum

Centre for Public History – Belgrade

За издаваче

Дејан Ристић

др Милован Пизари

For the publishers

Dejan Ristić

Milovan Pisarri, PhD

Лектура

Исидора Ињац

Proofreading

Isidora Injac

Превод

Оливера Ристић

Translation

Olivera Ristić

Извршни уредник

Дејан Ристић

Executive editor

Dejan Ristić

Ликовно–графички уредник

др ум. Никола Радосављевић

Graphic editor

Nikola Radosavljević, PhD in Arts

Прелом шекста

Марица Буцек

Book layout

Marica Bucek

Штампа

Intra.Net Centar, Београд

Print

Intra.Net Centar, Belgrade

Тираж

200

Circulation

200

ISBN 978-86-86831-93-4

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

341.322.5(=163.41)(497.11)"1915/1918"

341.485(=163.41)(497.11)"1915/1918"

94(497.11)"1915/1918"

БУГАРСКИ ратни злочини у окупираној
Србији : (1915-1918) : изабрани документи и
сведочења / приредио Милован Пизари ;
[превод Оливера Ристић] = Bulgarian war crimes in
occupied Serbia : (1915-1918) : selected documents and testimonies /
edited by Milovan Pisarri ; [translation Olivera Ristić]. -
Београд : Музеј жртава геноцида : Центар
за примењену историју = Belgrade : Genocide Victims
Museum : Centre for Public History, 2023 ([Београд] : Intra Net
Centar) = Belgrade : Intra Net Centar. - 192 стр. ; 24 cm. -
(Едиција Ad archivum ; књ. 2)

Тираж 200. - Стр. 5-29 : Увод / Милован Пизари
= Introduction / Milovan Pisarri. - Напомене и
библиографске референце уз текст.

ISBN 978-86-86831-93-4 (МЖГ)

- а) Жртве рата -- Срби -- Србија -- 1915-1918
- б) Ратни злочини -- Први светски рат
1914-1918 -- Србија -- 1915-1918
- в) Србија -- Бугарска окупација -- 1915-1918

COBISS.SR-ID 108748553